

Za nami mora ostati močna socialistična skupnost

Predsednik republike Josip Broz Tito je 5. julija 1966 na Brionih sprejel skupino sto predstavnikov organizacij borcev iz vseh naših republik.

V imenu borcev je nagovoril predsednika Djuro Pucar in mu voščil ob 25-letnici revolucije. Poudaril je, da si bodo borci prizadevali uresničiti sklepe VIII. kongresa ZKJ in vseh poznejših plenumov, tudi zadnjega, to je IV. plenuma, ki je bil pred dnevi na Brionih. »S tem te, tovariš Tito, najlepše pozdravljamo in izražamo želje vseh borcev,« je končal Djuro Pucar. Predsednik Tito je v odgovoru med drugim dejal:

»Rad bi izkoristil to priložnost in se malo pogovoril z vami. Vem, da prihajate tudi v imenu mnogih, za katere morda še ni popolnoma urejeno vprašanje borcev. Rad bi slišal od vas, v čem so še problemi, ki bi jih bilo treba urediti. Sicer sem spremljal te stvari in lahko rečem, da smo si skupaj prizadevali urediti mnoge probleme po materialnih možnostih naše socialistične skupnosti. Seveda so bili v milijonski organizaciji Zveze borcev posamezniki, katerih vprašanje glede na to, da so okoliščine tako nanesle ali da so to vprašanje zanemarili, ni bilo urejeno tako, kot je ta borec zaslužil in kolikor je potrebno za njegovo življenje.

Moja želja bi bila, da bi vsi bili srečni, ko bi le bili materialno tako na trdnem, da to uresničimo. Bodite prepričani, da sem bil vselej za to, da se v prvi vrsti poskrbi za tiste, ki so na svojih plečih nosili breme vojne, da se poskrbi zanje tako, kakor so tudi zaslužili. Ne glede na težave, ki jih še imamo v gospodarstvu, v fazi njegove modernizacije in izvajanja družbene in gospodarske reforme ter v sedanjem položaju moramo upoštevati kot prednostno vprašanje borcev in zlasti njihovih stanovanj. Vem, da je v mestih veliko ljudi, ki nimajo stanovanj ali živijo z otroki v zelo utesnenih prostorih, sobicah in podobno. Mislim, da to lahko rešimo in da moramo rešiti. Sposobni smo dati toliko materialnih sredstev. Pročuli bomo samo, kako bomo to najlažje dosegli.

Rad bi zdaj govoril tudi o našem družbenem življenju. Ko smo se lotili reforme, nisem slučajno poudaril, da gre tudi za družbeno reformo, ker morajo biti tudi ljudje sredi naših gibanj in ker se morajo prilagoditi stopnji našega splošnega razvoja. V tej zvezi bi povedal nekaj besed tudi o četrti seji centralnega komiteja.

Zdaj prebiram razne informacije, ki jih dobivam iz vseh krajev države. Vidim, da množično organizirajo sestanke v organizacijah ZK, v osnovnih, občinskih in okrajnih organizacijah, in da na teh sestankih prenašajo in pojasnjujejo sklepe četrtre seje centralnega komiteja. Reči moram, da sem kar najbolj zadovoljen s poročilom, ki sem ga dobil od izvršnega komiteja CK ZK Srbije. Njim se je zelo hitro posrečilo organizirati obveščanje članstva in informacije o tem, kako ljudje sprejemajo sklepe naše četrtre seje. To je tudi dolžnost Zveze komunistov, ne pa ozke organizacije — uprave Državne varnosti — ki mora imeti drugo delo.

Iz obsežnega gradiva, ki sem ga dobil, vidim, kako diha naš aktiv v Srbiji in kako ljudje sprejemajo sklepe četrtre seje CK ZKJ. Spoznal sem, z eno besedo, da so se tovariši v Srbiji hitro znašli in da so se hitro organizirali v svojem delovanju. Na četrti seji je bilo tudi rečeno, da imajo veliko odgovornost in da

morajo največ pripomoči k izvajanju sklepov. Zelo dobro so ravnali in so že do zdaj pokazali, da delajo tako, kot je treba. Tako mora biti v vsej državi, v vseh naših republikah.

Vseeno pa se moram vrniti nekoliko nazaj, ker je še veliko različnih vprašanj. Eni se vprašujejo, kako je zdaj moglo priti do tega. Drugi se zanimajo, kako je ta ali oni, denimo Ranković, lahko bil tukaj tako dolgo, ne da bi poprej kaj storil. Ljudje se prav tako sprašujejo, zakaj na razširjeni seji izvršnega komiteja CK ZKJ marca leta 1962 nismo šli do kraja.

Od tistega našega sestanka — tovariš Pucar se tega dobro spominja — sem na vsaki seji izvršnega komiteja vpraševal, zakaj se dovoljuje to ali ono. — Kritiziral sem, zakaj vendarle že enkrat ne razčistimo vsega tega. Toda, kaj se je vse dopuščalo? Kaj je, namreč, bila tema debate na seji marca leta 1962?

Seja je bila v prostorih zveznega izvršnega sveta in je trajala tri dni. Zakaj sem jo sklical? Že takrat se je nakopičilo veliko reči, veliko nacionalističnega, in to ne le v Srbiji, temveč tudi v drugih republikah. Glave so začeli vzdigovati razni nacionalistični elementi, ki so prodrli tudi v Partijo. Tega je bilo največ v Beogradu, kjer živijo razne nacionalnosti. V Srbiji so, seveda, četniški ostanki, kakor so v Hrvaški ustaški in v Sloveniji belogardistični in podobno.

Vse to še zmeraj tli, in kadar se ponudi priložnost, vzplamti.

Tedaj sem zastavil tudi vprašanje odnosov med ljudmi; rekel sem, da tudi odnosi med nami niso dobri, da jih moramo razčistiti in kritizirati, kar pri kom ni prav. Sprožil sem tudi vprašanje raznih »kuhinj« in poudaril, da po kavarnah vodijo politiko, razporejajo kadre in podobno. V tem pa ne sodelujejo samo komunisti, ampak so se vmešali tudi razni sovražni elementi. Razprava je bila zelo ostra.

Potem je nekako kazalo, da so stvari malce potihnile, da so začeli ljudje razmišljati, in upal sem, da bo stvar stekla. Tedaj nismo gnali stvari do konca in nismo nikogar konkretno apostrofirali. Ne verjamem, da bi se nam tedaj to tudi posrečilo, ker položaj še ni bil zrel.

Veste, da sem prej govoril na več zborovanjih, tako v Splitu kot drugod in nikjer nisem zamolčal ali pozabil povedati, da stvari niso v redu, niti pri nas, v vodilnih krogih. Stvari se namreč niso urejale, niso tekle kakor treba. Odnosi v vodstvu so, namesto da bi se popravljali, ostajali kar tako; ni bilo kakšnih preprirov in napetosti, toda nekateri so se zapirali vase. Večina ni bila takšna, bili pa so taki nekateri, od katerih se je največ pričakovalo.

Ko smo uvedli gospodarsko reformo, je tak položaj v vodstvenem vrhu, tudi v vrhovih našega državnega vodstva, ki je bil precej težaven, oviral naš hitrejši razvoj in izvajanje mnogih naših ukrepov.

Znano vam je, da smo vsi stalno govorili, da je treba investicije zmanjševati. Ljudje so se s tem strinjali v besedah, v dejanjih pa je bilo drugače. Nikar ne mislite, da je tega kriv samo centralni komite. Krivi so tudi razni drugi organi, razni gospodarski strokovnjaki, ekonomisti in drugi. Naj nihče ne misli, da je to samo v enem vrhu, pri enem ali dveh ljudeh. To se je dogajalo tudi drugod.

Kar se tiče tovariša Marka, moram reči, da mi je zelo žal, da je prišlo do tega. Kajti Marko je veliko preživel z menoj, dolgo let je bil moj sodelavec. Rastel je tako rekoč pod mojo roko; mlad je še bil, ko je prišel. Pa vendar, če je že prišlo do tega, so bolj ko posameznik važni partija, ljudstvo in dežela.

Zunaj zdaj na široko komentirajo, kar se je zgodilo pri nas. V tisku raznih držav si to različno razlagajo. Eni pravijo, da je Tito zmagal in se uklonil liberalcem, to se pravi, da je zmagal nad konservativnimi in dogmatskimi elementi. Nisem se uklonil nobenim liberalcem. Pišejo namreč, da je to zelo dobra stvar,

Josip Broz-Tito

ker bodo dozdevno v Jugoslaviji prišli na tisto, kar je hotel Djilas, naposled pa bo tudi ta partija izginila. No, tu se hudo motijo!

Kar se tiče liberalizma, ga imam za negativen pojav v dveh smereh. Negativno je, liberalno gledati na dogmatske in centralistične sile, na razne nacionalistične tendence. Tu ni liberalizma in tu bomo ostri. Ne bomo liberalni nasproti raznim separatistom, raznim nacionalistom kakor tudi nasproti raznim negativnim po-

javom in vplivom z Zahoda, nasproti vnašanju zahodne ideologije k nam in podobno. Tu je torej dvojje liberalizmov, ki ju zanikujemo.

Ustvarjamo resnično demokracijo, kjer je človek svoboden. Ne moremo dopustiti, da bi ljudje živeli v nekakšnem strahu. Boji naj se tisti, ki je sovražnik graditve socializma, ne pa tudi naši dobri tovariši in vrli občani, ki z vso vero gredo skupaj z nami po poti izgradnje socialistične družbe. Taki občani ne smejo živeti v strahu. V strahu naj žive sovražniki te države, vsak tisti, ki misli, da bomo šli nazaj, v strahu naj živi vsakdo, ki hoče škodovati naši socialistični graditvi in naši partiji, Zvezi komunistov. To je moj odgovor tistim na Zahodu.

Pri tem zdaj ne gre za nobeno tragedijo. Pokazalo se je, da smo zmeraj tisto, kar smo nekoč bili — trdni, načelni in da znamo tudi najmučnejše zadeve pravočasno reševati po naše, dosledno in načelno, po komunistično. S tem se bo naša partija veliko bolj okrepila. S tem si bomo pred svetom še enkrat pridobili ugled. O tem zunaj tudi že govorijo; pravijo, da nihče ne bi mogel tega storiti tako javno in odkrito, kot smo mi.«

Na večerji s predstavniki organizacij borcev iz vseh naših republik je imel tovariš Tito istega dne tole zdravico, in med drugim dejal:

»Tovariši in tovarišice! Srečen bi bil, ko bi po vseh naporih, ki smo jih dali od sebe med vojno in po vojni, imeli zdaj malo več možnosti tudi za to, da si odpočijemo. Toda naš družbeni razvoj terja od vseh nas, kjer koli smo, bodisi da opravljamo dolžnosti ali smo v pokoju — da aktivno delujemo. Vsak izmed nas borcev, mi vsi, ki smo sodelovali v vojni, imamo in moramo imeti občutek odgovornosti za vse, kar se dandanes dogaja pri nas. Pa ne samo za tisto, kar se dogaja dandanes, ampak tudi za tisto, kar se bo dogajalo jutri, ko nas več ne bo. Zelo trpko dejstvo je, da se stari revolucionarji, tovariši, ki so toliko let prestajali vse trpljenje in težave, ki so pravzaprav izpolnili svojo dolžnost v najtežjih urah zgodovine naše dežele kot njeni zvesti sinovi in vdani člani komunistične partije, v nekem obdobju svojega življenja včasih izneverijo tudi sami sebi. Težko je presoditi, zakaj se to dogaja. To ni tako preprosta stvar, kakor nekateri mislijo. Mislim, da razmere, v katerih človek živi in dela, lahko pripeljejo včasih do tega, da se izneveri samemu sebi in ubere pot, na katero ne bi smel niti pomisliti. Tu ne gre za enega človeka, tovariši. Gre za ljudi, ki so prišli na odgovorna mesta, a jim niso kos. Tako se najraje dogajajo razne deformacije.

Danes moramo gledati na to, kaj bomo pustili za seboj. Vemo pa, kaj moramo pustiti: za nami mora ostati močna socialistična dežela z družbenimi odnosi, ki bodo sloneli na enakopravnosti in demokratičnih načelih, posebno na enakopravnosti med narodnostmi. Temu vprašanju moramo posvetiti največjo pozornost in prevzeti odgovornost v tem pogledu.

Menim, da smo vsi dolžni, če imamo prav, postavljati stvari odkrito, ne glede na to, koga bi to prizadelo, in jih reševati v interesu naše socialistične skupnosti.

Naša socialistična skupnost preživlja razne težave. Te so tako materialnega kot idejnega značaja. Z nacionalizmom ali bolje rečeno šovinizmom še nismo opravili. Tudi nismo do kraja potolkli razrednega sovražnika, ki se zdaj pa zdaj, kakor hitro vzniknejo težave, povampiri in pokaže v še hujši obliki.

Ko gre za nadaljnji razvoj naše države, imam še zmeraj pred očmi, koliko žrtev nas je veljalo, da smo jo pripeljali do stopnje, na kateri je zdaj, to je, da ustvarimo enotno socialistično skupnost, kakršno imamo zdaj. Če ne bi še naprej delali za njeno krepitev, bi se izneverili tistim našim tovarišem, ki so štiri leta umirali po naših gorah in poljih, z globoko vero v sebi, da tudi umro za veliko stvar — za lepšo in srečnejšo družbeno skupnost, za socialistično Jugoslavijo.«

Komandanti pripovedujejo

Letos, ob enaindvajsetletnici zmage nad fašistično Nemčijo in njenimi zavezniki, smo obiskali nekatere bivše komandante slovenskih partizanskih enot. Tovariši Rado Pehaček, Jaka Avšič, Ivan Lokovšek-Jan, Janko Sekirnik-Simon, Lado Ambrožič-Novljan in Dušan Svava-Dule so pripovedovali o svoji poti skozi narodnoosvobodilno borbo, o svojih pogledih na partizanski način vojskovanja in obudili spomine, ki so se jim v tistem času nepozabno vtisnili v spomin.

MORALA BORCEV JE BILA NA VIŠKU

Rado Pehaček

Takoj ko je bila organizirana Osvobodilna fronta Slovenije, sem bil imenovan za člana okrožja Vrhnika; potem sem tam delal vse do odhoda v partizane. V partizanih sem imel normalno našo pot od borca do komandirja čete kot osnovne komandne funkcije, potem pa sem bil komandant bataljona v dolomitskem odredu, komandant odreda, načelnik prve operative cone, načelnik XV. divizije ob njeni ustanovitvi, septembra 1943 sem bil komandant XVIII. divizije, 1944. leta načelnik VII. korpusa, nato sem bil klican v vrhovni štab. Od tam so me poslali v bazo Bari za namestnika komandanta, potem pa sem postal komandant baze, kjer so se formirale prekomorske brigade. Taka pot je bila seveda mogoča samo v revoluciji — od navadnega borca do polkovnika naše redne armade v štirih letih.

Kar se tiče veselja med našo vojno, mislim, da so nam zmage dajale veliko zadovoljstva, to pa je bilo zmerom pomešano z žalostjo, ker smo vsako tako zmago plačali tudi s krvjo, tako da so bili veseli dogodki izven teh komandantskih nalog, ki smo jih mi imeli. Zame je na primer tak vesel dogodek: bilo je 1943. leta po kapitulaciji Italije; ko smo šli s Tomšičevo in Gubčevo brigado, smo naleteli pri Reichenauu na skupino Italijanov in jo razbili. Nekaj smo jih pobili, nekaj pa polovili, tako smo že na koncu borbe stali skupaj. Tedaj je še eden teklen sto metrov stran mimo nas. Vsi smo streljali nanj, toda nismo ga zadeli; potem smo se spustili v dir in ga ujeli. Bili smo sami dobri strelci in iznajdljivi, to je bil komandant Tomšičeve brigade, sedanji general Lokovšek, bil je njegov namestnik Daki, bil je komisar brigade Dobovišnik, ki je padel kot komisar XIV. divizije na Štajerskem, Hace kot namestnik komisarja in jaz, pa vseeno Italijana nismo zadeli, temveč ujeli.

Borci so pokazali stvari, ki gredo prek običajnih pojmov morale. Naj navedem en sam primer. Ko se je bataljon dolomitskega odreda znašel v hudi zagati v belški grapi 1943. leta spomladi, je bil tam tudi moj bivši kurirček Ivan. Bil je neoborožen in se je skril na drevo. Ko so prišli belogardisti mimo, so ga opazili. Ukazali so mu, naj spleza z drevesa, kurir pa jim je odgovoril: »Nikoli nisem ubogal bele garde in tudi danes ne bom!«

Toliko časa jim je odgovarjal, dokler ga niso ustrelili. To je najbolj bleščeč primer morale, ko nekdo zavestno da življenje, ne misleč na to, da tistega, za kar se bori, ne bo užival, pač pa drugi. Pripravljen je iti tako daleč v svojem upor, da ne razmišlja o svojem življenju. To je po mojem tista najvišja moralna kvaliteta.

Za to je precej dobro preskrbljeno. Sedaj imamo kurirčkovo pošto, obhode ob žici okupirane Ljubljane, taborne ognje in spomine partizanov. Poleg tega pa mladini že v predvojaški vzgoji prikazujemo, kako smo se borili, in prenašamo nanjo tudi tradicijo, ki je Slovenci doslej nismo imeli. Po tej predvojaški vzgoji pridejo vsi ti fantje še v vojsko na odsluženje kadrovskega roka; tu poleg tehničnega pouka glede na vse večjo modernizacijo armade posvečajo precej pozornosti tudi partizanskemu vojskovanju z zasedami, diverzijami, naglimi pohodi, vpadi itd. Zato mislim, da je naša vojska ljudska armada, to pa pomeni, da niso borci samo tisti, ki so v vojski, ampak je ves narod borec v primeru nesreče, kateri pravimo vojna. Menim, da je nujna povezava z ene in druge strani hkrati z dobrim tehničnim razvojem za odpor tehnično močnemu sovražniku. Zato mora vsak Jugoslovan nekaj vedeti o tem, kako se v primeru, da je premoč le prevelika, narod zna boriti in tudi zmagovati. Ne glede na velik razvoj tehnike danes v svetu pa vseeno ta tehnika narodu, ki se je odločil, da se bo boril za svojo svobodo, ne more ničesar. Za to je najboljši primer sedaj Vietnam; vsak dan slišimo ali beremo, kako Američani s tehnično popolnimi orožji vodijo borbe z južnovietnamskimi partizani, pa vkljub temu z vso to tehniko praktično ne morejo ničesar. Primer Vietnamcev je najboljši odgovor tistim, ki danes mislijo, da se proti taki tehniki ni mogoče boriti. Ravno Vietnamci dokazujejo, da smo mi na pravilni poti s kombinacijo tehnike in vsesplošnega narodnega odpora. Prepričan sem, da bomo njihov uspeh beležili kot svoje zadovoljstvo. Mislim samo, da bi morali tem tovarišem dati več moralne in materialne podpore, saj je njihova zmaga tudi naša zmaga.

OSVOBODILNA FRONTA — NOSILEC UPORA

Jaka Avšič

Ko mi je nedavno ob moji 70-letnici voščil tovariš Kardelj, je napisal: »Veseli me, da sva se srečala na skupnih borbenih pozicijah.« To najino prvo osebno srečanje je bilo septembra 1941. leta. Pod vplivom in vodstvom Komunistične partije in v okupaciji so se takrat v Sloveniji dogajale velike stvari. Stara Jugoslavija je ob prvem udarcu razpadla, ker je njeni vladarji niso znali in tudi niso hoteli urediti sprejemljivo — pošteno. Razočaran in užaljen sem iskal boljšo politično rešitev. Osvobodilna fronta slovenskega naroda je postala novo upanje. Postala je dolžnost za slehernega Slovenca, da ji posveti vse svoje sile, po svojih možnostih in sposobnostih. Jugoslovanski narodi so se vključili v tok svetovnih vojnih dogajanj, v borbi proti nacizmu in fašizmu pa prostovoljno dajali svoj delež krvi k naporom za skupno zmago. Svojo vojaško pot v NOB sem začel kot član glavnega štaba Slovenije, od jeseni 1942. leta kot namestnik komandanta glavnega štaba in od jeseni 1944. leta kot komandant zaledja narodnoosvobodilne vojske do konca vojne. Vzporedno s temi pa sem imel seveda tudi odgovorne politične funkcije: bil sem član plenuma Osvobodilne fronte, slovenskega narodnoosvobodilnega sveta, član Prezidija AVNOJ, član zvezne skupščine in druge.

Najprej bi se morali zadržati pri definiciji, kaj je še partizansko vojskovanje in kaj že ni več in je redno vojskovanje? Ali je osvobojeni teritorij še element partizanskega vojskovanja ali pa je že začetek in sestavni del redne vojske ter že urejenega več ali manj frontalnega vojskovanja, ki je sposoben držati svoj teritorij in je torej začetek organizirane države.

Nadalje, kakšne enote so še lahko uspešne in katere so že preokorne za partizansko taktiko. Vprašanje se vrti okrog racionalnosti, to je večjih uspehov z manjšimi izgubami. Razmerje: velika enota, veliki uspehi in tudi velike izgube. Ali pa male enote, srednji uspehi in male izgube. Rekel bi, da je to privlačna relacija za partizansko vojskovanje. Ali je bolje veliko malih enot ali pa naj imajo prednost velike enote. Nadalje je zelo važno pogoditi pravilno stopnjo aktivnosti v partizanskem vojskovanju, v katerem naj bi pobuda bila na strani partizanov. Mi smo se prilagajali zahtevam bojišča, in to je najboljše tudi zanaprej. Imeli smo vse mogoče oblike in kombinacije.

Politično je partizanstvo izrednega pomena, posebno med okupacijo in podobnih oblikah oblasti. Naše partizanstvo je imelo velikanski moralni pomen kot borba za zaupanje ljudi v svojo lastno vrednost, moralni pomen je imelo za zavezniške borce vsega sveta za njihovo moralo, posebno še tedaj, ko na vzhodni fronti sovjetska armada še ni dosegla večjih uspehov. Radio je poročal o naših zmagah; te so imele velik pomen ravno zato, ker so bile dosežene v zaledju sovražnikove fronte.

Vojaško-političen pomen je imelo partizanstvo za okupatorja, ker je želel eksploatirati okupirano deželo. Posebno negativno je partizanstvo vplivalo na okupatorjevo vojsko, pa tudi na ljudstvo njegove dežele, medtem ko je pri prebivalstvu okupiranega teritorija odigralo nasprotno vlogo: ljudstvo je podžigalo, da se je vedno bolj upiralo okupatorju. Velik pomen je imela tudi nastajajoča materialna škoda.

V prihodnosti bo partizansko vojskovanje v rednem programu vsake vojne, vseh armad. Primer Jugoslavije je dal neocenljive teoretične in praktične koristi.

Beg vlade in vodstva Jugoslavije iz države je imel katastrofalne posledice zanje in ga nobeno četništvo ni moglo več popraviti. Umikanje in manevriranje, ali naj zapuste zemljo in ljudi ali ne, je slabo učinkovalo. Tudi staro klasično okupiranje tuje zemlje in frontalna borba armad je že stvar preteklosti. Orožju se postavljajo nove zahteve in nove možnosti se odpirajo. Kapitulacij ne bo, trpljenje civilnega prebivalstva pa bo strašno naraslo; če pa vključimo še atomsko orožje, bi res prišli na kraj civilizacije. Zato so nujni krčeviti naporji za mir in za ureditev mednarodnih razmer na višjo raven.

Da bi odgovoril na vaše vprašanje, moram precej brskati po spominu, kjer kar mrgoli doživetij, saj se je v štirih letih partizanskega vojskovanja zvrstilo veliko dogodkov, ki jih ni lahko primerjati. Odločil sem se, da povem tole doživetje: nad Tolminom je visoko v gori Kolovrata planina Kovačič, in sicer prav na današnji meji med Jugoslavijo in Italijo. Tu so bile še spomladi 1943. leta vidne razvaline italijanskih in avstrijskih utrd in betoniranih rovov iz I. svetovne vojne. Brigada Simona Gregorčiča je bila od ranega jutra do noči v hudem spopadu z Italijani. Naši borci so držali dobre, že vnaprej določene in urejene položaje. Zlasti so imeli precejšnjo globino v zaledju, tako da so se lahko pomikali med bojem nazaj ali pa tudi naprej in na strani in jim alpinci brez velikih žrtev niso mogli do živga. Zemljišče je bilo, upošteva je stare razvaline, za trdovratnega branilca prav

ugodno. Vendar se je premoč italijanskega orožja kazala zlasti in tem, da so kar naprej z višjih vrhov Kolovrata s težkimi minami osipavali celoten položaj. Grozoviti treski minskih eksplozij in regljanje strojničnega ognja je odmevalo od gorskih skalnatih sten golih krnskih škrbin na nasprotni strani Soške doline, od Matajurja in strmih košenin, verige Muževcev v dolino Soče, pa tja do sivega Kanina v popolnoma jasnem in neskončno dolgem dnevu. Pošastna harmonija vojne, spremljevalke smrti, je nemilo kosila po borbah obeh strani. Pred minami ni bilo prav nikjer zaščite niti za previjališče ranjencev ali pa možnosti, da bi jih spravili kamorkoli na varno. Noč je končala bitko, ker so se Italijani zavedali nevarnosti in naše prednosti ponoči, zato so se hitro umaknili v dolino v svoje utrjeno mesto, v kasarne.

Tudi nam ni več kazalo ostati na teh položajih. Sklenili smo se premakniti. Zbirali smo se na robu položaja in se urejali za hitri pohod. Vznemirili so me posamezni streli, ki smo jih slišali iz našega bivšega položaja. Pošljem izvidnice. Prineso mi obvestilo, ki mi je od tega dne močno ostalo v spominu. Za vse take ranjence, ki so lahko hodili, so našli mesto v skalah, globoko v dolini, kjer je bila bolnišnica. Huje ranjeni pa so morali dati življenja, da ne bi prišli sovražniku v roke in mu izdali, kje so partizani. Če si niso sami vzeli življenja, so jim pomagali njihovi tovariši. Slišali smo strel za strelom, od hude nesreče še hujši konec. Nikdar več se potem kaj takega ni zgodilo, in kolikor mi je znano, je bil to edini takšen dogodek.

Spomin je čudna zadeva, podvržena pozabljenju. V spominu najbolj ostane dogodek, v katerem je človek osebno prizadet. Lep izraz imamo, ko pravimo: »Dogodek se mi je vrezal v dušo.« Zdi se mi, da tako pravimo zato, ker smo ga s prizadetimi čustvi preživljali. Opazujemo spremembe, ki se dogajajo v naši duši, ko gledamo tragične dogodke, ki nam zbuja zavest in pri katerih se nam vsiljuje zaključek ali pa domnevamo, da bomo tudi mi verjetno prišli na vrsto, ko bomo pokončani. Ne pozabimo tudi dogodkov v taboriščih, pred krematoriji in drugimi uničevalnimi oblikami internirancev. Seveda so različne reakcije na takšne dogodke pri raznih ljudeh. Eni ob doživljanju vse hujših grozot postanejo surovi in neobčutljivi, drugi padajo v nasprotno skrajnost, kopiči se jim duševno trpljenje in bolečine, postajajo čezmerno občutljivi in skoraj za trdo bitko vsakdanjosti nesposobni. Vojna zahteva obenem humanost in trdost. Človek mora biti res razumno bitje, da bi mogel prav presojati.

Človek je družbeno bitje. Le obstoj družbe in njen uspeh mu lahko nudita dobrine civiliziranega življenja. Človek sam zase je obsojen, ne more živeti, temveč mora poginiti. Od uspeha naše družbe, od sposobnosti skupnosti smo odvisni, temu primerno živimo. Iz tega moramo znati izkoriščati jedro, smisel in zavest o tovarištvu, požrtvovalnosti in tudi pravem bratstvu. Takšno pojmovanje tovarištva je tudi najtrša zadeva vsakemu okupatorju, ker upornikom ni kos. Kujeta se torej dve volji: naša volja za naš obstoj in tuja okupatorjeva volja.

Jeseni 1942. leta se je Cankarjeva brigada odločila za napad na Sveti Križ na Krškem polju, kjer so se utaborili belogardisti in začeli strahovati tamkajšnji kraj. Da bi lažje uspela, je želela presenetiti sovražnika. Najbolj skrita smer približevanja je vodila po najbolj strmem zemljišču, po vinogradih naravnost navkreber, tam nekje okrog Gadove peči, kot se značilno imenuje ta kraj. Peklo je vroče popoldnevno sonce. Drug za drugim so plezali borci, težko natovorjeni z orožjem in municijo. Stopali so po strmi ilovnati zemlji navzgor, zasopli, prepoteni in utrujeni ter nestrpni, kako bi se

nekako dokopali do vrha. Takrat so se mi oči ustavile na prizoru, ki mi je ostal do danes v spominu. Še bolj pa se mi je vtisnilo v dušo spoznanje požrtvovalnega tovarištva, ki sem ga občutil ob tem skrajnem naporu obremenjenosti. Tam v strmini sem zagledal zelo velik nahrbtnik, tako velik, da se je človek kar skrtil pod njim. Vse bolj je zaostajal in ni mogel več dosegati svojega mesta v koloni. Približal sem se in spoznal brigadno bolničarko Marijo Groznik. Tudi ona je nosila orožje in osebno prtljago, poleg tega pa še sanitetni material za brigado. Nikogar ni bilo, da bi ji bil pomagal, vsak je imel svojega zadosti. Nikogar nisem mogel pridobiti za to. Le zdravniku Luki, današnjemu profesorju Franju Novaku, je bila velika skrb, vendar pa je bil tudi sam obremenjen čez svoje moči. Ali Marija ni popustila in tudi ni odložila delca svojega težkega tovora. Lahko bi bila to storila, nihče ji ne bi bil mogel zameriti. Tudi bi bila lahko manj vzela s seboj. Vse breme je prostovoljno vzela nase, ne meneč se za svoje zdravje in izčrpanost, da bi mogla pomagati drugim. Ko sem se ji približal, je rekla: »Kar pusti, tovariš, kaj pa, če bo kdo ranjen, in koliko bo takšnih, takrat bodo šele videli, kaj pomenijo zdravila in povoji.«

To požrtvovalnost partizanske sanitete sem občutil posebno tedaj. Ta pa se ni pokazala samo takrat, naša saniteta je nosila izredno težko breme dela in v prvih letih v takšnih okoliščinah, ko so imele bolničarke nadpovprečno veliko ranjenih med bitkami in po njih.

OSVOBODILI SMO VLAK INTERNIRANCEV

Janko Sekirnik-Simon

Moja partizanska pot se ni začela šele v partizanih, ampak že malo prej, takoj po okupaciji Ljubljane. Z nekaterimi tovariši sem začel sodelovati v raznih diverzantskih in drugih akcijah. Tako smo na primer že v začetku okupacije začeli zbirati orožje za to, kar nas je pričakovalo potem. Ko smo slišali poziv Komunistične partije Slovenije in zvedeli za formiranje Osvobodilne fronte, smo se takoj vključili v izpolnjevanje nalog, ki sta jih ti dve postavili pred nas.

Takoj smo začeli tudi oborožene akcije, in sicer maja; v njih sem sodeloval vse do julija, vse do svojega vstopa v partizane. Samo en tak primer: zvedeli smo, da gre vsak dan ob pol dveh po Kolodvorski ulici italijanski oficir. Stanoval je v hotelu Štrukelj, v sedanjem hotelu Turist. Dogovorili smo se, da ga bomo počakali in razorožili. Še z dvema tovarišema nam je uspela ta akcija in takih akcij je bilo 1941. leta veliko. Julija 1941 sem odšel v partizane, in to v I. molniško četo. Bil sem osemnajsti borec v tej četi. Tako se je začela moja partizanska pot.

Spominov iz teh dni je seveda veliko. Eden takih je tudi primer pohoda druge grupe odredov iz Dolenjskega na Štajersko 1942. leta. V juliju mesecu smo krenili iz Suhe krajine čez Notranjsko, Dolomite, Gorenjsko po Karavankah na Štajersko. Naša naloga na tej poti je bila politična, ravno tako pa tudi vojaška. Krenilo nas je nekaj čez 700, na Štajersko pa nas je prišlo le nekaj čez 100. Ta naš pohod je trajal 42 dni in samo moj bataljon je imel na poti 45 borb. Ko smo šli prvič čez progo, ki veže Trst z Ljubljano, smo imeli nalogo, da napademo transport in ga po možnosti uničimo, če so v njem italijanski vojaki, ali pa napravimo škodo na železniški progi. Tako smo pri Preserju napravili zasedo na železniški postaji, ko je pripeljal vlak.

Nismo vedeli, kaj je v njem. Po nekaj strelih smo zaslišali iz vlaka slovenske glasove. Ko smo jurišali, smo ugotovili, da so v vlaku slovenski interniranci, ki so jih Italijani vozili v eno svojih taborišč. Bilo jih je okoli 450. Večina je takoj stopila v naše vrste. Nekaj smo jih sprejeli v naš bataljon, nekaj pa smo jih poslali v druge skupine. Drugi dogodek je bil naš juriš na italijansko-nemško mejo, tretji pa naša obkolitev na Jelovici. Nemci so popolnoma obkolili naše enote in čisto slučajno nam je prišla v enem naših jurišev v roke nemška karta. V njej so bili načrtani vsi položaji. Ko so naši komandirji prebrali to karto, smo z dobrim manevriranjem obšli nemške položaje in se prebili.

V ODPORU SO VSI SODELOVALI

Ivan Lokovšek-Jan

Ko je kapitulirala Jugoslavija, sem bil v Kolpski dolini, točneje v Brodu na Kolpi. Tam sem z grenkobo gledal italijanske kolone, ki so se pomikale kot osvajalci naše domovine. Začel sem premišljevati, kaj bi lahko storil proti okupatorju. Imel sem več somišljenikov, s katerimi sem bil povezan že pred vojno; vedno smo se pogovarjali, kako bi se zbrali in organizirali odpor proti tem zavojevalcem. Takrat sem prišel v stik z različnimi poznejšimi voditelji odpora. Najprej sem se srečal že aprila 1941. leta s Francem Lencem-Špancem, s starim španskim borcem, ki se je po različnih dogodivščinah vrnil v domovino, doma pa je bil iz Delnic. Takrat je bil komandant goranske čete, komisar pa Nikola Rački-Kolka, danes član CK ZK Hrvatske v Zagrebu. Sestajali smo se na hrvaški strani v Kuželju, večkrat v aprilu in maju ter kovali načrte. Hrvatje so imeli takrat že svojo vojno enoto in z njimi smo vsi sodelovali. Dobro se spominjam likvidacije izdajalskih duhovnikov v Delnicah. To je bila ena naših prvih akcij, tej pa je sledil napad na ustaše pri Brodu na Kolpi. Te akcije so nam dale veliko morale. Ker je italijanski teror vedno bolj naraščal, smo uvideli, da se bo treba temeljito pripraviti na boj, saj v svojih srcih nismo nikdar priznali okupacije. Ker so bila okoli Delnic velika skladišča, smo nabrali precej municije in orožja ter ga skrili, to pa nam je pozneje seveda prišlo prav. Razumljivo je, da se je naše aktivistično delo pravzaprav začelo že pred vojno na Kočevskem in se potem nadaljevalo tako daleč, da smo imeli 1. maja 1942, ko so prišle prve slovenske enote na Stružnico, že prvo osvobojeno ozemlje, in to Slovenski Kuželj ob Kolpi, Brod na Kolpi in Fara vas. Zanimivo je, da smo takrat sodelovali Srbi, Hrvati in Slovenci, tam je bila namreč enota iz Srbskih Moravic, primorsko-goranski odred in pa četa kočevskega bataljona. To naše srečanje smo seveda veselo proslavljali. V partizanih sem bil najprej kuhar, ta posel mi je zelo ležal in takratne izkušnje mi še danes zelo koristijo pri domačih opravilih. Potem sem bil stražar, intendant, komisar čete, komisar bataljona, komandant bataljona, komandant dveh bataljonov, komandant brigade, potem pa namestnik komisarja divizije, instruktor v višji oficirski šoli glavnega štaba, politkomisar na šoli, predaval sem tudi na partijski šoli in nazadnje sem prišel v glavni štab Slovenije; tu sem bil načelnik operativnega oddelka in prvi pomočnik načelnika glavnega štaba. Seveda je to obdobje štirih let in ne bi mogel o vsaki funkciji posebej govoriti.

Meni je bilo malo lažje, saj sem končal oficirsko šolo v bivši Jugoslaviji, preden sem prišel v partizane. Moram priznati, da mi je dala dobro osnovo in tudi nekaj vojaškega znanja. Razumljivo je, da je velika razlika v tehniki,

taktiki in metodiki vojskovanja v klasičnem principu in pa v načelih našega partizanskega vojskovanja. Mi smo se tako rekoč učili na vseh primerih. Ta šola nas je stala precej krvi, saj se nam je vsaka napaka maščevala, vendar bila je to šola, ki nam je dala takšne borce, da smo lahko ponosni nanje.

Spominjam se pač najbolj veselih in prijetnih dogodkov, borb, v katerih smo uspeli, borb, ki so nam kovale zavest, voljo, moralo, ki so nam plemenitila čustva, vse to je vzgajalo borce v takšne ljudi, ki jih danes potrebujemo. Z žalostjo se moram spominjati prijateljev, ki jih danes ni več tukaj, ki so mi bili po srcu bliže kot bratje, to so tisti, katerim smo tudi danes dolžni veliko zahvalo, da lahko živimo v svobodni državi in uživamo sadove tega, za kar smo se borili.

Spominjam se več takih dogodkov. Recimo zavzetje Broda na Kolpi. To je bilo konec aprila 1942. leta. Ustaškemu komandantu v Brodu na Kolpi smo poslali ultimatum, da se mora predati, ker je obkoljen. Seveda je verjel, bal se nas je, vendar je dejal: »Biti mora veliko streljanja, tako bom krit pred svojimi starešinami!« In res, tovariš Lojko je vrgel nekaj bomb skozi okno, otroci iz okoliških krajev so zagnali huronski vik in krik, kakor bi se svet podiral, ustaši so trepetali v postojanki; dali smo jim nalog, naj se umaknejo v sobo, orožje znosijo na kup in v sobi zaklenjeni čakajo. Prišli smo tja, pobrali vse orožje in bombe, teh je bilo precej košar, in vse odpeljali na slovensko stran. Osebnost sem razorožil komandanta in imam še danes njegovo pištolo. Silno me je skrbelo, ker naših še ni bilo od nikoder, mi pa smo medtem trepetali, kaj bo, če bodo ustaši opazili, da pravzaprav ni nobenega nikjer. No, na srečo so prišle nato slovenske, hrvaške in tudi srbska četa in tako je bilo vse v redu.

In zdaj bom povedal za spremembo še nekaj žalostnega. Nikoli ne bom pozabil strašnih trenutkov v dolini reke Kolpe, tam, kjer je Taborna jama nad Osilnico. V tej jami je bil štab kočevskega bataljona oziroma kočevskega odreda. Po izdajstvu so Italijani zvedeli za to jamo. Sklenili so, da jo napadejo. Mi smo pred tem hoteli napasti Drago na Kočevskem. Navsezgodaj smo odšli, v jami pa je ostalo le 15 partizanov in dve partizanki. Medtem pa so se Italijani približali in napadli z vsem orožjem, preletavali so celo z letali in streljali iz njih in zažigali z metalci plamena. To je bil spopad, v katerem je padlo veliko naših borcev. Končno se je Italijanom posrečilo, da so jamo zavzeli. Na koncu jame je bil nekakšen lisičji rov, globok kakih deset metrov, in vanj se je splazilo nekaj partizanov. Ko so Italijani vdrli v jamo, so pobili vse; še danes se spominjam prizora, ko smo se vrnili. Zasuli so jamo oziroma rov. Partizani in partizanke so bili zasuti mogoče samo dobrega pol metra, in sicer ves dan in vso noč. Lahko si mislite, kako je biti živ zazidan. Mi smo rov odprli in potegnili ven najprej mrtve tovariše, nato pa še žive. Vsi borci so bili popolnoma zmedeni.

In še tretji dogodek. Bil sem ranjen in ležal v dneh okoli novega leta v bolnišnici Jelendol. Manjkalo nam je hrane, vsenaokrog pa je bilo po dva metra snega in nihče ni mogel do nas. Premišljali smo, kako praznujejo novo leto v četah, kako doma, ko nenadoma skozi vrata prinesejo stražarji pakete. Vsak bolnik je dobil enega. Odprl sem ga, v njem je bilo nekaj suhih hrušk, nekaj prepečenca in listek, ki ga je podpisala neka partizanka Lojzka. Na njem je pisalo: »Tovariš, želimo ti srečno novo leto in da bi se skoraj vrnil med nas.« Lahko si mislite, kaj nam je to pomenilo tiste dni.

Še glede partizanskega bojevanja. Na eni strani poznamo klasičen način bojevanja, na drugi strani našo partizansko taktiko. Mislim, da je prav, če

poznamo oboje, ker smo mi tako lahko že vnaprej predvidevali, kaj bo sovražnik napravil, ko se bomo mi borili z njim, medtem ko sovražnik nikoli ni vedel, kaj bomo mi napravili. To je bilo naše veliko orožje. Lahko bi veliko pripovedoval o naši morali, o zavesti, o predanosti, o zvestobi, vse to so bile odlike naših borcev, to je bila tista gonilna sila, ki nam je nenehno dajala voljo in moč, da smo premagali vse ovire. Mislim, da ni bilo ovire, prek katere mi ne bi mogli. In zavest, da se borimo za pravico, za boljše življenje naših ljudi, to nam je dalo tisto moč, da smo vse premagali. Če bi me danes kdo vprašal, kako bi to posredovali naši vojski, lahko ugotovim, da se je vojna doktrina izmenjala, imamo nuklearno tehniko, vendar se moramo nasloniti na to, kar imamo, imamo pa to, česar drugi narodi nimajo: visoko moralno zavest. Hotel bi povedati, da mora naša sedanja vojska partizansko taktiko obvladati, vzgojiti moramo človeka popolnoma samostojnega, to pa v naši vojski že v veliki meri prakticirajo.

BOLJE IZKORISTIMO ZAKLADNICO NOB

Lado Ambrožič-Novljan

Moja pot skozi NOB je bila kot pot mnogih borcev. Spodbuda za poseg v odpor in boj je bilo prepričanje, da se je vsakemu nasilju treba postaviti po robu, pa čeprav se zdi sovražnik nepremagljiv. Vsak narod ima pravico, da živi po svoje, vsak narod naj bo kovač svoje usode. To je bila spodbuda nacionalne narave, druga pa je bila socialna: novi družbeni sistem naj poda roko izkoriščanim in zatiranim, spodbudi naj splošno aktivnost in veselje do dela, katerega plodovi naj se pravično razdele. Razred, ki ni sposoben ustvariti napredka, blaginje in enakosti, naj izgine in zamenja naj ga boljši. Ideološka zasnova se je oblikovala pri predvojni generaciji postopoma. Pri nekaterih pod vplivom in vodstvom Komunistične partije, ponekod samoraslo.

Revolucionarno gibanje predvojne dobe je pod vplivom ruske revolucije trkalo na srca vsakogar. Kdor je bil pošten, je tako zlahka našel pot med upornike in borce, ko je fašizem okupiral našo domovino in si v domači reakciji pridobil zvestega pajdaša.

Osvobodilnemu gibanju sem se priključil takoj po okupaciji. Najprej sem bil politični aktivist v novomeškem okrožju Osvobodilne fronte. Sprva smo delali bolj odprto in smo imeli velike politične uspehe. Ni ga bilo kraja, kamor ne bi bili posegli s svojim vplivom, propagando in z osvobodilno mislijo. Počasi pa smo se umikali v ilegalo, toda pri svojem političnem delu smo bili ofenzivni in smo dosegali velike uspehe. Osvobojeno ozemlje na Dolenjskem, Notranjskem in Beli krajini spomladi leta 1942 je bilo skupno delo sijajne organizacije Osvobodilne fronte in Komunistične partije ter prvih partizanskih oddelkov.

Poleti leta 1942 sem odšel v partizane. Sprva sem bil politični komisar V. grupe odredov, po roški fazi prve italijanske ofenzive pa politkomisar Gubčeve brigade ob njeni ustanovitvi dne 4. septembra 1942. leta. Kmalu za tem pa sem postal njen poveljnik. Udarno in oboroženo pest slovenskega ljudstva je bilo treba popeljati v boj proti premočnemu sovražniku. Sedaj ni zadostovalo samo navdušenje, morali smo se znati bojevati. To pa je bilo spočetka težko, ker nismo partizani imeli nobenih izkušenj ali pa zelo malo. Morali smo se sami učiti in pripravljati brigado na naporne bojne naloge. Počasi je rasla bojna sposobnost. Učili smo se na lastnih napakah, iz po-

razov in zmag. Počasi smo tako razumeli partizansko taktiko, da smo se uspešno postavljali po robu izvežbani sovražnikovi vojski in jo tolkli v bojih.

Nepozabna je bila partizanska protiofenziva pozimi leta 1942 in 1943, ki sem se je udeleževal kot namestnik poveljnika dolenske operativne cone. Na bojnih pohodih so tedaj vse štiri slovenske brigade tolkle Italijane in belogardiste od Suhorja na Gorjancih pa prek Ajdovca in Doba do Police. Od tu smo odšli na Hrvaško, kjer smo v družbi s XIII. in IV. hrvaško brigado delovali v zaledju nemško-italijanskih in ustaških divizij, ki so sprožile svojo IV. ofenzivo proti glavnini narodnoosvobodilne vojske Jugoslavije. Pred italijansko kapitulacijo sem bil kratek čas v glavnem štabu Slovenije kot načelnik organizacijskega oddelka. Po italijanski kapitulaciji sem odšel skupaj s pokojnim Dušanom Kvedrom-Tomažem na Primorsko, kjer je tedaj bila splošna ljudska vstaja. Organizirati je bilo treba množico primorskih prostovoljcev. Na Primorskem sem ostal do septembra 1944. leta, torej natanko eno leto. Najprej sem bil poveljnik operativnega štaba za zahodno Slovenijo. Treba je bilo organizirati partizanske odrede, brigade in divizije na Primorskem, Gorenjskem in v zahodni Koroški, jih voditi v boj proti sovražniku in pripravljati osvoboditev Primorske, Trsta ter Gorice. Pozneje so ta štab razpustili; nato sem prevzel poveljništvo III. operativne alpske cone in nato IX. korpusa. Primorska s svojimi mirnimi, preprostimi in preudarnimi ljudmi-borci je zapustila v meni nepozaben vtis.

Septembra leta 1944 sem odšel v glavni štab Slovenije kot načelnik tega štaba. Po dobrih dveh mesecih pa sem bil ranjen in sem preživel čas do osvoboditve v partizanskih bolnišnicah in v Beogradu.

Osvobodilna vojna je zapustila pri našem ljudstvu in pri naših partizanih bogastvo izkušenj in ponosa ter je odprla izvire neizčrpnega toka energije in delavnosti. Izoblikovala je posebnega človeka, ki je sposoben neprestano oplojevati političen in gospodarski napredek svojega naroda.

Partizanska vojna je oblika odpora proti narodnemu in socialnemu zatiranju. Ima izrazito razredno, revolucionarno naravo, bije se pod narodno zastavo za osvoboditev izpod jarma zatiralcev ali okupatorjev. Pogoj za uspeh v partizanski vojni je, da ima gibanje izkušeno revolucionarno in enotno vodstvo. Sodobna zgodovina pozna še nepripravljeno, prejš slabo ali sploh neorganizirano partizansko vojno. To je vstaja ljudskih množic, ki se oblikuje iz svojih moči. Taka vojna je zato silovita, njeni voditelji razboriti, a borci iniciativni, iznadljivi in uspešni. Taktični prijemi v partizanski vojni niso odvisni od kakšnih ustaljenih pravil regularnega vojskovanja. Svobodno iskanje cilja za napad in pobuda partizanskih borcev določata partizansko taktiko. Zato je vsak partizanski napad nepričakovan, enkraten. Ljudsko gibanje, ki vodi vojno, ima neusahljivo moč, sproščeno je in vztrajno. Cilji so jasni, idealni, nujni. Zato spravlja partizanska vojna sovražnika v zadrego in obup. Stroški take vojne zelo bremene zatiralca. Ekonomika ima torej v takem vojskovanju poseben pomen in je prvenstvena postavka sovražnikovega vojnega proračuna.

Ljudska vstaja kot glavna pogonska moč partizanske vojske je čudovit razplet neznanih in dotlej zatiranih energij. Na Slovenskem smo tako vstajo doživeli spomladi 1942. leta, v vsej svoji moči pa na Primorskem ob italijanski okupaciji. To vstajo sem sam doživel in nikoli ne bom pozabil, kako je primorsko ljudstvo s silnim zagonom branilo osvobojevo ozemlje, napadalo okupatorja v njegovih postojankah in ga skušalo streti, kako je kot mogočen plamen vzplapolala vera v svobodo. Ljudska vstaja na Primorskem

je bila nekaj posebnega zaradi tega, ker je bilo ljudstvo bolj enotno kot kjerkoli drugje in ker je rešitev nacionalnega vprašanja, to je združitev zatiranega primorskega ljudstva s svojimi brati na drugi strani meje, odigrala najpomembnejšo vlogo.

Partizansko vojskovanje je doseglo svoj uspešen krst v drugi svetovni vojni in je našlo ugodna tla za razvoj pri vseh narodih, ki so se po vojni dvignili zoper okupatorja ali proti zatiralskim kolonialnim silam. Rodila pa je tudi protislovje: protipartizansko vojskovanje. Države, ki se niso mogle odpovedati nasilju kot sredstvu za podreitev narodov svojim interesom, so znanstveno raziskovale partizansko vojskovanje in partizansko taktiko, da bi zatrle uničujoči ljudski odpor.

V partizanski vojni se razvijajo najboljše lastnosti med borci. To pa se dogaja zlasti zaradi tega, ker so enote brez zaledja največkrat navezane same nase in morajo svoje težave same reševati. Med partizani nastajajo tovarištvo, vztrajnost v boju, neprisiljena disciplina, poveljniki se povzpno iz vrst borcev, ki uživajo kot hrabri in razumni tovariši največje zaupanje. Spominjam se enega izmed primerov izredne požrtvovalnosti in tovarištva pri reševanju ranjenih partizanov. Dne 1. septembra 1944. leta so brigade IX. korpusa napadle belogardistično postojanko na Črnem vrhu. Popoldne smo pregnali vse belogardiste v zgradbo, ki jo je branil bunker. Vsi oddelki in poveljniki, ki so napadali, so bili zbrani pred zadnjim sovražnikovim oporiščem. Pred bunkerjem smo opazili dva hudo ranjena partizana. Obležala sta kakih 15 metrov pred bunkerjem, katerega sta hotela napasti z bombami. Iz bunkerja in poslopja so belogardisti obupno streljali na vsakogar, ki bi se jim hotel približati. Tedaj sta nenadoma preskočila žične ovire dva partizana in si brž naložila vsak po enega ranjenega tovariša. Zvlekla sta ju skozi hud ogenj izpod bunkerja v varno zavetje. Prizor je snemal korpusni filmski snemalec. Požrtvovalnost in hrabrost rešiteljev je bila dokaz visoke moralne vrednosti partizanskih borcev.

Lastnosti partizanskih borcev seveda ne bomo mogli prenašati v sedanjo ljudsko armado s šablonskimi pravili ali pisarniškimimi navodili. Le živ in resničen dokaz v pisani besedi, sliki ali filmu bo imel svoj učinek. Žal do sedaj nismo dovolj naredili v tem pogledu. Ne bi bilo prav, ako bi zakladnico moralnega bogastva iz partizanskih časov pustili neizrabljeno in ne bi črpali iz nje zakladov, ki so se nabrali v najhujši preizkušnji naših narodov med narodnoosvobodilno vojno. Primeri bi morali biti resnično blizu človeškega srca, da bi vzbujali globoko čustveno dožemanje in bi zapuščalo vidne sledove v značaju mladih borcev.

PREUDARNOST IN PREMISLJENOST — ODLIKI KOMANDANTOV

Dušan Švara-Dule

V organizirano delo OF sta me pritegnila člana okrožnega komiteja Novo mesto Karel Bavcon in Niko Šilih. V mladosti smo skupaj rasli in tem laže je bilo pri prvih stikih. Po italijanski okupaciji smo imeli vsakovrstne naloge. Sprva so se omejevale na zbiranje podatkov o sovražniku, predvsem pa smo iskali povezavo z zavednimi ljudmi; to je bilo še najlaže. Ljudstvo metropole Dolenjske je bilo zelo zavedno in v začetku vstaje tako rekoč v celoti razploženo proti okupatorju. Narodni odpor je na Dolenjskem kot v vsej Sloveniji postopno in nenehno naraščal do končne osvoboditve. S tem v zvezi

so morali misliti na oborožene zametke, kamor bi prostovoljci lahko odhajali. Skratka, morali bi izoblikovati partizanske enote. V eni takih enot v Selih iznad Straže nas je bilo osem; borci so me izbrali za komandirja. Odgovornost ni bila majhna, posebno ker je bila zima od 1941. na 1942. leto zelo hladna in je bil debel sneg. Marca 1942 sem bil komandir čete, zatem pa namestnik komandanta bataljona v zahodnodolenjskem odredu, potem namestnik komandanta istega odreda, nato komandant krškega odreda; ko je bila formirana Cankarjeva brigada, sem postal komandant prvega bataljona, potem sem odšel v Prešernovo brigado, nato v 31. divizijo, bil sem operativni IX. korpusa, zatem komandant baze Slovenija v Biogradu na moru, po osvoboditvi Trsta pa sem bil postavljen za namestnika komandanta Trsta. S tem pa je bila tudi moja kariera v NOB nekako končana.

Zelo pogosto se spominjam naslednjega dogodka iz prvih dni svoje vojaške kariere. Bil sem komandir čete na Malem vrhu iznad Šempetra na Dolenjskem. Taborili smo pod šotori, sneg je še ležal na severnih straneh pokrajine, patrole, ki smo jih pošiljali v tri smeri sleherno jutro, so se nekega dne vrnile s sporočilom, da prihajajo Italijani. Na eni strani je bilo v strelskem stroju že okoli 200 sovražnikovih vojakov, z druge strani je patrola sporočila, da napada okoli 150 vojakov, tudi tretja patrola je javila o močnem sovražniku, ki prodira v strelskem stroju proti nam. Kazalo je, da smo bili izdani. Takoj smo razglasili alarm, podrli šotore, borci so bili v stroju, pred njim pa sva stala s komisarjem. Na sebi sem čutil poglede vseh borcev in s tem silno odgovornost. Četa ni bila še opremljena za boje, predvsem ni imela s sovražnikom nikakršnih izkušenj. Kaj storiti? Izbral sem vodnika, ki je poznal okoliški teren, poslal patrole in pripravil vse za odhod. Ko so se patrole vrnile, smo se umaknili po severni, zelo strmi strani hriba v dolino in dalje v hribe nad Škocjanom ter se nad njim ponovno utaborili. To je bila moja prva resnejša preizkušnja kot komandirja čete partizanske enote in to sem potem vedno uporabljal v akcijah, napadih in delu z ljudmi: preudarnost, premišljenost in nezaletavost.

V zvezi z vprašanjem glede tovarštva med borci bi povedal naslednje: znano je, da je bilo med NOB tovarštvo brezmejno, prav tako pa tudi entuziazem naših borcev. Ko se spominjam sem in tja preteklih dogodkov, mi je najbolj v spominu tale: Ko smo leta 1942 napadali sovražno posadko pri Čatežu, je bilo v zgodnjih jutranjih urah nekoliko ranjenih tovarišev za žico, s katero je bila posadka obdana. Noč se je umikala dnevu, dva ranjena tovariša nam je uspelo pravočasno umakniti izza žične pregrade, tretji pa je ostal. Bilo je že svetlo in fašisti so bolj precizno streljali. Za rešitev ranjenega tovariša se je javil prostovoljec. Ko se je pod zaščito našega orožja priplazil do njega, ga je sovražnikova krogla smrtno zadela. Takoj zatem ga je drugi borec poskušal rešiti. Tudi ta je plačal tovarštvo z življenjem. Sele tretjemu je uspelo izvleči ranjenca.

Večina vodilnega oficirskega kadra je zrasla iz NOB. Že to dejstvo govori, da je v najboljših rokah vzgoja naših vojakov. Naj bo pri učenju ali pri pouku z najsodobnejšim orožjem, povsod prikazujejo svetle tradicije narodnoosvobodilnega boja in prenašajo na mladi rod duha naše borbe. V prostem času se vojaki seznanjajo z najvišjimi moralnimi odlikami borcev, vse to pa vpliva na oblikovanje njihovega značaja.

(Po pripovedovanju zapisal Karel Franz)

Materin rafal

fragment

VASJA OCVIRK

Zarjavelo kladivo v cerkvenem zvoniku je enolično odbilo nekaj udarcev.

Marjeta, ki bi jo bil že skoraj premagal spanec, je previdno dvignila glavo... Koliko je odbila ura?... Deset ali enajst?... Zdelo se ji je, da se je pri štetju zmotila.

»Ali že vsi spijo?«

Prisluhnila je v neprodirno temo. Seno pod njo in ob njej je neprijetno zašumelo. Na skednju se je slišalo rahlo sopenje tovarišev. Poleg nje je ležal vodja patrulje Tarzan. Njegova dlan se je malodane dotikala njenih las. Ozrla se je k njemu. Ni ga mogla videti, zaznala je lahko samo njegovo enakomerno dihanje.

»Spi, hvala bogu!« jo je olajšano prešinilo. »Ali naj tvegam?«

Spomnila se je sinočnjega pogovora s Tarzanom. Ko so že vsi legli v seno in potem, ko je vodja patrulje široko zazdehal, je Marjeta potipala njegovo roko in zašepetala:

»Tarzan, te lahko nekaj vprašam?«

Njen sosed na ležišču ji je hladno odgovoril:

»Kar vprašaj!... Pa ti že vnaprej povem, da ne bo nič iz tistega.«

Marjeta se je ugriznila v ustnice.

»Kako?... Saj niti ne veš, na kaj mislim...«

Tarzanov glas je neprijazno zazvenel, ko je zamrmral:

»Kaj ne bi vedel!... Rada bi videla, da bi se zjutraj mimogrede oglasili pri tvojih otrocih.«

Marjeta je nekam zasanjano dahnila:

»Ja... prav to si želim!«

Tarzan se je s težkim vzdihom prevalil na bok. Skušal ji je pogledati v obraz, a se mu ni posrečilo. Bežno se je dotaknil njenih las in rekel:

»Sama veš, da je to nemogoče.«

»Zakaj?«

Tarzan je bil nejevoljen.

»Ne sprašuj tako neumno!... Slišala si, da moramo hoditi čimbolj konspirativno... da se ne smemo kazati ljudem... zlasti pa ne tistim, pri katerih se hočeš oglasiti ti...«

Marjeta se je v senenem ležišču povzpela na komolce. Saj je že koj spočetka slutila, da ne bo lahko uspela, vendar... vendar ni bila pripravljena na tako leдено hladno zavrnitev... V njej se je nekaj oglašalo siloviteje, bolj glasno nego partizansko podrejanje ukazom. V njenem glašu je bil važen zven, ne besede, ko je pojasnjevala:

»Ali veš, da sem se prav zaradi svojih otrok prostovoljno javila v to patruljo... da sem prav zaradi njih tvegala tako naporen pohod... in da morda tudi zaradi tega tvegam... življenje?«

Tarzan je bil neizprosno:

»Pametna bodi, Marjeta!... Jaz ne morem... in ne smem!«

Marjeta je slepo bolščala v temo nad seboj in solze so ji vrele iz oči.

»Kako ste vsi skupaj krivični!«

Tarzanov glas je že v polsnu pojemal, ko ji je odgovoril:

Franjo Mraz: Pred večerjo, lesorez, 1956

»Če dovolim tebi, bom moral dovoliti tudi Krajcu ... Tudi on bi rad videl svojega očeta, ki živi nekje tod blizu ...«

Marjeta je obupano zaprla oči in spoznala, da je premagana. In to od Tarzana, tistega Tarzana, ki ji je še podnevi govoril, da se bo z njo, z vdovo z dvema otrokoma, po vojni poročil. Zdaj pa ... Vedela je, da jo rad vidi, da bi zanjo storil vse ... In vendar je tudi čutila, da ga ne bi mogla s svojo ženskostjo premotiti. Preveč je bilo v njem vojaka, da bi pozabil na svojo dolžnost vodje patrolje ... Tisti hip je začutila, da bi se mu dala objeti, poljubiti, če bi on le to hotel, samo da bi zjutraj lahko za trenutek videla svoja otroka ...

Tarzan je koj po tem pogovoru zaspal, čez čas pa je zmanjkalo tudi Marjete.

Brž ko se je zbudila, se je tudi odločila. Prvič, odkar je vstopila v partizane, bo prekršila zapoved.

Desno od njenega ležišča, na drugem koncu skednja, je zevala odprtina. Obnjo je bila z zunanje strani prislonjena lestev. Zgrabila je puško in vojaško torbico ter se po vseh štirih plazila proti svetlemu oknu. Ob slehernem škripu preperelelih plohov pod svojimi koleno je jezo zaškrtala z zobmi.

Previdno in počasi je dospela do lestve. Tik ob odprtini sta objeta ležala mitraljezec Čampa in njegov pomočnik Lojze. Kazalo je, da trdno spita. Njuna zbrojevka je z naperjeno cevjo prežala v mesečino.

Z vsem telesom se je sploščila k tlom, še enkrat napeto prisluhnila in se hip za tem urno zavihtela na lestev. Neslišno kot mačka je splezala po njej navzdol.

Objel jo je osvežujoč nočni hlad.

V svetlo spomladansko noč je v dolini silovito zaropotal mitraljez.

Marjetka in Francek, ki sta slonela na oknu, sta se neprijetno zdrznila. Bila sta sama v hiši. Teta in stric, pri katerih sta že nekaj mesecev živela, se še nista vrnila iz sovražne postojanke. Tesno drug ob drugem sta strmela v zvezdno noč. Videti je bilo, da ju ni strah in da sta se že privadila nemirnim nočem vojnih časov.

»Da se ni teti in stricu kaj zgodilo, ko ju ni tako dolgo,« je zaskrbelo osemletno dekletce s pšeničnimi lasmi in dolgimi kitami.

»Nič se jima ne more zgoditi,« je zamrmral leto mlajši Francek, ki je vztrajno vrtal po nosu.

Strojnice ob železniški progi v dolini so spet živahno zadrdrale ... Hip za tem se je razpočilo nekaj min in odmev njihovih eksplozij je še dolgo pošastno hrumel med hribi.

»Kako da se jima ne more nič zgoditi,« je ugovarjala Marjetka, »saj slišiš, kako poka.«

Deklico je streslo zaradi nočnega hladu. Segla je po jopici, ki ji je bila zdrknila na tla, in se vanjo zavila.

Francek si je z obema rokama podpiral šilasto brado in se namrdnil:

»Poka zmeraj ... Najbrž ju nocoj ne bo domov ... Jutri bosta prišla ...«

»Jutri?« je Marjetko neprijetno spreletelo. »In midva bova kar sama?«

Francek je skomignil z rameni in si mislil: »Saj ne bo prvič!« Dekletce je nemirno bolščalo v temne sence dreves pred hišo in nenadoma se ji je

Edo Murtić: Vojne sirote, litografija, 1944

zazdelo, da je zaslišala šumenje listja, kakor da bi kdo hodil po sadovnjaku. Nezavedno je prišla bratca za komolec in dahnila:

»Slišiš, Francek?«

Deček je spustil roke izpod brade in napel ušesa.

»Kaj?«

Marjetko so bile same oči in ušesa. Stegnila je tresočo se roko v mrak in polglasno zadržala:

»Tamle! ... Kaj res nič ne slišiš?«

Namesto da bi bil Francek kaj pametnega odgovoril, je samo na široko odprl usta in vprašal:

»Kaj te je strah?«

»Neee!« je sestra po premolku zategnila.

Francek jo je od strani nejeverno pogledal in izjecljal:

»Ne? ... Mene pa je.«

Sočutno je pogledala v njegov drobní obraz in opazila, da mu šklepetajo zobje. Zgrabila ga je za rokav in ga potegnila z okna.

»Zapriva okno in zleziva v posteljo! ... Meni je mraz.«

»Tudi mene mrazi.«

Skočila sta v posteljo, še pokrila čez glavo in tesno objeta dolgo drhtela. Od razburjenja nista mogla zaspati. Tu in tam sta pridržala dih, da bi lahko slišala, če kdo hodi okoli hiše.

Na železniški progi je spet zaropotalo. Nekje prav blizu se je raztreščila ročna bomba. Odmev njene eksplozije se je prikradel celo pod njuno odejo.

»Spet poka!« je dahnila Marjetka.

»Naj!« je zagodel Francek in ji tiščal nos pod brado.

V sadovnjaku, med temnimi drevesi, se je premaknila senca. Naredila je nekaj negotovih korakov, za hip neodločno obstala in se nato pritisknila k drevesu, ki je bilo najbliže hiši. Iznenada pa je planila iz teme, preskočila jarek, po katerem se je odtekala gnojnica, in se s hrbtom naslonila na vlažen hišni zid. Dolgo se je nemirno ozirala na vse strani. Ničesar ni bilo slišati. Tudi v dolini ni tistikrat počil niti en sam strel. Previdno je pogledala za oba hišna vogala, da bi se prepričala, če je varna. Nazadnje se je ustavila pred majhnim okencem, ki se je bilo malo prej zaprlo.

»Da ju ne bom prestrašila!« je oboroženi nočni obiskovalki preblisnilo možgane in se je prišla za prsi.

Negotovo je stegnila roko in rahlo udarila po okenski šipi.

Marjetka in Francek sta se še tesneje objela.

»Si slišal?«

»Sem.«

Znova je potrkaló, to pot nekoliko močnejše. Udarec je pospremil nežén ženski glas:

»Marjetka! ... Francek!«

Otroka sta prestrašeno stegnila vratove izpod odeje. Njun objem je nenadoma popustil. Marjetka je strmela v okno, za katerim se je premikala črna senca. Mahoma se jo je oprijela osupla slutnja. Skoraj zakričala je:

»Mama! ... Mama!«

»Neee!« jo je zgrabil Francek za roko.

Od zunaj se je spet zaslišal nestrpni glas:

»Marjetka! ... Francek! ... Jaz sem ... mama! Odprita! ... Nič se ne bojta!«

Kot bi ju izstrelil, sta bila pri oknu. Hlastno sta ga odprla in z ročicami segla po znanih, tako voljnih, temnih laseh.

»Mamica!« je zadrhtela Marjetka.

»Mamica!« se je kot odmev zaslišal Franckov glas.

Zajokala sta, krčevito in obupano, da sta se stresali njuni drobni telesci, v hipu sta izjokala vso tisto dolgo hrepenenje po njej, odkar ni bila več pri nji.

»Ne jokajta, otroka!« je še sama komaj zadrževala solze. Iz žepa je izvlekla velik pisan robec in jima začela brisati oči. »Če bosta jokala, ne bom več prišla k vama.«

Marjetka je samo še komaj slišno hlipala in dregnila pod rebra Francka, ki se ni mogel potolažiti. Mati je vprašala:

»Kje je teta?«

Odgovarjala ji je Marjetka:

»V mesto je šla.«

»Po kaj?«

»Klicali so jo na italijansko komando.«

»Strica tudi?«

»Tudi.«

Marjete se je dotaknila boleča slutnja... Zakaj neki bi klicali njeno sestro v italijansko postojanko?... Saj je bila skoraj več kot naklonjena tuji, okupatorski oblasti... Bolj kot partizanom, ki jih je samo dobrohotno prenašala... Je kaj narobe zaradi njenih otrok?... Pa menda... Marjeta se je utrujeno prišla za čelo...

»Spustita me v hišo!«

Otroka sta se v zadregi spogledala.

»Ne moreva, ker so naju zaklenili.«

»O, ti moj bog!«

Žalostno je gledala njuna bleda obražčka, ki ju je osvetljevala mesečina... Ubožca!... Sama, v zaklenjeni in tuji hiši!... Čisto sama s svojimi otroškimi mislimi in kopnenji!... Pri neprijaznih, mačehovskih ljudeh... Kaj če bi se jima kaj zgodilo?... Če bi nastal v hiši ogenj?... Kdo bi ju branil, če bi se hotel sovražnik namesto nad njo znesti nad njima?

»Kaj ne bi mogla zlesti skozi okno?« je bolj ugibala kot spraševala Marjeta.

Deklica se je nasmehnila skozi solzne oči:

»Poskusi, če nisi predebela!«

Marjeta je našobila ustnice:

»Saj lahko poskusim... Zdaj sem že precej shujšala... Podajta mi stoličko!«

V hipu sta oba izginila v temi in čez čas sta porinila skozi okensko odprtino vegast stol.

Mati je stopila nanj in se s težavo zrinila skozi okno. Otroka sta jo držala za roke in ji ves čas živahno prigovarjala:

»Še, mama!... Še malo, mama!«

Vse skupaj jima je bilo v veliko zabavo, Marjeta pa se je pri tem dobroda spotila. Slednjič se je z rokami ujela na lesenem podu. Nato je potegnila skozi okno še puško in torbico.

»Si se udarila, mama?« je zaskrbelo Marjetko.

»Ne,« je stresla z glavo mati in se usedla na razmetano posteljo.

Otroka sta se od obeh strani stisnila k njej. Niti dihati si nista upala. Njuna nosova sta se zapičila v njeno telo, saj jima je pomenilo občutek varnosti. Marjeta se sploh ni zavedala, da so ji naenkrat privrele na oči solze. Nihče jih ni opazil, tudi ne sveta podoba, ki je samevala na počrnelém zidu. Dolgo so tako vsi trije molčali v temačni sobi.

Malokdo je poznal Marjetino osebno zgodbo in še tisti, ki jo je poznal, ji skoraj ni mogel verjeti...

Že dobro leto dni je bila vdova. Moža Frenka, vaškega zaščitnika, so ustrelili Italijani. Hišo, ki sta si jo postavila v letih hudega garanja in pritrgovanja od ust, so ji nekaj dni za tem tudi požgali z gospodarskimi poslopji vred. Z njo so zgoreli spomini na lepa leta srečnega življenja v zakonu... Vsi, ki so jo poznali, so vedeli povedati, da je s Frenkom preživela kopico prečudovitih ur. Bil je dober, zvest, pošten in delaven mož. Iz ljubezni mu je rodila dva otroka, na katera je bil ves nor... Ko je umrl, je začutila, da jo potlej zanimajo moški ravno toliko kot kamen, na katerega je mimogrede stopila. Če pa ji je že kdo ugajal, ga je skušala primerjati s Frenkom. Nihče še ni prestal primerjave z njim... Ker so jo zasledovali, se je morala tudi ona umakniti k partizanom. Otroka je dala svoji mlajši sestri, ki je bila povsem drugačna od nje... Živela in borila se je poslej samo za Frenkova otroka...

»Kako se imata?« je mati pretrgala mučno tišino.

»Dobro!« se je jokavo iztrgalo iz Marjetke.

»Ni hudo, mama!« se je izvilo iz Francka, ki je že na pol dremal.

Marjeta si je z rokavom obrisala mokra lica.

»Sta velikokrat lačna?«

Francek je že hotel nekaj reči, a ga je sunek, ki ga je dobil izza materinega hrbta, opomnil, naj molči. Marjetka je po dolgem premišljevanju neprepričljivo zategnila:

»Neee!«

Marjeta ni mogla videti njunih otožnih oči. Segla je po torbici, ki jo je imela za hrbtom, in jo odprla.

»Bi zdajle jedla?«

Ne da bi počakala na njun odgovor, je razgrnila v svoje naročje časopisni papir. Iz njega je zavel duh po kuhani govedini in koruznem kruhu.

»Nata, jejta, otroka!«

Marjetka, ki se ji je stiskala pod pazduho, se ni niti zganila. Francek je v polsnu ravnodušno pograbil košček mesa in ugriznil vanj. Deklica je vprašujoče zašepetala:

»In ti, mama?«

Marjeta jo je zamišljeno pogladila po laseh in jo nežno povlekla za kite. Začutila je, da jo bo spet posilil jok.

»Meni se ne da jesti... Le vidva dajta!«

Dekletce se je komaj dotaknilo jedi, Francek je goltal kot sestradan volkec.

Nekje tam spodaj, v nemirni dolini, je spet močno zagrmelo. To pot huje, srditeje in iz več orožij. Puške, mitraljezi, minometi... Vsi trije so napeto prisluhnili nenadnemu hrupu nočne bitke... Mati ju je vprašala:

»Se kaj bojita, kadar poka?«

Marjetka je brezbrizno odgovorila:

»Eh, saj smo že vajeni!... Saj poka vsak dan, ponoči in podnevi!... In ti, mama?«

Ismet Mujezinović: Počitek, risba, 1944

Marjeta se je grenko nasmehnila:

»Meni je tesno pri srcu, kadar ne poka.«

»Kako to?« se je začudila hčerka.

»Veš,« si je mati segla z roko v lase, da ji je partizanska čepica zdrknila globoko na tilnik, »kadar poka, nimam časa misliti na vaju... kadar pa je okrog mene tišina...«

Razprostrla je roke in oba otroka čvrsto prižela k sebi... Bitka na železniški progi se je nekoliko unesla. Le sem in tja je zagrmel kakšen osamljen strel. Marjetka se je spretno izvila iz materinega objema in ji sedla na

kolena. Oklenila se je je okoli vratu, se prižela k njenemu obrazu in zazdela se ji je, da vidi lesk njenih vlažnih oči.

»Mama, kdaj bo vsega tega konec?«

Marjeta je pričakovala tako vprašanje. Kaj naj odgovori svojima otrokoma? ... Da bo vojna še dolgo trajala ... da je letos še ne bo konec, kakor prerokujejo nekateri, ki preveč črno gledajo v prihodnost? ... Ali naj ponavlja za komisarjem Frančkom, ki kar naprej prepeva: »To leto bo naše in naša bo letos pomlad!«? ... In če se ne bo uresničilo, bosta njena otroka rekla: »Čudno, saj se naša mama ni nikoli zmotila ali zlagala!« ... Nežno je bucnila v Marjetkin nos in rekla preudarno, z nekoliko globljim glasom:

»Živita in delajta tako, kakor da se bo vojna končala čez mesec dni ali pa, da bo trajala še eno leto ali dve.«

Otroka sta zavzeto poslušala to čudno modrost. Mama ju je nič koliko-krat presenetila s kakšnim skrivnostnim odgovorom. Zato sta vsaj skušala uganiti pomen njenih besed, če jih že nista mogla doumeti. Marjeta je spoznala, da jima drugače ne more odgovoriti. Vendar je kljub temu pomodrovala in sanjala:

»In takrat, pa naj bo že to jutri ali čez leto dni, bomo spet vsi skupaj ... postavili si bomo novo hišo ... jo obdali z vrtom in drevesi ... imeli bomo piščka ... piščance ... hodila bosta v šolo ...«

Otroka sta poslušala, kakor da bi sanjala čudovite sanje. Prva se je iz njih zbudila Marjetka:

»In če ne boš več živa, mama?«

Marjeta se je zavzela:

»Kako moreš ...«

Na hribu nad hišo je iznenada peklensko zaropotalo. Bilo je v smeri, od koder je prišla Marjeta. Prvi hip so se vsi trije nagonsko stisnili v klobčič. Partizanka se je trenutek za tem že iztrgala iz otroškega objema, vrgla skozi okno puško in vojaško torbico, nato pa se še sama pognala z glavo naprej na prosto. Še prej pa je zavpila:

»Zaprta okno in lezita! ... Kmalu se vidimo!«

* * *

Tarzan ni mogel verjeti svojim očem. Ko se je prebudil je stal pred njim prestrašeni Petrin, gospodar skednja, na katerem je spala partizanska patrolja.

»Kaj praviš?« se je Tarzan dvignil in pogledal proti izhodu. Opazil je, da se zunaj že rahlo svetlika.

Petrin, ki se je nemirno prestopal na šumečem senu, ga je zaskrbljivo gledal.

»Ne vem, kako to, a to noč mi nekaj ni dalo spati ... Vso noč je v dolini tako grdo ropotalo ... Vstal sem, pogledal v hlev k živini ... potem pa sem stopil še na njivo, ki se začne pri zadnji hiši v naši vasi ... Tam sem jih ugledal ...«

Tarzan ga je nejeverno pogledal.

»Italijane?«

Petrin je pokimal. Videti je bilo, da se počuti tako, kot bi stal na žerjavici ... Kaj se ne bodo zganili ti partizani in se pobrali z njegovega skednja? ... Tarzanu so zatrepetale mišice na obrazu.

»Jih je veliko?«

Petrin se je popraskal po kosmatem vratu.

»Kar precejšnja kolona jih je ... Če vas bodo obkolili, ne bo dobro za vas in ne za nas.«

Tarzan si je živčnoategnil pas, na katerem je bila pištola, si poravnal bluzo, stregel s hlač senene bilke in nemirno pogledal okoli sebe.

»Kaj ni nikogar od naših na straži?«

»Nikogar.«

Tarzan je planil k spečima Čampi in Lojzetu. Z enim zamahom je strgal z njiju odejo in kriknil:

»Dvignita se! ... K orožju!«

Nista se začudila, kaj šele ustrašila. Skočila sta pokonci in Čampa je pri priči zgrabil za mitraljez. Tarzan je grobo postavil na noge Krajca, ki se je obotavljal:

»Dvigni se, lenoba!«

Šele tisti hip je vodja patrolje opazil, da ni Marjete. Nemo in nemočno je strmel na njeno poležano ležišče. Pogledal je tovariše okoli sebe in jih z nekajnim nezavednim očitkom vprašal:

»Kje je Marjeta?«

Tovariši so se začudeno spogledali. Čampa je skomignil z rameni in debelo zazijal v potlačeno seno.

»Nisem je videl od sinoči.«

Tarzan se je zašibil v nogah. Na tisoče misli mu je prešinjalo možgane ... Kaj je ušla? ... Je dezertirala? ... Je morda ona prignala Italijane? ... Uvidel je, da nima časa za premišljevanje ... Zgrabil je brzostrelko in pomignil tovarišem, ki so ga že čakali pripravljeni za pohod.

»Hitro iz vasi! ... Sovražnik nas misli obkoliti ... Morda ima vmes prste tudi naša Marjeta.«

Mahoma so zlezli po lestvi navzdol. Objela jih je gosta jutranja megla. Niso se dolgo obotavljali. Tarzanov dolgi korak jih je usmeril k vzpetini nad vasjo. Komaj so ga dohajali.

V skalovju, obraščnem z gostim grmovjem, so zasedli bojni položaj. Vas jim je bila za hrbtom. V megleni tenčici so komaj zaslutili rdeče strehe hiš. Tarzan je vedel, da bo sovražnik prišel s tiste strani, na kateri so ga čakali.

»Hudič!« je zaklel vodja patrolje.

Kazalo je, da so se zmotili. Dolga kolona jim je prihajala z boka. Mahoma so morali spremeniti položaj. Umakniti se niso mogli. Treba je bilo udariti in se prebiti.

»Fantje! ... Udarili bomo naravnost in potem ... bomo videli.«

Čampa je hudomušno pomežiknil Tarzanu in dregnil pomočnika mitraljezca pod rebra:

»Glej, da se ne boš obiral s šaržerji!«

In kot da bi vodja patrolje uganil mitraljezčeve misli, mu je zabičal:

»Varčuj z municijo! ... Vražje jo bomo še potrebovali.«

Izza meglene zavese so se pokazale rosne čelade. Kazalo je, da ne prodirajo v strelcih. Kolona je imela bržda namen prodreti po zgornjem robu hriba, nato pa obkoliti vas. Tarzan je dvignil roko ... Šestero oči je boljčalo v njegovo mesarsko roko ...

»Zdaj! ... Razpali!«

Rafali ... strelji ... kriki ... bežeči koraki ... Italijani so se takoj umaknili za nekaj metrov nazaj in si poiskali najugodnejše kritje ... Največ jih je poiskalo zavetje v vasi. Patrolja je čakala na odgovor. Sami niso hoteli trošiti municije ...

Tisti hip pa se je zgodilo nekaj nenavadnega ...

Onstran vasi je odjeknil oster strel mavzerice ... Trenutek za tem drugi ... tretji ... četrti ... peti ... Partizanska patrulja je napeto prisluhnila ... Sovražnik je začel bežati iz vasi ... »Kdo strelja?« je pomislil Tarzan in vstal. Z ostrim pogledom je premeril vas pred seboj ... Tovariši so se začudeno spogledali ...

»Saj to ne more biti ...« je začel jecljati Čampa.

»... nihče drug kot ...« je nadaljeval Lojze.

»Marjeta! ... Prekleta ženska!« se je sesedel Tarzan, položil glavo v naročje in se razjokal.

Nekaj trenutkov za tem je planil pokonci, dvignil brzostrelko in zatulil:

»Juriš na vas!«

Streljanje v nedogled ... Kriki in zmešnjava ... Pekel!

Pritrkavanje

NADA GABOROVIC

»Včasih,« ga je prešinilo kot že tolikokrat in naravnost boleče, »sem to doživljal drugače. Dotaknilo se me je in struna je zazvenela. Morda se nisem dovolj pogostoma odzval in polagoma so se uglasene strune razglasile. To pa ni dobro, ni dobro, ni sozvočja, ni barv zvokov, brezbrizen zven se utrne in zamre, brez odmeva. Kot prostor, ki ga obložiš tako zelo, da se zaduši sleherni zvok v njem.«

Stopil je na balkon in se naslonil na leseno ograjo. Samote ni občutil kot breme, prijala mu je, nenadoma je vedel, da bi mu skazilo večer, ko bi bila ob njem Vinka. Ali kdorkoli.

V soju svetilke nad vrati je vnovič preletel vrstice pisma, prisluhnil vase, kot bi hotel izsiliti stare zvoke, toda ker je vse ostalo nemo, je z vzdihom odložil pismo na majhno pleteno mizo, ga obežil s kosom surovega marmorja, zatem pa se zazrl po mračni cesti, ki se je končavala v blatni poljski stezi. »Ne bodo je še tako kmalu dokončali,« je pomislil vmes, kot bi hotel odriniti ono misel, »pa saj mi je tudi vseeno. Kadar sem tu, zavijem proti mestu, ne pa vzdolž reke. Odvadi sem se pešačenja, odvadi pa sem se tudi vonja po vlažni mivki, po ostrih, bičevnatih travah, po ruši, smolnatih nizkih borovcih, pod katerimi so tla nastlana z rjavimi iglicami, suha in prijetno topla. Saj, to je tisto; topla so. Kot so bila zmerom, zato je Krištof predlagal, naj se shajamo tu. V teh jesenskih nočeh je drugje vzdolž reke hladno in vlažno, za dekleta ne bi bilo in Tonka je še posebej občutljiva, in bila je še najbolj podjetna in zanesljiva kurirka, nikoli pa ni nad ničemer tožila.«

Zdrznil se je, ker je nenadoma, ko že ni več pričakoval tega, zadonelo v njem, kot če bi udarec po bronu, rahel, pa vendar čvrst, izvalil mehke zvoke. Prisluhnil je, začutil staro bolečino, se presenečeno skoro razveselil in pritiskal na gumb ob balkonskih vratih; in ko je noč zalila njega, mizico in stol in je bila vidna samo srebrnkasta reka, je začutil težo v očeh. »Solze,« je pomislil, »solze so se vrnile, tako nepričakovano, ko sem že pozabil, da je dobro,

če kdaj pa kdaj umijejo oči.« Toda ostale so samo pod vekami, težko so ležale in ga pekle.

Toda ko je tako stal, je spoznal, da se mu je izmuznilo mehko, doneče pritrkavanje spomina, se porazgubilo, tako da je podvomil, ali se je sploh oglasilo ali pa je le mislil, da se je, in je bila le slepilo, porojeno iz potrebe po občutenju.

Nenadoma je samota težko pritisnila nanj. »Bom zares obsojen, da ne bom nikoli več zaznal podrhtavanja noči, da se v meni ne bo sprožilo toliko kristalnih trenutkov, in bom hladen, miren brezbrizen? Kot sem bil pravkar, ko sem prebiral pismo. Nekoč bi ves drgetal, ko bi hlastno sprejemal vrstice vase. Potem bi šel ob reki, poiskal pod borovci prostor, ki je zmerom suh, zajel bi v dlani suhih iglic in bi se prepričeval, da so še zmerom prav tiste, kot so bile tedaj, ko sem s Tonko sedel večer za večerom in čakal na skovikanje, ki se je oglasilo kmalu po večernem zvonjenju, in je prišlo od onstran iz vaše cerkvice. Naglo sva porinila čoln na mirno gladino in kolikor mogoče brezšumno zabadala vesla v vodo. In ko sva zaslišala v ločju šelest, sva se trdno držala za roke, kajti utegnil bi biti kdo drug, ne kurirji, ki sva jih imela na skrbi. In tedaj sem imel toliko lepih, ljubih občutkov, znal sem se smejati iz srca, naj je bilo tiho ali glasno, jokal sem grenke, vrele solze, ki so se stekale za vrat in mi močile srajco, bal sem se in se veselil, vse je bilo v meni in vsega na pretek, kakor bujno rastlinje, kakor žlahtna cvetlica se je razraščalo, sprejemalo, se napajalo. Bil sem, kot je dan, oblačen ali veder, mrzel ali vrel, in bil sem, kot so letni časi, potem pa — ni prišlo čez noč, počasi je usihalo, ostala je borna, zakrnela rastlina, ki bledikavo životari v vsakem vremenu, v vsakem letnem času enako, saj ima lep prostor ob oknu, da jo greje slednji sončni žarek; nekdo jo redno zaliva, svoje veje razteza, toda soka nima, ne čvrstine, ker si ji ni treba brigati za nič.«

Udaril je s pestjo po lepo izglajenem robu balkonske ograje in naslonil čelo na visoko naslonjalo Vinkinega stola. Tam, kjer se je cesta pretočila v glavno ulico, so veselo utripale neonske luči. Še dalje, kot v nekem drugem svetu, je žarela svetloba nad mestom, ki se je razlilo na obeh bregovih reke, se v silnem naletu zagnalo na pobočja gričevja in tik ob vznožja planine. Življenje je brenčalo v tem velikem panju, on pa je bil sam na svojem koncu, v poslednji hišici na robu mesta, kakor si je nekoč želel biti, zdaj pa se mu je zdelo, da je bila njegova želja, da bi stanoval čisto blizu kraja svojih mladih dni, nepotrebna in nesmiselna, saj je bilo tisto, kar je lahko imenoval življenje, tako daleč, tako odmaknjeno, da bi bilo vseeno, ko bi ostal v sredini mesta, v velikem bloku brez dvorišča, brez zelenja.

Vetrič se je prikradel za njegov hrbet in pismo je zašelestelo kot listje pod nogami ali v krošnji. Počasi se je obrnil in vnovič prižgal svetilko iz kovanega železa, da je svetloba padla nanj in vznemirila vrsto lončnic, ki so že dremale vzdolž balkonske ograje; malce so vzdrgetale, toda ni opazil, spustil se je v pleten naslonjač in poravnal pisemski papir. Vetrič je pobegnil, tihota je postala še mračnejša, ker je izvirala iz njega, in barvala zunanost s hladno, mrtvo barvo.

»Vem, da si hudo zaposlen,« je pisal Krištof. »Toda morda boš le utegnil in kak dan prišel, Tonka bo zelo vesela. Mislim, da bo. Ne vem, če bo. Končno smo bili tako dolgo skupaj — potem smo se raztepli in ni prav, ker tako pozabljam.«

»Čeprav nikoli ne odgovorim, mi vseeno piše, kdaj pa kdaj, kakor ga pač vznemiri Tonkino počutje.«

»Morda najdeš podobo, ki bi jo Tonka tako rada imela. Včasih ji je hudo zaradi tega, ker jo venomer išče in je ne more najti — pravi, da jo mora dati tebi, tega se natančno spominjam, in nimam srca, da bi ji pojasnil, kako jo imaš ti že dvajset let, pustim jo, da živi v svojem davnem svetu, ko je bila edino zares srečna.«

»Kot da ni dveh desetletij,« je pomislil, »piše preprosto, kakor je zmerom govoril. Zares bi moral najti toliko časa, da bi odšel tja in še prej poiskal Tonkino podobo ter ji jo odnesel; kadar se bodo nadnje zgrnili temni trenutki, jo bo imela in ji bo laže. Krištof ima prav, moja dolžnost bi bila, čeprav nas vojni čas menda razvezuje tistih vsakdanjih, drobnih človeških odnosov.«

Za hip je razmišljal. Pod balkonom je prhnil ptič, ki je zašel semkaj iz obrežnega grmovja. Izgubljen zvok v temi, ki je kot odrezano utihnil, ko sta se zarezala žarometa avtomobila v cesto, nemirno tipala po asfaltu in brž ugasnila, ko sta odkrila, da je ceste konec. Avto je počasi zapeljal nazaj, se obrnil in zdrvel proti mestu.

Mož si je oddahnil. Rad bi se dokopal do konca, domislil do kraja, kar je pričel, našel izgubljeno čustvo, toplino ali ju vsaj zasledil v nagradeni brezbriznosti in otopelosti, ki ju je nametal čas kot smeti. Večkrat je že poskušal, toda zmerom ga je kaj zmotilo in ni se branil, prišlo mu je prav, kajti napora, ki bi mu ga tako početje prineslo, se je bal. »Zložno in enakomerno naj potekajo dnevi,« se je navzel od svoje okolice, »ne si zagreniti udobja z mislimi na neprijetne reči, kaj pa misliš, dragi moj. Čas je, da poskrbiš zase in se ne preganjaš zaradi drugih, dovolj je bilo med vojno, ali ne?«

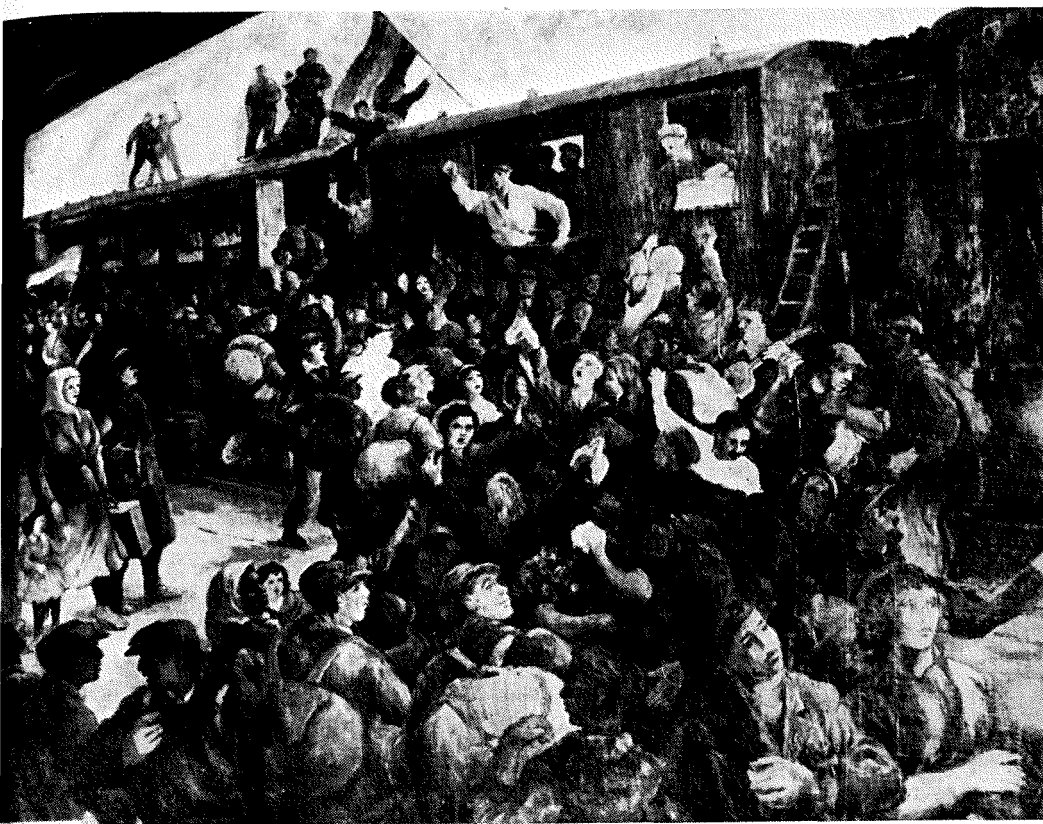
»Seveda, Vinka,« je pokimal. Leta pa so šla, odrinila nekoč najvažnejše reči, namesto njih je prišel vsakdan.

»In ne morem reči, da sem kaj srečnejši, ker stojim na temle balkonu in vem, da je Vinka zadovoljna z menoj. Tonka. Njej ni bilo usojeno. Nikoli ne bo vedela, pa saj njej ni bilo nikdar do česa takega, kar si je želela Vinka.« Čudna otožnost se ga je polotila.

»Toda tedaj, ko sva s Tonko sedela na toplih tleh, skrita med borovci, mi ni bilo na kraju pameti, da bi zanemaril prijatelja, ker je pač prijetnejše sloneti na balkonu in se mirno sončiti ali predajati udobju. Tuje mi je bilo, ves nestrpen sem bil, kadar so tovariši besedili o tem ali onem, največkrat pa o časih, ki jih ne bo skalilo nič. Bilo mi je dovolj, da sem bil zanesljiv pri nalogah, da sva s Tonko dočakala večerni zvon, poslušala čričke in tiho plivanje vode ob nabrežju. Kdaj pa kdaj je zabrenčal zapozneli, leni, dremotni čmrlj in sva se nasmehnila, skoro ganjena, kadar je sedel na Tonkino rožnato krilo, tipal z nožicami zmedeno, zavaljen in nebogljen, dokler ga Tonka ni stresla na tla.

»Včasih pomislim, da sploh ne ve, kod se klati in čemu živi,« je rekla nekoč in zmajala z glavo. »Mislim, da ni nič strašnejšega kot tako životarjenje: poln trebuh, opotekajoča, presita hoja, brezbriznost, nič zanimanja za svetlobo — ali jo vidiš, Greg, kako proseva skozi veje, kako čudovita, nežna je? Moramo jo spoštovati in zvoke tudi, ker je pusto, kadar je v tebi vse nemo in nič ne pritkava.«

»O, Tonka,« sem se nasmehnil, bila je tako rahla in nismo se ji posmehovali, ker je govorila drugače kot mi, ker je sanjariła pri belem dnevu, slišala rastline, žuželke, se pomenkovala z jutrom ali večerom, oštelala vreme, kadar se je kisalo, in nam otežkočalo kurirska pota, pobožala svetlobo, ali se razhudila, če si je vtepla v glavo, da ni pravnja, kot bi morala biti, in da

Stane Kumar: Prostovoljci 1941. leta, olje, 1953

brije iz nje norca. Dajala je potuho potepuškem psu, ki je s podvitim repom vohljajal za nami in smo ga namrščeni naganjali, v bojazni, da ne bi spravil sovražnika na našo sled. Vendar smo jo vsi varovali, bila je napoved zarje jutrišnjega dne, ki smo ga čakali in zaradi njega gazili po ločju, prepeljavali begunce čez reko, pomagali spravljati hrano in zdravila v prave roke, se smukali mimo nemških straž in se nismo bali.

„Ampak veš, Greg,“ je rekla, ko sva čakala na znamenje, „svet je teman in pust, če ljudje, ki živijo v njem, ne znajo biti svetli.“

„Že prav, Tonka,“ sem rekel in sem stregel z ušesi za skovikom.

„Zares mislim,“ je ponovila. „Včasih me je strah, če si predstavim tebe in Kristofa in vse vas fante, kakšni boste čez deset, ali bolje, čez dvajset let.“

„Le kakšni naj bi bili?“ sem malce nestrpno zamrmral, „dvajset let starejši, plešasti mogoče, če bo veter odpihal lase.“

„Nikar se ne šali,“ se je nevoljno namrgodila, „hotela sem le reči, da drug drugega ne bi spoznali, če bi se srečali. Ti boš doštudiral in boš imeniten direktor...“

Zdrznil se je, ker ga je spomin tako boleče oplazil. »Vidiš, kako natanko je uganila. Nikoli do zdaj se mi ni obudil ta večer, toda saj tudi nisem maral seči nič dalje nazaj kot za kratek čas.

„Najprej moramo preživeti vojno, Tonka, potem pa, potem, bi rekel, vendar ne bomo ljudje kot prej, marveč bomo drugače čutili, znali ceniti vse lepo in dobro.“

Nehote sem naučeno ponovil, kar sem slišal od tovarišev, in zazdelo se mi je prisiljeno, ker sem čutil, kako Tonka misli, kaj si želi, kakšne bojazni se ji pletejo po glavi.

„Čas bo, iti morava,“ sem obrnil njeno pozornost na najino nalogo. Vstala sva in se spustila k čolnu, držeč se za roke.

„Jutri bom izrezljala tisto podobo do konca. Dobil jo boš, ker moraš oditi. Da te bo varovala,“ je znenada pripomnila.

„Saj se vrnem,“ sem tiho rekel.

„Toda dolgo pot imaš pred sabo, še nikoli nisi hodil po njej,“ je zamolklo rekla in mi krepkeje stisnila roko.

„Prav, Tonka.“

„Razen tega si ti najbolj takšen, kot fant mora biti. Čeprav vas imam vse zares rada, toda ti, Greg ne spustiš svetlobe skozi prste in razumeš, kadar dan spregovori.“

Bili smo vajeni njenega nevsakdanjega govorjenja, kajti bila je čudno dekle, pisala je pesmi, rezljala podobe, brala najbolj zamotane knjige in je vse nas, čeprav smo bili starejši, spravljala v zadrego.

Naslednjega popoldneva, ko sva poslednjič čakala na kurirje, s katerimi bom odšel, in bila sva nekam bolj zgođna kot druge krat, je gladila mojo torbo in znenada priznala: „Ničesar bolj se ne bojim kot tega, da bi naše prijateljstvo ostalo jalovo.“

Vprašujoče sem zrl vanjo.

„Da se neha, ko se ljudje razidejo. Da pozabijo, kako jih je nekaj vezalo nekoč — kot nas tale prostor, reka, zvonik.“

„Ne boj se.“

„Pa sem vendarle malce preplašena. Zmerom sem bila sama — nič ni na svetu hujšega, kot če si sam.“

„Krištof ostaja.“

„Že, toda rada bi, ko bi ostal tudi ti, ker tu pazim jaz nate.“

Nasmejati sem se moral, ker je gledala tako materinsko, komaj šestnajstletno dekle, prepričana, da me varuje, da je moj ščit, ne da bi slutila, kako sem prav tako prepričan jaz, da bi bila brez mene že zdavnaj padla v zasedo. Bila je pristrčno preprosta, zato sem jo imel rad in sem ji bil hvaležen.

Mirno je izvlekla izza izreza obleke podobo in mi jo ponudila, ko sva dospela s čolnom na ono stran. Nisem se utegnil prav zahvaliti, ker sem moral neutegoma naprej, kajti kurirji so opozorili na nevarnost, ki da je v zraku. Ko smo bili razdeljeni in sem krenil s svojo skupino proti planini, medtem ko je Tonka stopila spet v čoln in ga s pomočjo preostalih spravila čez reko, sem obžaloval, ker nisem našel besed, ki jih je morda čakala.

Bolj ko smo hodili, bolj boleče se je širila praznota v meni. Postajalo mi je jasno, da je prav Tonka brisala navzkrižja v meni. Njena podoba me je grela, čeprav ni bila nobena posebna umetnina. Toda izražala je Tonkina skrita hrepenenja, njeno željo po ljudeh — pa saj ta želja, sem vedel, je v vseh nas, saj ne moreš živeti sam, in vse bolj sem razumel, česa se Tonka boji. Našla je prijatelje in tovariše, ki jih doslej ni imela — kot jih najdemo mi

Petar Šimaga: Iz partizanskih otroških domov, tuš, 1944

vsi — le da je njo misel na čase, ko bodo prijateljstva polagoma tonila v brezbrizju, mučila že zdaj, ko nihče od nas ni niti najmanj razglabljal o tem.

Naslednje dni me je veljalo precej samopremagovanja, preden sem se odvalil starih navad: hoje za reko, čakanja, tihih pomenkov s Tonko, s Krištofom ali z drugimi, previdnega veslanja. To početje je postalo, ne da bi se bil tega zavedel, sestavni del mojega življenja, in zdaj sem ga pogrešal.

Nekoč sem se zalotil v posebnih mislih. Zdelo se mi je, da ne dvomim več, kaj mi Tonka pomeni. Niti dvomil tudi nisem, da prav to pomenim Tonki jaz. Ta zavest me je končno zazibala v spokojnost, ta mi je pomagala v dneh, ki niso bili lahki. Tonka in njena podoba sta se zlili v eno, zaživel sem kot tovariši, minevali so meseci in obhodili smo dobršen del dežele, preden sem nekega dne, močno utrujen, spet pomislil na Tonko kot na dekle, ki je sedelo pod borovci na bregu reke in glasno sanjari. In nenadoma me je prešinilo, da sem se zdržnil: naj sem se še tako trudil, nisem si mogel več predstavljati njenega obraza, kot bi si ga moral. Tipal sem z mislimi po obrisih, ki so živeli v meni, pa sem na koncu omagal, kajti nisem se mogel spomniti niti barve njenih oči, čeprav sem jih bil gledal dan za dnem. In tedaj sem začutil, kaj je hotela povedati Tonka, toda vojna se je končavala, dnevi so mi minevali v bolnišnici in marsikaj se mi ni dozdevalo več tako pomembno, kot je bilo nekoč, ker so barve obledele; načel jih je čas, razdalja, izrinili so jih novi obrazi — razen tega se mi je medlo utrnilo, sem Tonko prelil v njeno sliko, ki me je zmerom spremljala, in sem mislil, da sem se ji s tem oddolžil, kajti postala je predmet, postajala je vse bolj predmet, podoba; medtem ko je kri usihala, so žive besede zamrle, dokler ni živa Tonka, o kateri nisem imel nobenega glasu, bila samo še podoba, ki je kazala našo reko, gozdič ob njej, in čoln, zasidran na nabrežju.

Nekaj dni po končani vojni so me odpustili iz bolnišnice. Poslovil sem se od tovarišev in posedel na vrtu, medtem ko sem čakal na tovrnjak, ki naj bi me odpeljal v domači kraj. Nisem bil nestrpen, pa sem opazoval ranjence, ki so se sprehajali po zanemarjenih stezah. Nasproti je pritipala ženska, rahlo sključena, kot starka, z belo palico v roki. Na vojaški bluzi je imela nekaj odlikovanj, nekam malomarno pripetih, kot da se jih ne zaveda. Nehote sem postal pozoren, v tem pa sem že odkril, kako čudno prazen je njen izmučeni obraz, ki mu je škrlatna brazgotina med očmi dajala nekaj grozljivega.

Umaknil sem noge, ker me je s palico zadela v koleno, kot bi bila slepa. 'Oprostite,' je rekla s tihim, rahlim glasom in se ustavila. 'Nisem začutila, da bi kdo sedel na tejle klopi.'

'Nič hudega,' sem odvrnil tako naglo, da me je samega presenetilo, 'samo pazite, malo naprej je jarek, da ga ne spregledate.'

Hkrati sem se zavedel, kako malo obzirno sem povedal svoje opozorilo. Obšel me je čuden sram, po dolgem času je v meni nekaj vztrepetalo, kot je pred meseci, ko sem hodil za reko. Toda v tem se je ranjena partizanka ustavila tik pred menoj, zapičila palico v pesek, kazalo je, da mojih besed sploh ni slišala ali vsaj ni zaznala njihovega pomena, in je rekla: 'Greg, Greg z rjavimi očmi, okroglim obrazom, ljubeznivi Greg, ki bi mu morala dati podobo, da bi ga varovala. Rjavi lasje in roke, ki so znale zadržati svetlobo. Ni mogoče, da te človek ne bi spoznal, Greg.'

Poskušala se je nasmehniti in zapazil sem čeljust brez prednjih zob, rdeče dlesni. Komaj dvajsetletno dekle, sem se zgrozil, in potem sem zapazil njeno golo glavo, samo glas je bil tisti isti glas, ki sem ga takoj spoznal. 'Tonka,' sem dejal rahlo, 'saj to si ti, Tonka!' in sem izprožil roke v pozdrav, tedaj pa

je ženski glas zaklical zelo odločno: 'Tonka, že grem!' Tonka pa je strmela vame, stala je pred mano s praznimi očmi čisto nepremično.

'Oprosti, tovariš,' je zasoplo dejalo dekle, ki je bilo cvetoče in bujno, čeprav starejše od Tonke, 'pobegnila mi je. Toda ni nevarnosti, da bi se ji kaj zgodilo, pridna je in ubogljiva. Le nerodno je, ker nenehno išče nekega tovariša, ki da bi mu morala dati nekakšno podobo. Potem spet išče tisti podobo. Veš, Nemci so jo hudo mučili, in ko bi ne bila zbolela za tifusom, bi jo bili ustrelili. Tako so jo topli, da je skoro slepa — zdaj jo zdravimo že nekaj tednov, ves čas, kar so jo naši fantje rešili.'

Preden sem utegnil spregovoriti, je Tonka krenila naprej, njena palica je tiho drsela po stezi, očitno spremljevalkin glas ni prihajal v njeno zavest, skočil sem za njo, toda tedaj me je nevoljno poklical voznik tovornjaka, ki me je že povsod iskal, in se je hudoval, ker bova pozna. Ozrl sem se po Tonki, toda izginila je, in ko sem brzel mimo znanih krajev, sem si zastavljal vprašanje, kaj bi pravzaprav rad. Nisem našel odgovora.

Domače mesto me je zajelo vase. Izbire ni bilo, zahtevalo me je celega in tisto, česar se je nekoč Tonka bala, je postajalo resnica. Spreminjali smo se, neopazno pa gotovo, naglo sem pozabljal, stara mišljenja so zastarevala v meni, odmetaval sem jih mimogrede.

Potem je nekoč prispelo Krištofovo pismo. Krištof — ah, da, spomnil sem se.

'Takšno naključje,' je navdušeno pisal, 'ko sem že obupal, sem naletel v bolnišnici na Tonko. Spoznal sem jo po glasu in kretnjah. Upam, da bo ozdravela in bo vsaj deloma videla. Precej si je že opomogla. Zdaj se me že spominja. Vsak dan jo obiskujem in zelo bi želel, ko bi jo tudi ti. Končno smo toliko časa delali skupaj — in vsa štiri leta smo se bojevali za isto stvar. Greg, mislim, da smo zaresni tovariši in prijatelji.'

In potem mi je od časa do časa sporočil, kako je s Tonko. Nikoli nisem odgovoril, ni bilo časa. Treba je bilo organizirati toliko, obnavljati, graditi. Tonkino zdravljenje pa se je vleklo iz meseca v mesec, včasih sem pomislil na podobo, ki sem jo nekam založil, potem mi je Krištof kratko sporočil, da sta se s Tonko poročila. Vedel sem, kako je bilo s to rečjo in da je bil zmerom prepričan, da imam Tonko najraje ravno jaz, kot ima Tonka mene. Toda jaz sem se poročil z Vinko, ki sem jo spoznal na nekem plesu gostincev. Končno so nekdanji časi že tako stari, kdo bi mogel zahtevati, da nenehno obujaš nekakšne spomine, ko življenje teče tako naglo in terja vse novih in novih dolžnosti od nas. Morda nam je bil včasih ta ali oni nekam pri srcu, toda ne moreš sloneti nad spomini nenehno — saj nekoč bom morda le napisal pismo ali z Vinko obiskal Tonko in Krištofa.

In zdaj je slonel, v tem lepem večeru, in pritrkovanje ga je pahnilo na staro stezo spomina. Morda zato, ker je s fotografije, ki jo je priložil Krištof, zrl vanj obraz, ki se je bil zlił nekoč s podobo, morda še prikupnejši, kot je bil tedaj, ko je bila na njem zarisana skrb za prijateljstvo. Krištof ga je zavaroval in rešil, kajti vedel je, da mora utrditi omajano, negotovo vero v ljudi, ki so Tonki pomenjali življenjski smisel.

Meni je dala edinemu podobo. Me je s tem obvezala? Vem, da ne. Čeprav je bilo to središče njenega življenja, omišljenje njenega vsakdana. Krištof je to doumel, in to pravi čas, tedaj, ko je lahko še pomogel Tonki. Ni se mu zdelo odvečno zapravljanje časa. Zame je bilo. Ni pa mi bilo žal ur, zapravljenih v nepomembnih pomenkih, niti ur, ki sem jih prebil v snovanjih načrtov, kako si bom naredil življenje udobnejše.

»To je tisto,« je odjeknilo. »Mimo nekaterih reči tako radi zdrknemo, tako spretno zasuknemo besede, kot jegulja se zvijemo mimo neprijetne čeri. Še za misel, drobno, majhno, nam ni.«

Položil je dlan na hrapavi zid in začutil granitne kocke, s katerimi je obložil, ker je Vinka tako želela, vso prednjo steno hiše. Potem se je spomnil, kako je izbral zemljišče — kot bi ga nekaj pičilo, je zastavil ves vpliv, da ga je dobil prav tu.

»Oh, kako zna biti človek do skrajnih meja brezdušen,« ga je spreletelo, »tovariši, na ta kraj me vežejo spomini, ko sem prevažal tamle naše obveščevalce prek reke, krasni fantje so bili, tudi mi smo veliko tvegali, spominjam se...«

Od onstran je prišel zamolkel zvok. Je bilo kot nekoč, skovik po pritrkavanju? Saj tod ni sov in tudi zvonik je brez zvona že dvajset let.

Toda bila sta zvoka, bila sta znaka, morda sta se oglašala že vrsto let, le da je bil gluha zanju, ker je bil gluha za zvoke in slep za svetlobo, čeprav je Tonka trdila, da si jo zna ohraniti na dlaneh.

Počasi je sedel in skril obraz v roke. Čutil je pekočo bolečino in nato je prebral pismo do kraja, počasi, besedo za besedo, same preproste, mirne besede, kakršne je znala govoriti svoj čas Tonka. »Krištof ni zapravil svojih let, postal je veliko boljši, kot je bil, jaz pa,« je vedel z grenkobo, »jaz pa — toda saj nimam kaj reči, nimam.«

Zaril je nohte v rob ograje, ki jo je umetni kovač tako dolgo izdeloval po njegovih posebnih načrtih. Od spodaj je iz vrtiča in skalnjaka prihajal sladak vonj; njegove redke cvetice se ponoči v rosnem zraku nežno razprle in napolnile ves prostor pred hišo z nenavadnim, opojnim vonjem.

In iznenada je vedel, da je vsa ta leta zapravil. Kajti izgubil je dlani, ki so znale zadržati svetlobo. Postale so dlani, ki so znale narisati brezhibne načrte, ki so pisale številke, toda niso več zaznavale podrhtavanja zvokov, ki so postale brezčutne za tisto, kar je ohranila Tonka, ki še zdaj ni pozabila podobe.

Počasi je stopil v sobo. Vrata so se mehko zaprla za njim. V velikem ogledalu se je prikazal njegov obraz in naglo je odvrnil pogled. Toda naj je še tako stiskal veke, nenehno je vdiral v oči slika mladega moža, ki je sedel na borovih iglicah in se je smejal svetlobnim zajčkom, ki so jih skušale ujeti Tonkine roke. Globoko v srcu je čutil žarečo radost, slast prisrčnosti; ko pa je vnovič razprl oči, se je zazrl vanj hladen, bled obraz, na katerem ni bilo brati ničesar: prazen, brezbrizen obraz. Naglo se je zasukal stran in spet planil na balkon. V daljavi je že tonila v popolno temo črta borovcev, krčevito je klical stare zvoke, pritrkavanje se je začelo oglašati iz daljave, postajalo je močnejše. »Zdajle sedem in napišem Krištofu pismo in potem poiščem podobo,« si je govoril, ko je goreče silil zvoke, da se izluščijo iz preteklosti in postanejo sedanjost, ki ga bo prerodila, toda tedaj so se žarometi nepričakovano zasekali v vrtno ograjo in trikrat je zahupalo.

»Vinka,« je vedel. »Vinka se je vrnila.«

»...čer,« je rekel ženin glas zaspano, vnamar, »kako da še ne spiš? Pa bo že polnoč. Menda nisi čakal name?«

»Jutri bom poiskal podobo,« je medlo zamrmral predse.

Spomini na partizansko gledališče

VLADOŠA SIMČIČ

Ne vem natančno kdaj, toda bilo je prve mesece leta 1941 po italijanski okupaciji, ko so se po židovih in pločnikih v Ljubljani pojavili prvi napisi OF. Bila sem na obisku pri ing. arh. Mihevcu. Rekel je, da ima neko delo zame. Začudila sem se in se vprašala: »Kaj neki naj bi jaz igralka, koristnega počela v arhitektovem ateljeju?« Dal mi je rdeč, moder in bel papir in pričela sva delati slovenske zastavice s peterokrako zvezdo. Nekaj teh zastavic sem vzela seboj, skrila v dežnik in jih na ulici previdno spuščala drugo za drugo po tleh, priznam, ne brez strahu. Na Mirju, v stanovanju dr. Kristine Brenkove, moje sošolke in prijateljice, so mnogo govorili o Sovjetski zvezi, komunizmu, o partizanih in o sabotažnih dejanjih. Tako sem se začela polagoma seznanjati z delom in nalogami OF in sama postala aktivistka. Pri Kristini sem spoznala tudi Prežihovega Voranca, ki je živel v ilegali, in sem pozneje postala njegova kurirka. Nosila sem pošto in denar za OF k igralcu Levarju. Vladimir Pavšič je bil stalen gost na Mirju.

Povedali so mi, da je to pesnik revolucije — Matej Bor.

Ko so Italijani začeli z racijami, so med mnogimi drugimi pobrali tudi mojega brata Branka in ga odpeljali v internacijo. Z mamó sva živeli v težkih gmotnih razmerah, zato sva se odločili prodati klavir. Nekaj dni po tistem, ko so odpeljali naš klavir, za katerim mi je bilo zelo hudo in sem jokala, se je pojavil na vratih stanovanja človek, ki je posredoval pri prodaji klavirja. Povabila sem ga, naj vstopi. Privlekel je iz žepa zvitek papirja z besedami: »To smo našli v vašem klavirju!« Bil je to tipkopis Borovih pesmi Previharimo viharje. Ko sem napravila začuden obraz, mi je rekel: »Dobra igralka ste!« Toda začudenja nisem igrala, temveč sem bila v resnici začudena, kajti za te pesmi nisem vedela. V klavir jih je skril Branko, preden so ga odpeljali v internacijo. Človek, ki je prinesel pesmi, je bil na srečo naš — pristaš OF. Povedal mi je, da je Italijan, ki je to zbirko pesmi odkril v klavirju, te

Dramska igralka Vladoša Simčič jeseni 1943. leta

takoj vzel iz rok, se hipoma znašel in rekel: »To je najbrž kakšna gledališka vloga prodajalke klavirja, ki je igralka.« Italijan se je s tem pojasnilom zadovoljil in zame ni bilo na srečo nobenih posledic. Ko sem opravljala kurirske posle za Slovenskega poročevalca, nosila pošto k Borisu Ziherlu, so mi dali posebno torbico s skrivnim predalom. Kadar sem prenašala nevarno pošto, sem se zaradi kamuflaže posebno skrbno oblekla, se našminkala in neparfimirala, kajti upala sem, da tako Italijanom ne bo prišlo na misel, da je elegantna, odišavljena dama kurirka upornikov. Ko sem nekoč nesla precej pošte: pisma, radijska poročila, letake in drugo, me je na mostičku prek Gradaščice legitimiral italijanski vojak. S strahom sem mu izročila svojo Carto d'identità. Srce mi je neusmiljeno razbijalo, kolena so se mi šibila in od strahu sem komaj dihala. Italijan je na srečo odkril v legitimaciji, da sem se rodila v Trstu, in prijazno rekel: »O, signorina, voi siete Triestina!« Izrabila sem njegovo prijaznost in takoj pohvalila njegov, zares zanimiv prstan: »Čudovit prstan, od kod ga imate?« »Bil sem vojak v Abesiniji!« Jaz pa: »Ubogí Italijani, koliko vojne, same vojne!« Tako sem se izmuznila iz nevarnosti, to je morebitni preiskavi, kot smo jih bili vajeni. Mehkih kolen sem nato odšla do javke, ki je bila tik za mostom. Tam sem dvigala vedno velike količine »papirja«, to je ponarejene krušne karte, letake itd.; včasih se ga je nabralo toliko, da je bila moja kamuflažna torbica vsaj desetkrat premajhna. Na istem koncu sem še enkrat doživela neprijeten dogodek. Tik pred hišo Ivančičevih, kjer je delal v ilegali Boris Ziherl, me je napadel neki Italijan. Prišel je za mano in me krepko objel okrog vratu. Začela sem divje kričati: »Mama, mama,« se s silo otresla napadalca in pribežala v hišo do smrtno preplašena.

Ko sem bila nekoč pri Borisu Ziherlu, je prišla tja Lidija Šentjurčeva. Nekdo bi moral prenesti pištolo. Niso imeli pri roki človeka za to nalogo. »Kaj, če bi jo nesla Vladoša,« je rekel Boris. Še danes se spominjam Lidijskega pogleda. Gledala me je sekunde nepremično v oči. Bala sem se, da se ji ne bom zdela zanesljiva in vredna, da mi zaupajo to delikatno nalogo. Kar odleglo mi je, ko je pristala. Revolver smo vtaknili v kartonski ovitek za knjige, potem sem si vrgla prek rame srebrno lisico in krenila na pot z nevarnim bremenom. V votli tački lisice sem prenesla marsikatero važno pisemce. Ta sem dobivala v trgovini v sedanji Natorjevi ulici in so bila naslovljena na Jožo. Mislim, da je bila to Lidija Šentjurc. Radijska poročila tujih, »sovražnih« postaj, sem dvigala pri ing. Marjanu Tepini, v vili, kjer je stanoval sam okupatorjev general Gambara. Slovenskega poročevalca za kulturne delavce sem raznašala na razne konce Ljubljane. V univerzitetno knjižnico dr. Pirjevcu, za novinarje slikarju Čori Škodlarju na Miklošičevi cesti. Spominjam se še parole, s katero sem se predstavila. Rekla sem: »Prišla sem zaradi pipe!« Ilegalno literaturo sem dvigala pri takratnem kurjaču v operi. Skrita je bila v premogu. Bile so velike količine Poročevalca, letaki v italijanščini in drugo. Poročevalce za igralce sem nosila v Dramo, za glasbenike v garažo poštarjev za Bežigradom. Oddajala sem jih neki Rusinji, šivilji, ki je tam stanovala. Zgodilo se je včasih, da vsega nisem mogla oddati v enem dnevu. Zato sem nesla preostanek domov. Skrila sem ga v kopalnici v zaboj za perilo.

Nikoli nisem mislila na to, da bi šla v partizane, kajti menila sem, da so za to poklicani le moški. Šele ko je OF mobilizirala oziroma vabila v hribe kulturnike in so povabili tudi mene — sem rekla: »Nisem vojak niti bolničarka niti zdravnik. Kaj boste z menoj?« »Potrebujemo tebe, igralko.« Na to

Šef pokrajinske uprave v Ljubljani
Obči oddelek

L. št. 5908/1

Ljubljana, dne 3. dec. 1943.

Šef pokrajinske uprave v Ljubljani
po pregledu spisov, ki se nanašajo na Simčič
Vladoša, dramsko igralko, iz katerih sledi, da je imenovana
neupravičeno odsotna od dne 17. sept. 1943. in da se je
prijavila komunističnim upornikom,
glede na št. 1 naredba o upravljanju Ljubljanske
pokrajine z dne 20. septembra 1943., št. 4 Služ. list št.
273/86 iz 1. 1943
in na osnovi dobljenih pooblastil ter §§ 106,
171, 177 in 180. zakona o uradnikih.

o d l o č b a

Simčič Vladoša, pogodbeno dramska igralka Držav-
nega gledališča v Ljubljani se odpusti iz službe z dnem
17. septembra 1943.

O tem se obvelja:

- 1) Simčič Vladoša,
- 2) Državno gledališče v Ljubljani z vabilom, da
priloženi odlok vroči imenovani proti podpisu na vročilnici,
ki jo je vrnil, z ev. uporabo določb §§ 46. in 47. zakona
o običnem upravnem postopku. Imenovani naj se dokončno ustavi
izplačevanje prejemkov z dnem 30. septembra 1943.

Prezident
Div. General *Rupnik*

*Posnetek odločbe, datirane
z dne 3. december 1943, da
se Vladoša Simčič odpusti
z dnem 17. september 1943
iz službe pri Državnem gle-
dališču v Ljubljani zaradi
pridružitve »komunističnim
upornikom in neupravičene
odsotnosti z dela.« To od-
ločbo je lastnoročno pod-
pisal takratni šef pokrajini-
ske uprave v Ljubljani
Leon Rupnik.*

nisem imela kaj odgovoriti, razen: »Grem!« Ignac Koprivec, ki me je prišel vabit, mi je povedal, da so se pozivu OF odzvali že mnogi drugi znanstveni in kulturni delavci, kot na primer: Božidar Jakac, France Mihelič, Matej Bor, skladatelj Franci Šturm, operni pevki Nada in Bogdana Stritar, plesalka Marta Pavlin in drugi. Edina ovira je bila zdaj le še mama, saj je živela z menoj in je bila odvisna od mojih prejemkov. Kdo jo bo vzdrževal v moji odsotnosti, saj je bil tudi brat v internaciji in sva morali še njemu pošiljati pakete. Ob-
ljubili so mi denarno pomoč za mamo.

Ko sem povedala Jožetu Tiranu svoj sklep, se je še on odločil za isti korak. Bilo je prve dni avgusta 1943. Pri inž. Kumbatoviču sva dobila pona-

rejena potna lista in zvedela za javko; dal nama je še potrebna navodila in povedal geslo, s katerim se bova povezala z našim terencem v Jurki vasi pri Novem mestu. Pri slovesu nama je priporočal, naj vzameva s seboj praške proti bolečinam. »Da ne bosta pulila v partizanih mladih smrečic, če vaju bodo boleli zobje.« Zaradi konspiracije naj bi ne potovala skupaj. Jaz naj bi šla z vlakom do Novega mesta, tam izstopila in peš nadaljevala pot prek Kandije, kjer je bil italijanski blok, do Jurke vasi — najinega prvega cilja. Jožetu pa je bilo naročeno, naj se pelje do Kandije, sam prekorači mejo, za blokom pa se dobiva in lahko spet skupno nadaljujeva pot do javke. Jože je računal, da sem jaz pred njim minila blok in sem že onstran meje. Ker pa me tam ni bilo, je računal, da sem se sama napotila naprej, zato je pospešil korak, da me dohiti. Ko pa sem jaz prišla za njim brez komplikacij čez blok, sem mislila, da pride Jože za menoj. Zato sem hodila prav počasi.

Kdor bi me bil srečal, prav gotovo ne bi bil pomislil, da sem namenjena v partizane, saj sem bila oblečena v poletno krilo s svileni bluzo, s šopkom umetnih cvetlic na zavihkih bluze, obuta v lahke čevlje, ki niso bili niti najmanj primerni za dolge partizanske pohode. Moja oziroma najina partizanska oprema je bila še v Ljubljani. Poslali jo bodo za nama, kot so obljubili. Te, žal, nisva nikoli dobila. V partizanskem nahrbtniku, ki se je izgubil kdovekje, sem imela za partizanko kar prerazkošno opremo: škornje, gojzarje, puloverje itd., celo belo obleko iz etamina sem priložila. V Ljubljani smo slišali za osvobojeno ozemlje in partizanščino smo si predstavljali pač po svoje. Moja bela, prozorna obleka bi bila pod smrekami med raztrganimi in na pol bosimi partizani malo čudno delovala. Spotoma sem počivala, se previdno ozirala, če prihaja Jože za mano, in se polagoma približevala Jurki vasi. V vas samo si nisem upala, šele v mraku sem se napotila do prvih hiš in vsa srečna našla Jožeta; ta me je že ves zaskrbljen čakal pred vrati hiše našega terenca. V hiši, kjer je bila javka, je čakalo še nekaj drugih tovarišev Ljubljčanov. Razveselila sem se, ko sem zagledala same znance: Nika Koširja, Sama Savnika, Žana Lenardiča in druge.

Z nočjo je prišel naš kurir, ki naj bi nas odpeljal do naše prve partizanske postojanke. Navdušeno smo se pozdravili s tovarišem, prvim pravim partizanom, brhkim mladeničem, s triglavko in peterokrako zvezdo na njej. Z njim smo odšli iz vasi. Nekje na robu gozda smo plegli v samotnem seniku. Kljub utrujenosti, naporom in razburjenju tistega dne nisem mogla zaspati. Moja prva noč od doma, prva noč v partizanih. Z zgodnjim svitom smo krenili na pot in se med vinogradi z zorečim grozdem vzpenjali v hrib. Ko sem zagledala na nekem kozolcu vihrati našo zastavo s peterokrako zvezdo, se mi je zdelo, da imam privid. Srečavali smo prve partizane, vesele, mlade, nasmejane fante, bili pa so zelo slabo oblečeni in še slabše obuti. Popolne uniforme še ni imel nihče. Le redki so imeli vojaške hlače ali suknjič, le redki triglavke. Nekateri so si na klobuk pripeli rdečo zvezdo. V Občicah nas je kurir prepustil četi. Prvič smo jedli s partizani, prvič iz izposojene skledice — menažke z izposojeno žlico.

Prenočevali smo spet v seniku, ponoči pa dobili prirastek: skupino aktivnih jugoslovanskih oficirjev. Namenjeni so bili na neki tečaj ali pa so se že vračali. Sredi noči jih je prišel pozdravit z Roga general Jaka Avšič. Dolgo v noč smo se pogovarjali ob brleči sveči in Jože jim je recitiral razne pesmi. General Avšič je odprl svojo torbico in nam pokazal Prešernove poezije z besedami: »Vedno jih nosim s seboj!« Rekel je, da je tudi on imel v mladosti veselje do igranja. Zgodaj zjutraj smo se s tovariši razšli. Prišli so po naju,

ker sva bila dodeljena Prešernovi brigadi, ki je bila namenjena na Gorenjsko. Na Podstenicah smo se ji pridružili in se sešli s tovariši kulturniki Agitprop skupine. Bili so to: Lado Kiauta, Kajuh, Marta Pavlin, Marolt-Špik, Weis-Belač, Pavle, Tamara, harmonikar Janez in drugi. Z baze 20 sta prišla izvršnika tov. Josip Vidmar in dr. Marjan Brecelj. Ta naju je pozdravil z besedami: »Lepo, da sta prišla!« Tovariša Jožeta Vidmarja sva poznala že iz Ljubljane, ko je bil naš dramaturg v Drami. Bili smo ga vajeni vedno elegantnega, v temno modri obleki z naškrobljeno srajco, zdaj pa je bila njegova zunanost precej drugačna: posvaljkana civilna obleka, pomečkan klobuk, razhोजeni čevlji. »Kje je zdaj tisti elegant iz ljubljanskega gledališča?« sem se vprašala. Tovariš Brecelj je ugotovil, da sva s Tiranom slabo oblečena, zlasti obuta. Jožetovi čevlji so bili že raztrgani in razcefrani, moje tanke nogavice neprimerne za dolgo pot, ki je bila še pred nami. Kavalirsko si je sezul svoje zgornje volnenke in mi jih poklonil. Poslovili smo se in se pridružili brigadi, ki je krenila na pot. Cilj je bila Gorenjska, tja pa nismo prišli, ker je že čez nekaj dni Italija kapitulirala. Med pohodom sem na obleki tovariša, ki je hodil pred menoj, zagledala partizansko uš. Verjetno bi me medved, če bi bil pri-lomastil iz kočevskega gozda, ne bil bolj prestrašil, kot me je ta mala živalca. Tisti dan smo hodili dvajset ur. Ko smo med pohodom počivali in vsi utrujeni ter lačni sedeli na gozdni jasi, sem z vzdihom tovarišu poleg sebe rekla: »Oh, Danilo, jaz imam v Ljubljani lepo kopalnico!« On pa: »Ob tem času sem ponavadi doma igral na klavir!«

Pot smo nadaljevali pozno ponoči. Padlo je povelje: »Počitek!« Partizani so plegli kar na mestu, kjer so se ustavili. Dasiravno so bili raztrgani in na pol bosi, so vendarle imeli zvečine šotorska krila ali odeje, da so se pokrili. Midva nisva imela ničesar. Vso noč sva sedela na Jožetovi aktovki, s hrbtom naslonjena drug na drugega. Ležati ni bilo mogoče, kajti teren, kjer smo se ustavili, je bil močvirnat. Drugi dan smo prekoračili progo in prišli na Travno goro, kjer sva doživela ognjeni krst. Bilo je pozno popoldne, ko smo počivali na obronku gozda in sta prileteli italijanski letali. Verjetno so Italijani vedeli, da tu navadno taborijo partizani. Leteli sta zelo nizko, mitraljirali in metali bombe, vendar pa na srečo globoko v gozd. Imeli smo le toliko časa, da smo se s čistine umaknili pod prva drevesa. Dobro vem, kako sem se vrgla na tla, se tako rekoč prilepila na zemljo in glavo tiščala pod grm. Drgetala sem po vsem telesu in zatrdno sklenila, da se, če odnesem celo glavo, vrnem v Ljubljano. Temu bi se reklo po domače dezertirati ali pa, kako si mali Janezek predstavlja partizanščino! Jože še malo ni bil tak zajec kot jaz. Sedel je naslonjen s hrbtom na deblo in mi na glas bral iz Prešernovih poezij.

Zmračilo se je in letali sta odleteli. Z njima je splahnel moj strah in tudi misel na dezertiranje. Partizani so prišli iz gozda spet na jaso in, kot bi se ne bilo nič zgodilo, začeli znašati drva za kres, kajti zvečer bo ob tabornem ognju miting. Tik pred sončnim zahodom smo se še slikali. To sliko imam še danes. Kajuh mi je dal partizansko ime, krstil me je za Kajo, Jože pa je postal Zemljan. Marta Pavlinova, plesalka, je za svojo točko na mitingu oblekla obleko, narejeno iz zavezniškega padala. Kajuh — vodja skupine, naju je vprašal, kakšno točko bova prispevala. Jože mu je odgovoril: »Tvojih pesmi in tudi Borovih še ne znam, zato bom recitiral Cankarja in Prešerna.« Kajuh: »Misliš, da bodo fantje razumeli?« Jože nato: »Nič ne skrbi, to je moja stvar!« Pred svojo točko je naredil kratek uvod. Povedal je tova-rišem, kako so se njega dni naši slovenski fantje borili in krvaveli na avstrijski fronti in dajali svoja mlada življenja za cesarja, za Avstrijo. Niso vedeli,

za kaj se bore, medtem ko partizani vedo, zakaj se borijo in zakaj padajo. Nato jim je recitiral Cankarjevo črtico: Gospod stotnik. Partizani so bili navdušeni, aplavz gromovit! Bil je čudovit, nepozaben večer na Travni gori ob prasketanju tabornega ognja, na gozdni jasi, pod zvezdnatim nebom in ob svečavi najlepšega reflektorja — lune. Kajuh je recitiral nekaj svojih pesmi, skupaj smo zapeli partizanske, zadnja točka mitinga pa je bila najina recitacija Prešernove Od železne ceste. Te »železne ceste« se nisva znebila skozi vso partizanščino. Brez nje ni bilo več nobenega mitinga. Nekoč nas je v Črnomlju, v hiši, kjer smo stanovali gledališčniki, obiskal Boris Kidrič. Bili smo dobre volje: prepevali smo, se šalili, Nada in Bogdana sta peli operne arije, nato pa je rekel Boris hudomušno: No, Tirančka, zdaj pa še vajina Železna cesta. Vsesplošen smeh in aplavz. Stane Česnik pa je moral prispevati tudi svojo neizbežno točko, pesem Boj za rodinu, katero je pel vedno in povsod s puško na rami.

Drugo jutro po mitingu na Travni gori sva z Jožetom dobila vsak svoje darilo za svoji točki na prireditvi: Jože nove visoke čevlje, njegovi so bili popolnoma uničeni, opetniki pa tako razcefrani, da se je sam sebi posmehoval, češ: »Tak sem kot bog Merkur!« Meni je tovariš Pavle poklonil svoje nove rezervne hlače. Pavle je bil Hrvat, Kanadčan. Iz Kanade je prišel v partizane z letalom, odskočil s padalom na naše ozemlje, ko so nam Američani odvrgli orožje. Tovariši kulturniki, ki so prišli z Baze 20, so imeli s seboj kose padal. »Nažicala« sem od vsakega košček in si iz njih sešila vrečo, ki mi je, čeprav iz tanke svile, ponoči dobro služila in me vsaj za silo zaščitila pred mrazom. Po kapitulaciji Italije, ko so bežale oficirske družine s kamioni, natovorjenimi s pohištvom, je padla na cesto, ki pelje iz Kočevja, puhasta blazina. Pobrala sem jo in si s puhom napolnila svojo doslej prazno spalno vrečo, jo prešila in odslej imela pravo pravcato pernico. Partizani so me krstili za partizanko s svilen o pernico. Bila je to tanka pernica, da sem jo z lahkoto stlačila v nahrbtnik, ki sem ga dobila pozneje. Ko smo odhajali s Travne gore, nam je komandant Dule pri Jelenovem žlebu pripovedoval o slavni borbi, ki se je bila tu odigrala. Rekonstruiral je ves njen potek. Medtem je prišel kurir z novico, da je Italija kapitulirala. Naša pot ni več vodila na Gorenjsko, temveč v dolino. Vso pot smo prepevali. Fantje so od navdušenja vriskali in streljali v zrak. V svoji naivnosti smo nekateri mislili, da je s tem vojna končana in da bomo v nekaj dneh šli domov v Ljubljano. Zvečer smo že imeli miting v Ribnici tudi za civilno prebivalstvo.

Prvič sem recitirala Kajuhovo pesem, in sicer: Dekle v zaporu. Do tistega dne je Kajuh vedno sam recitiral svoje pesmi. Jaz jih še nisem znala in jih nisem imela. Nato so se vrstili mitingi za mitingom, večer za večerom, kamorkoli smo prišli. Iz Kočevja smo se odpeljali, poudarjam peljali, ne več hodili, kajti po kapitulaciji Italije smo imeli mnogo kamionov, v dolino Krke. Nastanili smo se v Selih pri Dolenjskih Toplicah. Tam smo se srečali prvič z Nado in Bogdano Stritar, ki sta šli teden dni pred nama v partizane. Z njima je bil tudi Jože Gale, Ema Starčeva, Jerman, Česnik, Lojze Potokar, Joco Turk, operni pevec Kristančič in Rado Simoniti. Po drugih hišah so bili nastanjeni še mnogi drugi kulturniki. Gledališki ljudje smo se pričeli pripravljati na Zbor kočevskih odposlancev. Naštudirali smo Klopčičevo Mater, Kocbekovo enodejanko in partizanski miting. Na tem mitingu je pela Nada Stritar Šturmovo Partizansko romanco, Bogdana Pahorjevo Lirično koračnico, Mario Kristančič pa Simoniti jevo Bosa pojdiva...

Skupina članov Slovenskega narodnega gledališča v Metliki na Dolenjskem 1944. leta. Z leve na desno stojijo: Stane Česnik, Ema Starčeva, ing. Branko Šimčič, Jože Tiran, Vladoša Šimčič, Jože Gale, France Presetnik, Janez Kuhar in Ciril Cvetko.

Dan pred Zborom smo krenili na pot. V bližnji kočevski vasi smo bili čez dan, ponoči pa smo se odpeljali v Kočevje. Tako vse tri dni, ko je trajal zbor. Naši kulturni nastopi so bili vedno na koncu zbora. To je bilo po navadi že zelo pozno ponoči oziroma že kar v jutranjih urah. Klopčičevo Mater smo igrali šele ob pol treh zjutraj. Akademski slikar prof. Božidar Jakac je imel filmsko kamero in Mater filmal. Žal je filmski trak, ki so ga pred nemško ofenzivo skrili v neki bunker, zaradi vlage propadel. Odposlanci kočevskega zbora so naše nastope spremljali z velikim zanimanjem in navdušenjem, čeprav so vse dni oziroma večere zborovali in so prišli v Kočevje iz vse Slovenije, od blizu in daleč po nevarnih skritih kurirskih poteh, mimo zased in sovražnih bunkerjev. Kot mi so bili tudi odposlanci čez dan v okoliških vaseh, zvečer pa so jih v temi kot nas s kamioni pripeljali v Kočevje v dvorano kulturnega doma, kjer je bil zbor. Konspiracija je bila tako velika, da niti domačini niso vedeli, kaj se ponoči dogaja v mestu. Po zboru smo šli iz Kočevja na Rigel, kjer smo spet vadili za nove nastope, nove mitinge. Hodili smo v dolino in imeli povsod kulturne prireditve. Šli smo na primer v Dolenjske Toplice, v Semič, v Metliko in Sotesko.

Prve dni novembra je prišel glas, da Nemci koncentrirajo svoje sile v Novem mestu in se pripravlja velika ofenziva. Odšli smo z Rigla po dolini Krke proti Kočevju in nato naprej, tokrat spet peš, kajti nismo imeli več bencina, ter se znašli pustega oblačnega dne pred Velikimi Laščami. Nas kulturnike

so porazdelili po raznih brigadah. Midva z Jožetom, Bogdana Stritar, Franci Šturm, Marija Vilfan, Roman Golob in drugi smo bili dodeljeni Levstikovim brigadi. Krenili smo spet na pot, prenočevali na Turjaku, naslednje jutro pa krenili naprej do Grosupljega, kjer smo imeli še zadnji miting pred ofenzivo. Nato smo se umaknili prek glavne ceste, ki vodi v Ljubljano, na Golo nad Igom, kjer smo srečali že prve ranjence. Od znancev je bil med njimi Bojan Adamič, ki je bil mitraljezec in ranjen na položaju. Partizani so se zgrinjali od vseh strani. Znašli smo se v nemškem obroču, bili podnevi sredi ognja in borb, ponoči pa smo se zaman skušali prebiti iz obroča, ki se je vedno bolj ožil. Na Mokrcu je bilo najhuje. Število ranjencev se je večalo in preplah je rastel od ure do ure. Treba je bilo nositi ranjence. Jože, dasiravno šibak, saj je preboleval zlatenico in si ni še dobro opomogel od internacije, in Franci Šturm, prav tako droben mladenič, sta bila nadvse požrtvovalna. Ure in ure sta prenašala ranjence. Njuni puški smo poleg svojih nosile me žene. Na Krimu nas je na odprti cesti pričelo mitraljirati letalo. Krogle so nam žvižgale okoli ušes in nastala je panika. Nekateri smo popadali na tla, drugi so zbežali v gozd. Brigada se je razkropila in ko je letalo odletelo, nas je ostala le majhna skupina dvanaestih partizanov. Nismo vedeli ne kod ne kam. Pričelo se je nočiti, stali smo v mrzlem snegu, a si nismo upali zakuriti ognja. Zaradi varnosti smo se umaknili s ceste in počasi lezli v hrib. Znašli smo se na vrhu Krima. Bila je že popolna tema. Snežilo je in veter je neusmiljeno bril, Pet izmed naše skupine je bilo ranjenih. Že peto noč nismo spali, že pet dni nič jedli. Franci Šturm je predlagal, da bi šli v Iško, kjer ni snega, da se naspimo in spravimo ranjence na varno. Na poti v dolino sem od izčrpanosti in lakote večkrat izgubila zavest, zato me je Jože naložil na šotorsko krilo in me po snegu vlekel navzdol. V Iški, kjer ni bilo snega, smo v hipu vsi popadali na tla. Slišala sem še močan pok, zasvetilo se je in že sem spala. Takrat je, kot smo drugi dan ugotovili, padel Franci Šturm. Eksplozirala mu je ročna bomba, ki jo je imel zataknjeno za pasom.

Ko smo se zjutraj zbudili in ga pogrešili, smo mislili, da je šel iskat zavetje za ranjence. Klicati se nismo upali in tudi premakniti ne, kajti še vedno so nizko krožila letala. Ležali smo mirno pod redkim golim drevjem in se celo pokrili s šotorkami, da smo se zakamuflirali. Pozneje smo ugotovili, da smo tisto noč spali samo dvajset metrov od ceste, po kateri se je ponoči pomikala divizija Hermann Göring. Šele v mraku, ko so odletela letala, je Bogdana našla Francija Šturma, mrtvega, z razstreljenim prsnim košem. Strašen prizor! Vsem nam je bilo hudo za Francijem, kajti bil je čudovit, nesebičen, požrtvovalen tovariš, pravi partizan! Bogdana mu je snela nahrbtnik, v katerem so bile pesmi, ki jih je komponiral v gozdu. Te note so bile okrvavljene in ožgane. Med njimi je bila tudi pesem Materi padlega partizana. Mrak je postajal vedno gostejši in tovariši so predlagali, da se vrnemo na Mokrc, kajti od nekega partizana smo zvedeli, da je nemške ofenzive konec. Bogdana je pokrila Francija Šturma s šotorskim krilom, potem pa smo odšli. To je bilo moje prvo srečanje s smrtjo v partizanih.

Ko smo se vzpenjali na Mokrc, smo se čez čas spet znašli v snegu. Ko smo se prejšnji dan umikali v dolino, smo hodili drug za drugim po isti gazi. Danes pa je bil ta sneg ves shojen in preprežen z gosto mrežo gazi. Nemci so, kot je bilo vidno, temeljito prečesali partizansko ozemlje. Na zmrznjeni snežni planjavi so ležala okrvavljena trupla padlih tovarišev. Pretresljiva, nepozabna snežna pokrajina! Na tem našem povratku nas je spremljala sestradana in suha bela krava, ki je med ofenzivo sama taval po gozdu in se

nam samovoljno pridružila. Revica pač ni slutila, da zavetje, ki ga je iskala pri ljudeh, ne bo dolgo trajalo. Brž ko smo prispeli na vrh in so se z vseh strani spet zgrinjali tovariši, ki so se med ofenzivo razkropili na vse vetrove, so ubogo, krotko *kravico zaklali, pred tem pa so jo še pomolzli in dekleta smo dobila tako vsaka požirek mleka — pravo poslastico po petih dnevih žeje in lakote. Kako nam je teknilo šele meso naše belke, čeprav je bilo neslano.

Zvečer smo ležišča v snegu tlakovali s kladfrskimi poleni. Nič preveč mehka ni bila ta naša postelja, a vendar boljša kot mokri mrzli sneg. Bogdana, ki je ležala na moji desnici, je vso noč pritajeno jokala. Ogenj je prasketal in z dreves so padale debele kaplje talečega se snega. Drugo jutro smo se napotili naprej iskat našo brigado in prišli na Golo. Spet smo smeli med ljudi, upali smo se v hišo. V zapuščeni hiši si je neki tovariš na štedilniku pekel krompir. Verjetno ga ni imel mnogo, kajti rezal je tanke rezinice in jih skrbno obračal. Posedli smo po vseh kotih, opazovali tovariša, cedili sline in željno čakali, če bomo morda tudi mi deležni drobne opečene skorjice. Opazovali smo drug drugega. Imeli smo nabrekle, razpokane ustnice. Bili smo vsi zabuhli in prste na rokah smo imeli zatekle. Posledica naporov — nespavanja, lakote in žeje. Na misel so mi prišle prelepe razsvetljene hiše, močni stolpi, čudne cerkve, ki sem jih videla med ofenzivo. To so bile halucinacije, ki smo jih imeli premnogi zaradi lakote in izčrpanosti. Tudi melodija Pahorjeve Lirične koračnice, ki me je vso ofenzivo preganjala, mi je še vedno brnela v ušesih.

Od nekod je prišel spet Roman Golob, vodja naše skupine, s katerim smo se na Krimu razšli med bombardiranjem. Očetovsko je skrbel za nas in kot star partizan nekje staknil hlebec kruha ter ga razdelil med nas. Jaz se tistega kruha nisem upala jesti, hotela sem ga spet shraniti za hude čase. Pa so se mi smejali in me pregovorili, da sem ga le pojedla. Kako mi je teknil, ni treba praviti. Med ofenzivo sem nosila v nahrbtniku lepo rdeče jabolko. Nisem ga upala pojesti, hranila sem ga za najhujši čas; tako sem ga šele po ofenzivi odkrila zmrznjenega na dnu nahrbtnika. Svojo pot smo nadaljevali prek Ilove gore. Na vratih hiš so nas pozdravili napisi: Nevarna bolezen. Nihče nam ni mogel pojasniti, kakšna bolezen je razsajala, nazadnje pa smo ugotovili, da ni bilo nobene bolezni, pač pa so se s tem hoteli otresti neljubih partizanov. Kljub temu pa so nas po dva in dva namestili po hišah. Ne morem trditi, da so bili domačini z nami posebno ljubeznivi.

Ko nas je prišel drugo jutro Roman iskat, naju je vprašal, če sva dobila zajtrk. Ker sva to zanikala, je stopil sam v shrambo, zahteval posodico za-seke in ob tej priliki odkril poleg raznih dobrot še domačega sina — skrivača. Za kazen nam je moral kazati pot v dolino. Ko smo koračili proti Korinju po blatni cesti v breg, ni nihče govoril. Bili smo pač izčrpani, lačni in utrujeni. Pred menoj je hodila Marija Vilfan, na tej poti je po večurnem molku spregovorila edini besedici: »Sovražim šport!« Na Korinju smo spet srečali svoje kolege: Franceta Presetnika, pevca Marjana Kristančiča, Rada Simonitija, Smiljana Samca, Jermana. Ta skupina je takoj po ofenzivi spet prirejala mitinge. Ker sem si bila med ofenzivo zvila nogo, sem zvečer, ko so tovariši odhajali na mitinge, ostajala doma na Korinju. Z Bogdano, Anico Čepetovo, ki je zdaj operna pevka v Novem Sadu, in Jožetom smo po hišah, kjer so ležali ranjeni tovariši, imeli nastope. Med ranjenci je bil tudi naš kolega iz Maribora, igralec Dušan Mevlja. Pozneje je prišel v Črnomelj na naš gledališki tečaj. Ko smo odšli s Korinja, smo se spet znašli na Turjaku.

Del naše skupine je prenočeval v hiši, kjer je bila kovačija. Gostoljubni domačini so nam odstopili sobo in bili z nami nadvse ljubeznivi. Bogdani so dali celo posteljo, ker je imela hud lumbago.

Prišlo je povelje za premik, kajti Nemci so bili v bližini. V naglici smo se prijaznim domačinom za gostoljubje zahvalili in Jože je domačemu sinku podaril zbirko Prešernovih pesmi za spomin. Po mnogih letih smo po naključju zvedeli, da je Jože podaril pesmice našemu prvaku v orodni telovadbi Miru Cerarju. Neko noč so mene in Bogdano poklicali v štab brigade in nama povedali, da sva dodeljeni v bolnišnico na Žumberku in morava s kurirjem takoj na pot. Naša brigada pa je šla proti Hrvaški. Vso noč sva hodili s kurirjem in zjutraj prišli v Belo krajino. Zdelo se mi je, da sem prišla na drugi svet, kajti gospodinja, ki je stala na vratih zidanice, nas je prijazno povabila v hišo, posadila za mizo in nam postregla s kuhanim vinom. Takega razkošja smo bili partizani le redkokdaj deležni. Partizan, ki je že sedel v hiši, nam je ponudil cigarete, in to vsakemu celo cigareto! Odtod smo šli v Črnomelj, kjer smo zvedeli, da je tu že neka gledališka skupina, ki jo je vodil Matej Bor. Tudi naju so pridržali v Črnomlju, ki je bil na osvobojenem ozemlju in za partizan obljubljen dežela.

Kmalu smo se znašli spet stari kolegi iz gledališča, se vsi nastanili v hiši z mnogimi sobami in kot gledališki kolektiv začeli poklicno delo. Spočetka smo prirejali samo mitinge po vsej Beli krajini, pozneje pa smo imeli že prave gledališke predstave v dvorani z odrom, s kulisami in lučmi. Organizirali so gledališki tečaj in iz brigad so prišli mladi ljudje, ki naj bi bili novi kader za novo gledališče. Učili so se recitacij, dramske igre, dihalne tehnike in ritmike. Iz teh vrst so izšli igralci: Draga Ahačič, Ivanka Mežanova, Slavka Glavina, Aleksander Valič, Drago Makuc, Nace Simončič, Dušan Mevlja, Majda Dobovišek in še nekateri. 12. januarja 1944 pa je SNOS ustanovil Slovensko narodno gledališče na osvobojenem ozemlju. Zvedeli smo namreč, da nas je v Ljubljani general Rupnik vse igralce, ki smo se pridružili »komunističnim upornikom«, odpustil iz državne službe. Dekrete o nastavitvi v novo gledališče sta podpisala Jože Vidmar in Boris Kidrič. Kmalu po ustanovitvi gledališča, že 20. februarja, smo imeli v Črnomlju prvo predstavo Cankarjevega Kralja na Betajnovi, ki je mogočno odjeknila na zboru članov slovenskega narodnoosvobodilnega sveta. Takrat je o tem dogodku napisal ravnatelj SNG ing. Filip Kumbatovič: »Ta dan igrajo slovenski igralci pred zastopniki vsega naroda, pred svojim parlamentom, pred svojim prvim državnim predstavništvom. Jeseni 1943 so igrali naši umetniki pred Zborom odposlancev kot partizani — danes govorje svojo besedo kot svobodni državljani bodoče svobodne in demokratične Slovenije. Takrat je bila prireditelj izraz prvega velikega vzpona našega množičnega gibanja, danes je svečana otvoritev Slovenskega narodnega gledališča že dogodek državnega značaja. In kakor so takrat z uprizoritvijo Klopčičeve Matere tolmačili naši igralci vsebino partizanskega boja, tako so danes že navezali svoje delo na pomembno izročilo enega največjih predhodnikov naše narodnoosvobodilne borbe, na besedo Ivana Cankarja...«

Iz svilenih zavezniških padal raznih barv smo pričeli izdelovati prave gledališke stilne kostume. V naši skupini je bil namreč krojač Novak, ki je skrbel za našo odrsko garderobo. Domačinka frizerka je izdelala za nas gledališke perike, in sicer kar iz prediva, ker zanje nismo imeli pravih las. Dobila sem zvezo s svojo sestro v Italiji in ta nam je prek Barija z letalom poslala šminke, puder, vazelin, skratka vse, kar smo potrebovali pri maskiranju. Še danes imajo nekateri šminke iz tiste pošiljke, ki smo si jo tovariško

Prizor iz Cankarjeve Níne v izvedbi Slovenskega narodnega gledališča na osvobojenem ozemlju 1944. leta v Črnomlju. Z leve na desno: Ema Starčeva, Vladoša Simčič, Jože Gale in Majda Dobovišek.

razdelili. Direktor novoustanovljenega gledališča je postal Filip Kalan-Kumbatovič. Na mitingih smo vedno prepevali razne pesmi, recitirali, igrali enodejanke. Za uvod in konec pa smo vedno zapeli našo himno: Jasa! Besedilo je napisal Matej Bor. Razen v zboru sem pela nekajkrat tudi v tercetu sester Stritar, ko ni bilo tretje sestre- pevke. Celo plesala sem v partizanih, in to s poklicnim baletnikom Štefanom Suhijem. Česa vsega se takrat nismo lotili! Bil je ples, ki ga je naštudiral Štefan na valčkov tempo. Šla sem k našemu slavnemu intendantu Povhu »žicat« blago za to baletno oblekico. Dal mi je velik kos bele padalske svile iz padala ameriškega pilota, ki je skočil iz gorečega letala. Bil je ranjen, kajti padalo, ki sem ga dobila, je imelo krvave madeže. Baletno točko sva s Suhijem izvajala tudi v Metliki na kongresu pravnikov. Še danes, ko pomislim na ta svoj nastop, mi gre na smeh. To mojo obleko so kasneje predelali za Ivanko Mežanovo, ki je igrala v Molièrovem Namišljenem bolniku. Po osvoboditvi pa so ta obleka in tudi drugi kostumi, ki so jih posodili za razstavo v Beograd, izginili.

V partizanskem gledališču v Črnomlju smo v letih od ustanovitve pa do konca vojne naštudirali razen Kralja na Betajnovi še Težko uro in Raztrgance,

Medveda, Sumljivo osebo, Snubača, Namišljenega bolnika in Županovo Micko. Imeli smo mnogo proslav, kot: Prešernovo in Gregorčičevo, proslavo 4. obletnice OF, na kateri je nastopilo nad štiristo izvajalcev, dva pevski zbora, trije govorni zbori, solisti, recitatorji, del vojaške godbe. Proslavo so organizirali, izvežbali in izvajali člani gledališča. Proslavili smo prihod rdeče armade, osvoboditev Beograda. Prvega februarja je izšel odlok, da je 8. februar, dan Prešernove smrti, kulturni praznik slovenskega naroda. Odlok sta podpisala Boris Kidrič in Josip Vidmar. Razen starih igralcev in pevcev so dobili dekrete še tile: Kumbatovič, Cvetko, inž. Branko Simčič in drugi.

V gledališki rezidenci v Črnomlju smo imeli poleg bralnih vaj in kritičnih ur tudi razne debate o umetnosti in kulturi nasploh. Med nami so bili taki, ki so zastopali stališče, da bomo po vojni z vso staro umetnostjo pometli, da bo odslej vse novo, vse drugačno, vse partizansko. Neki tovariš, negledališki človek, je trdil, da slikarji po osvoboditvi ne bodo več slikali običajnih tihožitij, kot na primer cvetic v vazi ali sončnih zatonov in podobno. »Ne rečem,« je dejal, »da ne bodo več slikali brez, toda te breze bodo morale biti narodnoosvobodilne breze. Na deblo bo morala biti prislonjena puška, breza bo prestreljena od rafala brzostrelke ali podobno!« In tako smo odslej take prenapeteže imenovali kar na kratko »narodnoosvobodilna breza«.

Po Cankarjevem Kralju na Betajnovi in po naših predstavah sploh smo imeli vedno kritične ure. Drug drugemu smo imeli korajžjo povedati, kar nam ni bilo všeč, tudi svojih napak se nismo sramovali in se o vsem odkrito pomenili. Takrat je bil pri nas v gledališču poleg tovariša Vidmarja, ki nam je še vedno kot dramaturg in gledališki strokovnjak stal ob strani in nam s svojimi nasveti mnogo pomagal, tudi Rodoljub Čolaković, ki je našo predstavo gledal. Oglasil se je h kritiki in nam povedal svoje, za nas kar laskavo mnenje. Všeč pa mu nista bila dva igralca — kmeta, ki sta nastopila v zadnjem dejanju. Dobesedno je dejal: »Ali ona dvojica kraj prozora valjda niso bili glumci?« Ta dva kmeta pa sta bila Jože Gale in Jože Tiran. V prvih dveh dejanjih je igral Jože Gale Maksa, Jože Tiran pa Bernota. Ta v zadnjem dejanju ni nastopal več, ker ga kot morilca odpeljejo žandarji, Maks pa tudi ne, ker je v prejšnjem dejanju ustreljen. Ker ni bilo statistov za zadnje dejanje, sta se oba preoblekla, si potisnila klobuka globoko na oči in se skri-vala ob oknu!

Na osvobojenem ozemlju smo sicer stanovali po hišah, nekateri so spali celo v pravih posteljah, vendar hrane nismo imeli dobre niti zadostne. Ni bilo zabele niti soli. Tehtala sem komaj sedeminštirideset kilogramov. Rekli so mi, da bom v Ljubljani suha, kot sem bila, delala sramoto partizanom. Zato so me poslali v Bari, da si opomore. Petkrat sem šla na letališče, preden sem zares odletela. Imela sem očitno smolo. Prvič so sovražna letala tako zbombardirala letališče, da letala, ki so prišla iz Italije, niso mogla vzleteti. Bila sem že v letalu in odvrгла plašč ter čevlje, da bi rabili tistim, ki ostanejo. V Italiji bom že dobila drug plašč in čevlje, sem si mislila. Nataknila sem si copate in čakala, da vzletimo. Spet smola. Letalo je bilo preobremenjeno, teren premehak. Vrnila sem se v copatah in brez plašča v Črnomelj. Šele petič sem resnično odpotovala. V Bariju sem stanovala v Via Durazzo v naši bazi. Osmega marca 1945. leta ali morda na večer pred tem praznikom smo imeli proslavo, na kateri sem nastopila in recitala Kajuhovo Materij treh partizanov. V Bariju smo bile partizanke zelo elegantno napravljene. V naši intendanci sem takoj po prihodu dobila velikansko vojaško vrečo, v kateri je bila ženska uniforma s krilom, dve bluzi iz popelina z enakobarvno kravato, flo-

raste nogavice, lahki čevlji, celo modrček in pas za nogavice. Šivalni pribor od šivanke, naprstnika, škarij do raznih sukancev, milo, zobna ščetka, ščetka za lase, glavnik, pižama in dežni plašč. Uniforme, ki smo jih nosile, so bile uniforme londonskih gasilk. Samo titovke so izdelali v naši krojačnici. Skozi vso partizansčino me ni tako zeblo, kot me je v Bariju v stanovanju. Spali smo namreč v vojaških posteljah in od tal, ki so bila iz teraca, je proti jutru vel tak hlad, da sem se vsa premražena zbujala. Zato sem vstajala bolj zgodaj, kot je bila sicer potreba in navada.

V Bariju sem spet srečala Marto Pavlinovo. V Via Durazzo je poslušala ROF Slovenije in pisala poročila. V Bari so jo poslali kot rekonvalescentko. Na pohodu s XIV. divizijo na Štajersko so ji namreč ozeble noge, a kljub temu je še z bolečimi nogami nastopala na mitingih. Za menoj je prišel v Bari tudi violinist Karlo Rupel. Po naših bolnišnicah v Andriji, Gravini, Tarrantu in drugod je prirejal koncerte. Teh koncertov sem se večkrat udeležila in moram povedati, da so jih bili naši partizani na moč veselili. Takrat sem šele prav razumela, kako je v naši NOB pomembno tudi delo partizanov-kulturnikov, pa naj ga merimo s propagandnim ali kulturnim merilom. Pred mojim prihodom v Bari so odšli na Vis pevci-kosovelovci, ki jih je vodil Rado Simoniti. Z njimi je šla tudi pevka Vanda Zihlerlova, ki je bila že v Črnomlju članica našega gledališča in prepevala na naših prireditvah in tudi igrala, če je bilo treba. V našem štabu v Bariju sem po osmem marcu spoznala dalmatinskega tovariša, ki mi je naredil kompliment, češ da je vse razumel, kar sem recitirala na proslavi, dasiravno ne razume slovenskega jezika. Rekel mi je, da bi me rad vzel s seboj v Egipt, da bi nastopala v El Shatu v našem zatočišču. Vabilu pa se nisem mogla odzvati, kajti dan za dnem smo čakali na konec vojne in hotela sem ostati čim bliže doma. Kmalu je prišel za menoj v Bari še Jože nakupovat reflektorje in električni material za gledališče. Naši so bili takrat že v Dalmaciji, v Biogradu na moru. Vrnila sva se z ladjo v Split in od tam v Zadar. Tam so bili takrat vsi naši gledališki kolegi. V palači Ducalle so obnavljali Raztrgance. Stanovali so v prvem nadstropju te palače; ta je tako velika, da so imeli na hodnikih puščice z napisi smeri, kje je kuhinja in drugi prostori. Za Raztrgance so bili že tiskani plakati in vlogo Vide, ki sem jo igrala v Črnomlju, je tokrat igrala Majda Dobovišek. V Zadru smo dočakali kapitulacijo Nemčije in konec vojne. Naše veselje je bilo nepopisno. Od sreče smo se objemali, peli smo in plesali in seveda tudi pili. Jože je na dolgi zmajani klopi pripovedoval Andante patetico in od ganotja smo vsi jokali.

Brž ko smo zvedeli za konec vojne, nismo imeli več obstanka. Naša nervoja se je stopnjevala od ure do ure in končno smo se s svojo prtljago vkrcali na ladjo LJUBLJANA, ki nas je odpeljala do Bakra. S seboj smo imeli veliko posodo vina in smo vso pot krepko popivali. Iz Bakra smo nadaljevali pot s kamioni. Del naše skupine je šel prek Delnic in Kočevja v Ljubljano, nekaj pa nas je šlo prek Trsta. Tam se nismo dolgo zadržali, kajti vse nas je gnala velika želja, da bi prišli čimprej domov — v Ljubljano. Pozneje smo zvedeli, da je ladja LJUBLJANA, ki nas je prepeljala v Bakar, opravila svoje predzadnje potovanje, kajti na zadnjem je zavozila na mino in zletela v zrak.

»Kaj si domišljate, da boste po koncu vojne, prav tako boste ubogi igralci, kot ste bili doslej!« je dejal neki prenapetež.

Prav nič si nismo domišljali, kajti zavedali smo se, da smo storili le svojo domovinsko dolžnost, šli smo v partizane kot igralci in se taki vrnili z zavestjo, da smo tudi mi prispevali svoj skromni delež.

Aktualne teme slovenskega gospodarstva

ANDREJ VERBIČ — KAREL FRANZ

Vprašanje: Kako ocenjujete mesto Slovenije v jugoslovanskem gospodarstvu?

Odgovor: Delež slovenskega gospodarstva v celotnem narodnem dohodku Jugoslavije je danes okoli 18 %. (Leta 1952 je bil okoli 27 %.) Z razvijanjem drugih republik ta odstotek postopoma pada. Če upoštevamo, da je Slovenija majhna, je njen delež sorazmerno velik, v absolutnem znesku pa ne pomeni toliko. Vendar menim, da vloge in mesta slovenskega gospodarstva ne moremo meriti samo po zgornjih podatkih, temveč imamo predvsem druge prednosti, ki v povezavi z jugoslovanskim gospodarstvom lahko veliko pomenijo.

Slovenija nima izrazite surovinske osnove, na kateri bi lahko uspešno razvijala svojo industrijo. Tudi les, svinec in živo srebro nam verjetno ne nudijo večjih prednosti v primerjavi z jugoslovanskim in mednarodnim gospodarstvom. Nekaj več pogojev nam daje zemljepisni položaj Slovenije, saj odpira možnosti za razvijanje turizma in tranzitnega prometa. Izrazite prednosti pa imamo v delovnih izkušnjah, industrijski tradiciji in delovnih sposobnostih delavcev na sploh, posebno pa še kvalificiranega kadra. Vse to se je že doslej kazalo predvsem v kakovosti in solidnosti proizvodnje in poslovanja, s tem pa v sorazmerno večjih možnostih za uveljavljanje na mednarodnem tržišču. Prav ta prednost pa pomeni za državo v razvoju pomembno potencialno rezervo, ki doslej ni bila v celoti izkoriščena. V nadaljnjem razvoju pa bi morali do maksimuma razvijati te prednosti v svojo korist in v korist celotnega jugoslovanskega gospodarstva.

Vprašanje: Dosedanji razvoj slovenskega gospodarstva. Kakšne so bile dosežane značilnosti in kakšni so bili glavni problemi v dosedanjem razvoju gospodarstva?

Odgovor: Slovensko gospodarstvo se je doslej razvijalo v enakih splošnih razmerah kot drugo jugoslovansko gospodarstvo. Poznane so osnovne značilnosti tega obdobja, zato bi ponovil le nekatere, ki se mi zdijo najpomembnejše.

Velik del sredstev za razširjeno reprodukcijo so v tem obdobju zbirali izven gospodarskih organizacij in je bil namenjen predvsem za nove naložbe, za gradnjo novih tovarn. Ob tem je zaostajala stara industrija, saj tako ni imela dovolj sredstev za modernizacijo in napredek. To pa ne velja samo za slovensko industrijo, temveč se je podobno godilo drugi stari industriji v Jugoslaviji. Ob hitri rasti celotnega gospodarstva je močno naraščala kupna moč, proizvodnja pa se ni toliko povečevala. Vse to je povzročilo stalno neusklajenost na tržišču, saj je v tem obdobju absorbiralo skoraj vse, kar smo izdelali, ne glede na kakovost in asortiment. Za to obdobje je končno zaradi hitrega in predvsem ekstenzivnega razvoja značilna tudi nestabilnost pogojev gospodarjenja. Vsi ti dejavniki so brez dvoma odločilno vplivali tudi na oblikovanje slovenskega gospodarstva. Predvsem menim, da se v takšnih okoliščinah niso mogle uveljaviti naše prednosti.

Menim, da je preprosto in manj zahtevno delo povzročilo pri naših kadrih določeno samozadovoljstvo, saj so razmeroma lahko zadostili potrebam našega tržišča. Odsotnost ekonomskih interesov in stimulansov za medsebojno povezovanje gospodarstva pa je povzročilo, da se je industrija razvijala zaprta v meje podjetja, s tem pa so se v te meje zapirali in stagnirali tudi strokovnjaki.

Šele stabilnejše gospodarstvo, zahtevnejše tržišče in možnosti za modernizacijo zastarele industrije bodo sproščali pobudo in dajali možnost pa tudi zahtevali, da se polno razmahnejo sposobnosti delavcev in strokovnega kadra, tako glede kvalitete proizvodnje in produktivnosti, pa tudi povezovanja z gospodarstvom v drugih republikah ter prek meja. Šele tako bo mogoče pozitivne izkušnje naših kadrov razvijati in prenašati na druga področja Jugoslavije ob obojestranski ekonomski zainteresiranosti. Politično smo sicer tudi doslej poizkušali vplivati na takšen razvoj, vendar subjektivna hotenja in solidarnostni odnos ne moreta v celoti nadomestiti zdravih ekonomskih odnosov.

Sedaj je osnovno to, da bodo delavci in strokovni kadri razvili vso svojo ustvarjalno iniciativo in čim uspešneje izkoristili nove pogoje gospodarjenja ter jih razvijali. To pa je obenem tudi tisto, kar bomo morali razvijati, če se bomo hoteli vključevati v mednarodno delitev dela in dobiti potreben ugled tudi na zunanjih tržiščih.

Večjih uspehov na tem področju ne moremo pričakovati čez noč, posebno, če upoštevamo, da smo vrsto let izvažali predvsem priložnostno. Kot primer bi hotel nakazati nekaj problemov, ki nastajajo pri razvijanju turizma. Kadar primerjamo razvoj turizma pri nas in v sosednji Avstriji ali Italiji, ugotavljamo, da ima samo Koroška večji devizni priliv iz turizma kot vsa Jugoslavija. Naravne možnosti pa imamo mi prav takšne ali pa še boljše. Ne bi se sicer spuščal v nadrobnosti, naštel bi le nekaj dejavnikov, ki zavirajo razvoj turizma pri nas. Zahodne države so na primer ukinile vize, dovoljujejo vlaganje inozemskega kapitala v razvoj turizma, prav v okviru te dejavnosti se močno razvija privatna iniciativa itd. Pri nas vse to šele zadnji čas nastaja, čeprav je tudi sedaj še mnogo pomislekov, kadar govorimo o razvijanju privatnega gostinstva, storitvenih dejavnosti, o oddajanju sob itd. Ob tem je naše tržišče še vedno siromašno, primanjkuje blaga in asortimenta, vse to pa ovira hitrejši razvoj turizma.

Navedel sem le nekaj problemov, ki nastajajo pri uveljavljanju turizma, ker so najbolj očitni, vendar bo morala še več težav premagati industrija, če se bo hotela vključiti v mednarodno delitev dela.

Vprašanje: V prejšnjih vprašanjih sva nanizala nekatere glavne probleme, o katerih bi morali podrobno razpravljati, ko govorimo o razvojni orientaciji slovenskega gospodarstva. Na čem naj torej temelji prihodnji razvoj posameznih panog?

Odgovor: Ne bi si upal trditi, da smo doslej nanizali vse osnovne probleme slovenskega gospodarstva. Prav zdaj, ko bomo sprejemali načrt za naš nadaljnji razvoj, pa bo dovolj možnosti, da bomo o vsem tem več razpravljali in marsikaj tudi predlagali.

Ob tej priliki bi želel nakazati le nekaj misli o problemih, ki jih opažam ob razpravah o razvojni orientaciji slovenskega gospodarstva.

Menim, da bi se pri nadaljnjem razvoju morali zavzemati za takšne ekonomske odnose, ki bodo zaosttrili splošne pogoje gospodarjenja. To bi slovenskemu gospodarstvu naložilo sicer velike in naporene naloge, vendar je premagovanje takih težav pogoj za hitrejši razvoj standarda. Pri tem mislim predvsem na večji vpliv tržišča,

na praktično urejanje pogojev povezovanja z inozemstvom, na uveljavljanje bančnega sistema, na mobilnost sredstev in njih smotno uporabo za modernizacijo industrije itd. Seveda bi pri tem morala ostajati sredstva za razširjeno reprodukcijo v podjetjih, na tržišče pa ne bi smeli posegati s subjektivnimi administrativnimi ukrepi, temveč bi morali nanj vplivati predvsem z ekonomskimi. V takšnih razmerah bi podjetja lahko usmerjala svoj razvoj.

Zadnje čase je dosti razprav o primerjalnih prednostih, ki jih imajo nekatere panoge, vendar menim, da so te prednosti relativne, saj se ob spremembah na zunanjem tržišču lahko hitro spremeni njihov položaj. To pa seveda še ne zanika dejstva, da je mogoče predvideti tržišče za posamezne izdelke tudi za daljše razdobje.

Nekateri menijo, da bi morala državna uprava čisto določeno povedati, kakšen naj bo perspektivni razvoj posameznih panog gospodarstva. Ta miselnost izvira iz časa, ko smo z državnimi plani določali smer razvoja. Taki računi in predvidevanja so bili v tistih razmerah še mogoči. Ob drugačni gospodarski politiki in drugačni vlogi tržišča pa taki plani ne bi pomenili dosti. Splošen razvoj, tehnika in zahteve na tržišču se danes tako hitro spreminjajo, da naše gospodarstvo že tudi doslej ni moglo ostati indiferentno do vseh teh vplivov. Prav zaradi tega se ne bi mogel v celoti strinjati s tistimi kritiki, ki dostikrat trdijo, da je naše gospodarstvo slabo, zavoženo itd., ker je treba upoštevati, da je rastle v administrativnem socializmu in pod zunanjimi vplivi.

Pri nadaljnji orientaciji našega gospodarstva nastaja problem predvsem v tem, da se ekonomske razmere prepočasi spreminjajo, zato ne dajejo dovolj možnosti za hitrejše razvijanje poslovnosti in prilagajanje novim potrebam. Pri tem so največja ovira tisti, ki stagnirajo, ki niso ustvarjalni, ki samo godrnjajo, ki niso pripravljeni aktivno sodelovati pri hitrejšem spreminjanju ekonomskih odnosov. Take najdemo med strokovnjaki, ki so si že v sedanjih razmerah zagotovili zadovoljiv standard brez velikih naporov in odgovornosti.

Prepričan sem, da bodo spremenjene ekonomske razmere lahko hitro dale uspehe, saj bi na primer ob razvitejšem turizmu in tranzitu velik del naše proizvodnje, posebno, če bo kvalitetna, lahko prodali za devize kar doma.

Težišče plana in perspektivnega razvoja bi moralo biti v tem, da bi čim jasneje nakazal, v kakšnih ekonomskih razmerah se bo v naslednjem obdobju razvijalo gospodarstvo. Če bi podjetja te faktorje poznala, bi lahko predvidevala svoj razvoj. Tako pa bi že ustvarjali možnosti za kvalitetnejše spremljanje dogajanj v proizvodnji in na tržišču ter predvidevanja o nadaljnjem spreminjanju splošnih pogojev gospodarjenja. Nestabilno gospodarstvo je seveda največji sovražnik perspektivnega gospodarjenja, predvidevanj in dolgoročneje usmeritve, ker se ob inflacijskih tendencah gospodarske organizacije ne obnašajo normalno, sprejemajo kratkoročne in včasih neodgovorne rešitve ne glede na subjektivne pozive in naše želje po boljšem gospodarjenju. Če so se podjetja torej doslej dostikrat tako obnašala, je bilo to posledica razmer, v katerih so živela in delala. V stabilnem gospodarstvu pa bodo težila za dolgoročnejšo orientacijo.

Včasih očitajo zagovornikom takšnega usmerjanja gospodarstva, da hočejo anarhijo, vendar naše dosedanje izkušnje pri planiranju kažejo, da se je gospodarstvo kljub planom razvijalo predvsem odvisno od splošnih pogojev, v katerih je delalo. Naše gospodarstvo bo uspešno, če bomo jasno začrtali splošne gospodarske pogoje, dobro spremljali dogajanja in premišljeno, a hitro posegali z ekonomskimi ukrepi.

Vprašanje: Kako je bilo dosedaj z osebnimi dohodki v Sloveniji in koliko so bili ti odsev dejanske rasti produktivnosti in večje proizvodnje?

Odgovor: Verjetno pričakujete, da bom navedel številke o osebnih dohodkih in produktivnosti, ki jih pri nas zasledujemo, in ocenil, ali so skladne. Ne morem trditi, da taki podatki ničesar ne povedo, vendar menim, da so zelo pomanjkljivi.

Višina osebnih dohodkov je odvisna od različnih dejavnikov, ne samo od fizičnega napora delavcev, temveč predvsem od ekonomičnosti gospodarjenja na vseh nivojih. Pri tem mislim: kako smo v proizvodnji uporabljali osnovna in obratna sredstva, material, kako smo na tržišču prodali izdelke in končno, kako smo gospodarili z ustvarjeno akumulacijo v podjetju in izven njega. Po drugi strani vpliva na višino realnih osebnih dohodkov zlasti produktivnost v kmetijstvu, zanjo pa vemo, da trenutno ni najboljša. Nizka produktivnost v kmetijstvu povzroča stalno rast cen pridelkom, to pa vpliva na standard zaposlenih.

Prav tako so osebni dohodki lahko zelo različni po posameznih panogah gospodarstva in po posameznih podjetjih. V nekaterih delovnih organizacijah so osebne dohodke po reformi lahko povečali, medtem ko so v drugih padli. Tako so na primer zaradi zmanjšanih investicij v težkem položaju gradbena podjetja. Okoli petdeset gradbenih podjetij v Sloveniji ob njihovem sedanjem načinu dela nima dovolj naročnikov. Zaradi tega nekatera samo še životarijo za ceno nizkih osebnih dohodkov. Sindikat gradbenih delavcev meni, da tako problema ne bo mogoče rešiti. Taka podjetja bodo morala raziskati tržišče, se med seboj povezovati, včasih pa tudi preusmeriti proizvodnjo in tako zagotoviti svoj nadaljnji obstoj in višje osebne dohodke.

Seveda tržišče v današnjih razmerah še ne deluje v vseh panogah ali na vsako gospodarsko organizacijo tako močno kot v opisanem primeru. Tudi z ekonomskimi ukrepi še ne moremo dovolj vplivati nanj, ker nimamo za to še vseh možnosti. Vendar bomo v tej smeri morali nadaljevati. Če bi, kot želijo nekateri, z administrativnimi ukrepi sredstva enakomerneje porazdeljevali med posamezne panoge ali podjetja, ne bi ničesar spremenili, ohranjali bi dosedanje odnose, standard pa bi stagniral.

Vprašanje: Kaj bi po vašem mnenju morali storiti na področju socialne politike, da bi se izboljšal položaj borcev.

Odgovor: Teh problemov ne poznam dosti. Upira pa se mi, kadar o borcih govorim kot o socialnem problemu. Tako obravnavanje se mi zdi poniževalno. Menim, da je položaj borcev, ki so bolni ali se želijo upokojiti, urejen s predpisi, če pa ni tako, bi bilo to treba napraviti. Tistim borcem pa, ki še želijo delati, bi bilo treba omogočiti, da bi razvili svoje sposobnosti in iniciativo. Morda smo doslej premalo raziskovali, na katera delovna mesta bi borce lahko najuspešneje usmerjali. Verjetno pa tega ne bomo mogli urejati več laično, temveč bi bilo potrebno strokovno poglobljanje in čim ustreznejše zaposlovanje posameznih borcev.

Morda nimam prav, vendar menim, da bi bilo le dobro, če bi v tej smeri več razmišljali in ukrepali.

Znanstveno posvetovanje o Osvobodilni fronti slovenskega naroda ob njeni petindvajsetletnici

CIRIL STANI

Letošnja proslava 27. aprila, petindvajsetletnice Osvobodilne fronte slovenskega naroda, je ponudila izvršnemu odboru glavnega odbora Socialistične zveze delovnega ljudstva Slovenije in predsedstvu Zveze združenj borcev NOV priložnost za srečno pobudo: v seznam proslav in prireditve se je uvrstilo tudi prvo znanstveno posvetovanje o Osvobodilni fronti slovenskega naroda, dogodek, ki ni imel samo manifestativno-politično naravo, ampak je bil njegov namen predvsem pokazati, kako daleč je že seglo znanstveno proučevanje zgodovinskega fenomena, kakršen je bila Osvobodilna fronta. Četrto stoletje od njenega nastanka je gotovo čas, ko so zgodovinarji in raziskovalci drugih strok že zbrali obilico gradiva, iz katerega je mogoče razbrati in napraviti sintetično zasnovane študije in sodbe, pa naj gre pri tem za razbor politične, vojaške, socialne, kulturne, moralne ali katere druge situacije. In Osvobodilna fronta je s svojim nastankom, programom, z njegovo izvedbo in razvojnimi silnicami, ki jih je omogočila, spodbudila in razvila, edinstveno dejanje, ki zasluži trajno pozornost raziskovalcev in temeljito osvetlitev najrazličnejših znanstvenih smeri. Znanstveno posvetovanje o Osvobodilni fronti naj bi bila hkrati z opravljenim delom tudi spodbuda za nadaljnje znanstveno proučevanje njenega časa in njenih razvojnih tendenc. Nastop Osvobodilne fronte, njen enkratni pomen v zgodovini slovenskega naroda, zgodovinski proces, ki ga je sprožila, ko je svoje poslanstvo navezala na najboljše politične in kulturne tradicije slovenskega ljudstva, vse to terjajo od našega zgodovinopisja in tudi drugih znanstvenih strok trajno in skrbno raziskovanje ter oblikovanje široko zasnovanih sintetičnih študij in prikazov, oprtih na vsestransko in objektivno analizo zgodovinskih dogodkov in vsega gradiva. Ko je predsednik SAZU Josip Vidmar, eden izmed udeležencev ustanovnega sestanka OF in njen predsednik, odpiral prvo znanstveno posvetovanje in govoril o zgodovinskem pomenu Osvobodilne fronte ter pogojih, ki so omogočili in spodbudili njeno rojstvo, je ob koncu med drugim dejal: »Njena zasnova je tako nedvoumna, da ne rečem genialna, in njena notranja in zunanja zmaga je tako velika, da jo je vredno proučevati.« Znanstveno posvetovanje o Osvobodilni fronti je del te naloge prevzelo in tudi opravilo, pokazalo pa je zlasti, kako daleč je znanstveno proučevanje tega obdobja že seglo in katera področja in silnice časa je že vzelo pod lupo znanstvenega obravnavanja.

Program prvega znanstvenega posvetovanja o Osvobodilni fronti ob njeni petindvajsetletnici je bil zelo obsežen ter po svojem vsebinskem konceptu razdeljen na štiri zaokrožene enote. Prvi sklop obravnavanih vprašanj je bil zasnovan na temo, kako se je na Slovenskem oblikovala enotnost demokratičnih sil. Referent Franček Saje in koreferenti Pero Damjanović, dr. Jože Šorn, France Kresal, Alenka Nedog, dr. Franc Zadavec, Janko Liška, Milica Kacin-Wohinz in Tone Zorn so v svojih prispevkih posegli v čas pred ustanovitvijo Osvobodilne fronte ter pri tem z raznih aspektov analizirali takratno politično, socialno in kulturno situacijo; na tem temelju so poskušali prikazati, kako se je na Slovenskem oblikovalo široko demokratično gibanje, ki je v letu 1941 tudi omogočilo in spodbudilo ustanovitev Osvobodilne fronte kot vsenarodne osvobodilne organizacije. Seznam obravnavanih tem kaže, katerih področij so se lotili omenjeni govorniki: nastajanje enotnosti demokratičnih sil slovenskega naroda pred drugo svetovno vojno, poskusi Ljudske fronte v Jugoslaviji, nominalno povečanje delavskih mezd in načini računanja

druginjskih doklad v Sloveniji pred okupacijo, nastajanje akcijske enotnosti slovenskega delavstva, nekatera vprašanja iz ljudskofrontnega gibanja na Slovenskem v letih 1935—1937, svobodoumnosti in katoliški književnik v desetletju pred Osvobodilno fronto, pobude proletarske književnosti k oblikovanju in rasti socialne in nacionalne zavesti, protifašistično gibanje v Julijski krajini, napredne orientacije v slovenskem političnem gibanju na Koroškem v letih 1921—1938.

Drugi krog vprašanj se je nanašal na vlogo in pomen Osvobodilne fronte slovenskega naroda, torej na samo ustanovitev Osvobodilne fronte, njeno notranje oblikovanje in konsolidiranje, na razvojne možnosti, ki jih je Osvobodilna fronta odpirala za ne le popolno nacionalno, ampak hkrati socialno osvoboditev, na to, kako je te možnosti uresničevala kot enotna organizacija vseh napredno mislečih in tudi napredno delujočih Slovencev. Osrednji referat je imel dr. France Škerl, s koreferati pa so sodelovali Boris Ziherl, dr. Bogo Grafenauer, dr. Janko Pleterški in Mitja Ribičič. Problematika, ki so jo obravnavali, je bila razvrščena v naslednjih tematskih okvirih: vloga in pomen Osvobodilne fronte slovenskega naroda, revolucionarni in vsenarodni značaj Osvobodilne fronte, Osvobodilna fronta kot dedič svobodoljubnih in naprednih gibanj v zgodovini slovenskega naroda, Osvobodilna fronta slovenskega naroda in program Zedinjene Slovenije, Komunistična partija Slovenije in Osvobodilna fronta slovenskega naroda.

Temeljne točke Osvobodilne fronte slovenskega naroda so bile predmet obravnave naslednjega glavnega referata, ki ga je prispeval neutrudni raziskovalec naše narodnoosvobodilne zgodovine dr. Metod Mikuž. Pokazal je, kako so temeljne točke nastajale, katere so bile in v čem so se začetni elementi v programu Osvobodilne fronte ločili od začetnih bojnih programov pri drugih jugoslovanskih narodih. Referent je nadalje govoril o tem, kako so se posamezne točke uresničevale, in orisal nekatere dejavnosti v narodnoosvobodilnem boju — gospodarsko dejavnost, partizansko sodstvo, delo nekaterih institucij pri predsedstvu Slovenskega narodnoosvobodilnega sveta ter partizansko zdravstvo. Koreferenti v tem delu posvetovanja (Miroslav Luštek, Ivan Križnar, Jože Krall in Ferdo Fischer) so se zastavili ob naslednjih vprašanjih: delavska enotnost in Osvobodilna fronta, socialna in politična pripadnost borcev partizanskih enot na Gorenjskem in Štajerskem 1941. leta, rast slovenskega narodnoosvobodilnega tiska v letih 1941 do 1945, organizacijske oblike in metode dela slovenskih kulturnih delavcev v OF.

Zadnje poglavje, obravnavano na znanstvenem posvetovanju o Osvobodilni fronti, je spregovorilo o Osvobodilni fronti — »državi v državi«. Glavni referat in koreferate so prispevali dr. Makso Šnuderl, Zdravko Klanjšček, dr. Tone Ferenc, dr. Vlado Vavpetič in dr. Marijan Brecelj. Osnovna smer glavnega referata je bilo razmišljanje, kako se je hkrati z Osvobodilno fronto od vsega začetka krepila tudi funkcija oblasti ter končno prerasla v državno-pravne oblike, kako se je torej slovenski narod pod vodstvom Osvobodilne fronte pripravljal na svojo državnost v okviru svobodne Jugoslavije. Koreferati so obravnavali še naslednja vprašanja: vloga slovenskih partizanskih čet v procesu razvijanja »države v državi«, nekaj doneskov k problematiki zbora odposlancev slovenskega naroda v Kočevju, o nekaterih značilnostih slovenskega narodnega osvobodilnega odpora, pomen razširitve Izvršnega odbora Osvobodilne fronte v septembru 1944.

Na prvem znanstvenem posvetovanju o Osvobodilni fronti so poleg najavljenih referentov in koreferentov sodelovali v razpravi še drugi govorniki, med njimi številni neposredni udeleženci pomembnih zgodovinskih dogajanj med narodnoosvobodilnim bojem. Simpozij je trajal tri dni in najbrž ni pretirana ugotovitev, da mu je bil čas prekratko odmerjen. Potek posvetovanja je pokazal, da se je na-

bralo ogromno gradiva in da posveča naša znanost, zlasti zgodovinska, izdatno pozornost raziskavam narodnoosvobodilnega gibanja. Obseg vprašanj, ki jih je simpozij obravnaval, njihov pomen in struktura, kažejo, da so strokovnjaki v dvajsetletju po vojni opravili veliko dela, morda več, kot lahko presodi nepoučeno oko, saj je njihovo delo potekalo precej tiho in marsikdaj tudi neopazno. Samo s takim delom in z nadaljevanjem tega, kar je bilo doslej storjeno, moremo v prihodnosti pričakovati sintetične pregledne in znanstveno utemeljene ocene našega narodnoosvobodilnega boja in Osvobodilne fronte, čeprav je letošnje prvo posvetovanje o OF to tudi že dokaj dalo. Koliko in na katerih področjih, lahko seveda presodi samo strokovnjak. Celotno gradivo, ki ga je prikazalo znanstveno posvetovanje o Osvobodilni fronti, bo objavljeno v posebni publikaciji in bo sila dragocen dokument o prizadevanjih in dosežkih zgodovinarstva, ki si je zastavilo za nalogo vsestransko proučiti in opisati najslavnejše obdobje v zgodovini slovenskega naroda. Ugotovitve na aprilskem posvetovanju nas prepričujejo, da je bilo veliko dela že storjenega, hkrati pa vzbujajo upravičeno pričakovanje, da bodo znanstveniki tudi v prihodnje živo proučevali čas Osvobodilne fronte in njen vsestranski pomen. Prvo znanstveno posvetovanje o OF ob njeni petindvajsetletnici naj bi bilo temu živa spodbuda in trden temelj.

Problemi borcev

MARJAN GRAMPOVČAN

Pred letom dni so pristojni odbori in zbori skupščine SRS obravnavali mnoga nerešena vprašanja materialnega položaja borcev in sprejeli vrsto ukrepov za njihovo reševanje. Z zakonskimi predpisi o zdravstvenem varstvu kmetov-borcev NOV in njihovih družinskih članov ter o dodatku zaposlenim udeležencem NOV in s priporočilom o stalnih priznavalninah bivših borcev smo v naši republiki dopolnili sistem družbene skrbi za borce, ki ga je že pred tem načeloma uzakonila zvezna skupščina. Tako dograjen sistem družbene skrbi za borce je že lani omogočil, da so lahko začeli pristojni organi in organizacije sistematično reševati probleme materialnega položaja borcev.

Pri tem so v preteklem letu reševali osebne dohodke zaposlenih borcev, upokojenih borcev, priznavalnino in druge zadeve.

Osební dohodek zaposlenih borcev

Materialni položaj zaposlenih udeležencev NOV, ki imajo priznано udeležbo v NOV z dvojným štetjem pred 9. septembrom 1943 in delovno dobo 15 let, pa ne dosegajo določene ravni osebnih dohodkov, so v letu 1965 urejali v naši republiki z zveznim in republiškim dodatkom za zaposlene.

Po podatkih občinskih komisij so v naši republiki preteklo leto izdali 3131 odločb o priznanju dodatka po zveznem zakonu in 4705 odločb po republiškem zakonu. Toda 31. decembra 1965 je bilo le 1599 uživalcev zveznega dodatka in 3720

uživalcev republiškega dodatka. Število uživalcev je manjše od števila izdanih odločb zaradi obsega osebnih dohodkov, ki so pri mnogih borcih presegli raven, določeno kot osnovo za uveljavitev enega in drugega dodatka. To kaže, da so se osebni dohodki iz delovnega razmerja ustrezno povišali z rastjo življenjskih stroškov.

V republiškem proračunu za leto 1966 je predvideno za republiški dodatek približno 433 milijonov starih dinarjev. Po posameznih občinah pa je predvideno povečanje potrebnih sredstev za republiški dodatek v letošnjem letu precej različno in že vključuje tiste borce, ki si sedaj urejajo svoj status in bodo na novo uveljavili pravico do dodatka. Največje zvišanje števila upravičencev in s tem tudi potrebnih sredstev v občinah predvidevajo: Gornja Radgona 100 %, Murska Sobota 100 %, Celje, Ljubljana-Center, Mozirje, Radovljica 50 %, Ribnica 45 %. Postojna 32 %, Grosuplje 30 %, Cerknica 25 % itd. V tistih občinah, kjer so predvidevali manjša povečanja ali so celo znižali sedanja sredstva, se je položaj ustalil in nimajo v obravnavi novih predlogov.

Osebni dohodki upokojenih borcev

Po podatkih Zavoda za socialno zavarovanje SRS je bilo konec preteklega leta v naši republiki nekaj manj kot 28.000 upokojenih udeležencev NOV, od tega 5447 iz leta 1941, 6300 iz leta 1942 in okrog 5900 izpred 9. septembra 1943.

Prevedba pokojnin po uveljavitvi novega TZPZ je zajela vse upokojence in je bila zlasti ugodna za upokojene borce izpred 9. septembra 1943, katerih pokojninska osnova je bila nižja od zneska, do katerega so bili zajamčeni prejemki zaposlenih borcev glede na zvezni in republiški dodatek. Vseh upokojenih udeležencev NOV izpred 9. septembra 1943, ki jim je bila pokojnina prevedena na podlagi predpisov o dodatkih za zaposlene borce, je bilo skoraj 16.000. Pokojninska osnova je za borce iz leta 1941 znašala 59.000 starih dinarjev. Za borce iz leta 1942 57.000 in za borce izpred 9. septembra 1943 51.500 starih dinarjev. Po valorizaciji s 1. avgustom 1965 prejemajo borci iz leta 1941 700 starih dinarjev več, prav tako borci iz leta 1942, medtem ko so bile pokojnine z valorizacijo borcem iz leta 1943 povečane za 1000 starih dinarjev.

Novi pokojninski zakon na splošno ugodno ureja pravice udeležencev NOV, saj jim omogoča, da v znatno milejših pogojih od splošno veljavnih lahko dosežejo pravico do pokojnine. Odprto pa je ostalo vprašanje tistih borcev, ki po novem pokojninskem zakonu ne morejo več uveljaviti izjemne upokojitve po nekdanjem 80. členu ZPZ in po kriterijih, ki jih je določil Zvezni izvršni svet v »Informaciji o materialni preskrbi predvojnih revolucionarjev, udeležencev španske državljanske vojne«.

Po podatkih iz 53 občin je še 1300 materialno nepreskrbljenih borcev, ki bi jim morali podobno urejati materialni položaj kot izjemno upokojenim po členu 80 nekdanjega zakona. V letu 1966 bi morali preostalem urejati to vprašanje s stalnimi občinskimi priznavalnimi. Ob sprejemanju novega pokojninskega zakona je namreč prevladalo mišljenje, naj v prihodnje materialni položaj teh borcev rešujejo izven pokojninskega sistema, torej s splošnimi socialnimi ukrepi. Člen 36 TZPZ, ki govori o izjemni pokojnini, se lahko uporablja namreč le za posameznike s posebnimi zaslugami na področju revolucionarne, politične, znanstvene, kulturne ali družbene dejavnosti, tega pa v večini primerov ni mogoče uporabiti za izjemno upokojitev za zdaj še materialno nepreskrbljenih in socialno ogroženih borcev.

Priznavalnine

Iz podatkov, ki so jih v začetku leta 1965 posredovale občinske komisije za vprašanja borcev, je razvidno, da je bilo predvideno, naj bi v preteklem letu podelili 8211 občinskih priznavalnin in za to porabili milijardo 296,314.000 starih dinarjev. Podatki, zbrani januarja 1966, pa kažejo, da je bilo dejansko podeljenih nekaj več kot 6000 stalnih in skoraj toliko občasnih priznavalnin. Do 30. septembra 1965 je bilo ukinjenih 700 do takrat izplačevanih stalnih priznavalnin. Število stalnih občinskih priznavalnin pa se je glede na leto 1964 vseeno povečalo za 1300, saj je bilo na novo podeljenih 2000 stalnih priznavalnin. V vseh občinah je bilo v preteklem letu porabljenih skoraj 729 milijonov starih dinarjev za stalne priznavalnine in nekaj manj kot 126 milijonov starih dinarjev za občasne in enkratne priznavalnine. Samo za stalne občinske priznavalnine je bilo porabljenih skoraj 50 % več denarja v letu 1965 kot v letu 1964.

Kljub precejšnjemu napredku pa kažejo podatki, da so v nekaterih občinah precej zaostali. To velja zlasti za Novo Gorico, Novo mesto, Zagorje, Ajdovščino in Šmarje pri Jelšah.

Razlika med predvidenimi priznavalninami in dejanskim številom uživalcev je nastala zato, ker so v preteklem letu številni kmetje-borci pridobili pravico do popolnega zdravstvenega varstva in so zato odpadle potrebe po podelitvi priznavalnin, s katerimi so dotedaj urejali zdravstveno zavarovanje socialno ogroženim. Precej ukinjenih stalnih občinskih priznavalnin pa je bilo tudi zaradi izjemnih upokojitev, izboljšane gmotnega položaja s prevedbo oziroma z valorizacijo pokojnin ali s pridobitvijo republiške priznavalnine, uveljavitve pravice do dodatka za zaposlene borce, zvišanja osebnih dohodkov, dokončanja šolanja otrok.

Od skupnega števila občinskih priznavalnin jih je bilo konec preteklega leta še vedno okrog 1200, katerih zneski so znašali manj kot 10.000 starih dinarjev mesečno, torej manj, kakor je bilo priporočeno z republiškim priporočilom. Najnižji znesek stalne priznavalnine, ki so jo izplačevali v decembru, je bil 3000 dinarjev (Hrastnik, Kamnik, Radovljica in Ribnica). Več kot polovico podeljenih priznavalnin, ki niso presegle zneska 10.000 starih dinarjev mesečno, so imele občine Črnomelj, Metlika, Šmarje pri Jelšah, Kamnik, Škofja Loka, Trbovlje. Kot glavni vzrok navajajo občinske komisije pomanjkanje finančnih sredstev ob razmeroma velikem številu prosilcev. Valorizacijo priznavalnin po 1. avgustu 1965 so izvedli le v manjšem številu občin. Številni občinski odloki pa v svojih določilih predvidevajo možnost vsakoletne valorizacije priznavalnin, podobno kot je to določeno v temeljnem zakonu o pokojninskem zavarovanju. Vse kaže, da so ti odloki pozitivni glede na povečanje povprečnih življenjskih stroškov v preteklem letu in zagotavljajo, da se bodo ustrezno povišale sedanje priznavalnine, zlasti v tistih primerih, ko so osnovni vir za preživetje.

Pogoji za pridobitev pravice do priznavalnine so precej različni. Kot poročajo občinske komisije za vprašanja borcev, je vsaj v 30 občinah pogoj za pridobitev stalne priznavalnine priznanje posebne dobe v dvojnem štetju. Nekatere občine postavljajo pogoj za pridobitev stalne priznavalnine priznana posebno dobo v dvojnem štetju pred 9. septembrom 1943, nekatere pred 31. decembrom 1943 ali pa pred 1. junijem 1944 (Ptuj). Veliko borcev s priznanim dvojnem štetjem let po 9. septembru 1943 po določilih občinskih odlokov sploh ne more prejemati stalne občinske priznavalnine, čeprav bi je bili potrebni. Nekateri odloki so kriterije omilili tako, da borcem, ki imajo priznana enojna števila let, dopuščajo podelitev priznavalnine, vendar znižano za določen odstotek. Le redke občinske skupščine so sprejele doslej taka določila, ki omogočajo pridobitev stalne priznavalnine vsem

borcem, ki so te družbene pomoči potrebni ne glede na čas vstopa v NOV (Trebnje, Kočevje, Ravne na Koroškem, Šentjur pri Celju).

Socialno-materialni kriteriji za pridobitev stalne občinske priznavalnine so drug odločujoč dejavnik. Višina skupnih dohodkov družinske skupnosti, porazdeljena na člane družine, kot cenzus za pridobitev stalne občinske priznavalnine je na primer v Žalcu in Piranu 7000 starih dinarjev, v Lenartu 9000 starih dinarjev mesečno, v Celju 10.000, v Ljutomeru 12.000 dinarjev, v Grosupljem 14.000, v Lendavi 15.000, v Kamniku in Šiški 20.000 dinarjev mesečno in v Ptujju 25.000 starih dinarjev. V nekaterih občinah, na primer v Ljubljani-Center in v Kočevju pa cenzus ni predpisan. Prav tako ni cenzus predpisan v občini Črnomelj iz leta 1941 in 1942, tako da lahko prejmejo stalno občinsko priznavalnino kot priznanje za sodelovanje v NOV ne glede na gmotno stanje.

Čeprav je razumljivo, da sta finančno stanje posameznih občin ter število borcev izhodišče za bolj ali manj ostre kriterije za pridobitev občinske priznavalnine, pa se vendar kaže potreba po večji enotnosti temeljnih pogojev. Predvsem bi morali razširiti možnost za pridobitev stalne občinske priznavalnine na vse borce NOB, ki so potrebni materialne pomoči zaradi težavnih gmotnih razmer ali bolezni, ne glede na čas vstopa v NOB. V odlokih o občinskih priznavalninah pa bi bilo koristno zagotoviti večjo stalnost priznavalnine ter urediti tudi vprašanje možnosti prenosa priznavalnine ob preselitvah upravičencev na druge občine, vsaj do konca koledarskega leta, v katerem je bila priznavalnina podeljena.

Posebno pomembna pomoč kmetom-borcem je bila dana v obliki davčnih olajšav, te so pričeli v večji meri uvajati prav lani. Vsi podatki o številu kmetov-borcev, ki so v letu 1965 uživali davčne olajšave, niso zbrani, vendar pa lahko ugotovimo, da so v lanskem letu bili vsi kmetje četrtega davčnega okoliša oproščeni davkov in ravno v tem okolišu je veliko kmetov-borcev. Tako obstajajo podatki, da je bilo deležnih davčnih olajšav največ borcev v Ilirski Bistrici, Kopru (450) in Metliki (364). V Črnomlju (320), v Ptujju in Radovljici (200). Odpis davkov pa je v večini občin odvisen od tega, katero leto je kdo stopil v NOV, in od katastrske osnove upravičenca. Tudi ti kriteriji so dokaj različno postavljeni.

Po predvidevanjih občinskih komisij bi bilo letos treba podeliti stalne občinske priznavalnine 8285 borcem, za to pa bi rabili nekaj čez milijardo 300.000.000 starih dinarjev. Ta predvidevanja so podobna kot leta 1965, to pa ponovno dokazuje, da je število nekaj nad 8000 borcev, ki so potrebni posebne družbene pomoči, realno ocenjeno.

Stalne občinske priznavalnine so hkrati z občasnimi in enkratnimi priznavalnimi, davčnimi olajšavami in drugimi oblikami pomoči v letu 1965 omogočale prožno in učinkovito posredovanje družbe pri urejanju materialnega položaja borcev, in sicer takrat, ko tega v okviru obstoječih pozitivnih pravnih predpisov ni bilo mogoče izvesti. V letu 1965 smo napravili dokajšen napredek pri uveljavljanju in izpopolnjevanju vseh vrst materialne pomoči, čeprav predvidevanja niso bila v celoti izpolnjena. Hkrati je treba ugotoviti, da so se občinske skupščine v lanskem letu znašle večkrat v težavnejših finančnih razmerah, kljub temu pa so pokazale polno razumevanje za potrebe borcev in ob rebalansih proračunov v večini primerov sredstev, namenjenih za borce, niso občutneje prizadele.

Izvajanje zdravstvenega varstva kmetov-borcev

Po zakonu o zdravstvenem varstvu kmetov-borcev in njihovih družinskih članov plačujejo kmetje-borci od 1. aprila 1965 prispevek za osnovno zdravstveno zavarovanje, vse druge stroške zdravstvenega varstva pa krije republiški proračun.

Ob sprejemu zakona sta republiški zavod za socialno zavarovanje in ZZB NOV Slovenije predvidevala, da bo za plačilo razlike od osnovnega do polnega zdravstvenega varstva potrebnih 300 milijonov starih dinarjev. Ker je uveljavilo pravico do polnega zdravstvenega varstva komaj polovico predvidenih kmetov-borcev, pa so stroški za plačilo razlike v tem času znašali komaj 73 milijonov dinarjev. Občinske komisije za priznanje posebne dobe še niso namreč rešile večjega števila zahtevkov. V letu 1966 bo treba pospešeno urejati status tistih kmetov-borcev, ki so že vložili zahtevke, in jim tako omogočiti, da uveljavijo svojo pravico do polnega zdravstvenega zavarovanja.

Invalidnine

Višina družinske invalidnine se od leta 1946 dalje ni spremenila. Leta 1952 so sprejeli zvezni predpis o invalidskem dodatku, katerega višina se je večkrat menjala; od 1. avgusta 1965 znaša najvišji invalidski dodatek za osebne invalide 21.600 starih dinarjev, za družinske pa 19.600 starih dinarjev mesečno. Kriteriji za pridobitev invalidskega dodatka so zelo strogi, cenzus dohodkov je določen v višini 5500 dinarjev za družinskega člana mesečno (pri katastrskem dohodku se upošteva štirikratni količnik), starost pri osebnih invalidih od četrtega do desetega razreda in pri družinskih invalidskih upravičencih pa mora presegati 55 let pri ženah in 65 let pri moških, seveda, če niso popolnoma in trajno nesposobni za pridobitno delo. Že najmanjši dohodek iz kmetijstva oziroma predpisani katastrski dohodek, zlasti v Sloveniji, znižuje višino invalidskega dodatka. Tako je v Sloveniji 19.314 nosilcev družinske invalidnine, invalidski dodatek pa jih uživa le 30 %. Znesek družinske invalidnine je za ves čas enak, odkar so uvedli invalidnino. Zaradi tega in zaradi ostrih ter togih pogojev za pridobitev invalidskega dodatka so prizadeti predvsem družinski invalidski upravičenci, ki se pretežno preživljajo z invalidskimi prejemki. Pri tem je razumljivo, da je manjši problem višina družinske invalidnine, kot pa problem kriterijev in višina invalidskega dodatka. Komisija izvršnega sveta za vprašanja borcev je o tem razpravljala in predlagala republiškemu sekretariatu za zdravstvo in socialno varstvo, naj ga vsestransko prouči skupno s še nekaterimi drugimi vprašanji sistema invalidskega varstva ter naj na tej osnovi izdela konkreten predlog.

Stanovanjska vprašanja

Pred dobrim letom smo ugotavljali, da je v naši republiki še 2100 nezaposlenih borcev, ki niso imeli urejenega stanovanjskega vprašanja, občinske skupščine pa so v istem času ugotavljale, da bo treba v prihodnjem letu zagotoviti stanovanje 900 borcem in bodo v ta namen potrebovale 3 milijarde 500 milijonov starih dinarjev.

Sklad SRS za zidanje stanovanjskih hiš je lani namenil za urejanje tega vprašanja pol milijarde dinarjev, od tega je bilo 450 milijonov razdeljenih 41 občinam kot republiška soudeležba, ki je vezala še 2 milijardi 240.000.000 občinskih sredstev. Predvideno je bilo, da bi s temi sredstvi zgradili ali pa uredili 450 stanovanj za nezaposlene borce.

Glavni odbor ZZB NOV Slovenije pa je lani razdelil okrog četrto milijarde starih dinarjev kot kredit v zneskih od 200.000 do 1.800.000 starih dinarjev 503 kmetom-borcem za ureditev stanovanjskega problema. Po podatkih občinskih komisij pa so lani uredili stanovanjsko vprašanje 989 nezaposlenim borcem, za to pa so uporabili 3 milijarde 278.000.000 starih dinarjev.

Kljub vsemu pa občinske komisije ugotavljajo, da nima urejenega stanovanjskega vprašanja še okrog 1400 nezaposlenih borcev. Opaziti je, da zlasti v zadnjem času narašča število kmetov-borcev, ki prosijo za kredit za popravila stanovanjskih hiš.

Glede na spremembe v zbiranju stanovanjskega prispevka obstaja možnost za urejanje teh problemov, zlasti pri upokojencih v okviru 4 % prispevka, ki ga vplačujejo vsi upokojenci. Republiški skupščini socialnega zavarovanja so predlagali, naj bi iz teh sredstev namenila letno 800 milijonov dinarjev za urejanje tega vprašanja.

Stanovanjske probleme zaposlenih borcev so v preteklem letu v močnejših gospodarskih organizacijah večinoma uspešno reševali. Podatki kažejo, da so lani uredili stanovanjske probleme 850 zaposlenim borcem, vendar pa je še odprto stanovanjsko vprašanje pri 1900 zaposlenih borcih. Za ureditev stanovanjskega vprašanja v spremenjenih pogojih financiranja obstajajo možnosti, da bi v sredstvih delovnih organizacij, ki po novih predpisih vlagajo v svoje sklade skupne porabe 4 % od bruto osebnih dohodkov za subvencioniranje ekonomskih stanarin in za urejanje stanovanjskega vprašanja svojih delavcev, dali prednost zaposlenim borcem.

Prikazano izvajanje ukrepov za izboljšanje materialnega položaja borcev NOV v letu 1965 priča, da smo dosegli velik napredek in so v ta namen porabili znatna družbena sredstva, hkrati pa niso bile izrabljene vse možnosti iz predpisov, ki jih je sprejela Skupščina SRS.

Z uveljavitvijo novega pokojninskega zakona in zakonov o zveznem in republiškem dodatku za zaposlene borce se je bistveno izboljšala materialna preskrbljenost upokojenih in zaposlenih borcev. Uspešno so urejali tudi stanovanjsko vprašanje nezaposlenih in zaposlenih. Socialne službe so povečale skrb za otroke padlih in po vojni umrlih borcev ter pri tem dosegle lepe uspehe.

Počasneje kot smo predvidevali, je potekalo le uveljavljanje pravic iz zakona o zdravstvenem varstvu kmetov-borcev in njihovih svojcev, ker le-ti večinoma niso imeli urejenega statusa borca, ta pa je pogoj za uveljavitev polnega zdravstvenega varstva. Tudi višina stalne priznavalnine še ni povsod dosegla tiste ravni, ki jo je priporočila republiška skupščina. Toda v vseh občinah so si prizadevali, da bi kljub omejevanju proračunskih sredstev kar najbolj uresničili predvideni program.

Za kritje obvez in uresničitve številnih ukrepov, ki naj bi pripomogli k izboljšanju materialnega položaja borcev, so lani porabili nad 13,8 milijard dinarjev, od tega iz sredstev občinskih skupščin in delovnih organizacij 4,8 milijarde, iz sredstev republike 3,5 milijarde, ostanek pa zadeva obveze zveznega proračuna. Od vsega zneska je odpadlo na priznavalnine milijardo 17.000.000, na zdravstveno zavarovanje kmetov-borcev 73.000.000, na pokojnine borcev 7,6 milijard, na doteke za zaposlene udeležence NOV 450.000.000 in za urejanje stanovanjskih vprašanj 4,7 milijard dinarjev.

Kot kaže, bo treba letos še urejati vsa tista vprašanja, ki naj omogočijo izvrševanje sprejetih predpisov, in si prizadevati, da bi hitro ukrepali v vseh tistih primerih, ko se borci znajdejo v težavnem položaju zaradi bolezni in starosti. Da bi to lahko uresničili v okviru omejenih materialnih možnosti, bo potrebno bolj kritično presojati dejavnike, ki terjajo posebne ukrepe in družbeno pomoč borcem ter njihovim družinam. Pri urejanju materialnega položaja borcev bi se morale bolj kot doslej vključiti tudi delovne organizacije.

Posebno pozornost bo treba posvetiti nadaljnjemu urejanju stanovanjskih vprašanj borcev, da bi spričo novega načina financiranja stanovanjske izgradnje ne zaostali na tem področju. Pri tem bi morale odigrati pomembno vlogo delovne organizacije in socialno zavarovanje, ki bodo razpolagale s sredstvi 4 % stanovanjskega prispevka.

Sistem invalidskega varstva pa bi bilo treba v celoti proučiti in ugotoviti, kaj bi morali v njem spremeniti, da bi lahko z razpoložljivimi sredstvi bolje materialno preskrbeli težje invalide in izboljšali preskrbljenost uživalcev družinskih invalidnin.

V premislek

ZDENKO ROKER

Tuje novinarske agencije že nekaj časa vztrajno ponavljajo novice o stikih med predstavniki vlade SFRJ in sv. Stolico (Vatikanom), vrhovnim predstojništvom katoliške Cerkve. Tudi naši časniki so objavili nekaj informacij. Na osnovi teh novic lahko zanesljivo sklepamo o naslednjem: prvič, da so potekala določena pogajanja med Vatikanom in Jugoslavijo, in drugič, da lahko pričakujemo določen dogovor oziroma protokol o razgovorih med socialistično Jugoslavijo in Vatikanom.

Udeleženci osvobodilnega revolucionarnega boja smo se med vojno srečali z vprašanji vere, Cerkve in duhovščine na nenavaden način, ki je marsikomu do kraja uničil vse iluzije o dobronamernosti, človekoljubnosti in posebnem duhovnem poslanstvu cerkvenih organizacij in duhovščine. Svoje poglede na to obdobje lahko strnemo na tele, tudi izkustveno potrjene, zaključke:

Prvič, katoliška Cerkev kot organizacija se je z večino duhovščine nedvoumno in ostro opredelila zoper osvobodilno gibanje in zahtevala tudi z »argumenti«, da gre za obrambo vere, organizirano sodelovanje vernikov v protirevolucionarnih organizacijah, za interese fašističnih sil. Prižnice, spovednice, verske organizacije in druge cerkvene ustanove je vodilno jedro slovenske katoliške Cerkve preoblikovalo v politične institucije izrazito protikomunistične vsebine z geslom: boj proti partizanom je boj za vero! Ta duhovščina je cerkve in druge cerkvene objekte v številnih primerih spremenila v vojaške utrdbe, zapore in mučilnice.

Drugič, cerkvena religija, s katero je manipulirala duhovščina, je v tem obdobju igrala izrazito funkcijo opija. Ljudje, ki so svoje življenje povezali z religioznimi vrednotami in sprejemali temeljne religiozne rešitve o nastanku sveta in človeka, o človekovem posmrtnem življenju v enakosti in ljubezni, bi morali sprejeti tudi zahteve cerkvene religije. Ta pa je opravičevala razkosanje stare Jugoslavije in okupacijo kot nujen in neizpremenljiv pojav, okupatorsko oblast in režim za zakonit, zoper katerega se ni mogoče upreti. Upor zoper okupatorjeva nasilja bi pomenil upor zoper nekaj, kar je slovenskemu narodu namenila »božja previdnost«, se pravi upor zoper samega Boga.

Tretjič, večina vernih slovenskih ljudi ni sprejela zahtev cerkvene organizacije in duhovščine. Pojmovanja ljudske religije so se energično uprla normam in zahtevam cerkvene religije. Za verne ljudi je program osvobodilnega partizanskega gibanja pomenil možnost, da praktično uresničijo prav tiste ideale, ki so jih polagali v svoja intimna, necerkvena verska pojmovanja glede položaja človeka v družbi in glede odnosov med ljudmi. To so ideali enakosti, bratske ljubezni, med-

sebojne pomoči, boja zoper vsako nasilje, zoper izkoriščanje človeka po človeku, materialne in socialne svobode. Zato so sprejeli pozive in spodbude komunistov, organizatorjev osvobodilnega gibanja, kot edino možno osnovo za vseljidsko akcijo zoper fašizem, čeprav ga je Cerkev blagoslavljala.

Četrtrič, zmaga svobodoljubnih sil nad silami nasilja in človeškega mraka v drugi svetovni vojni je ostro izpostavila pred vsem svetom tudi veliko moralno in politično odgovornost slovenske katoliške Cerkve, njene hierarhije in večine duhovščine, ki je navzlic drugačni odločitvi demokratičnih katoliških množic vezala svoje interese na preživel, protiljudski režim stare Jugoslavije in na najtemnejše družbene in politične sile moderne ere. Ta odgovornost je še bolj očitna tudi zato, ker so nekateri patriotično orientirani duhovniki s svojo aktivno udeležbo v partizanskem gibanju pred vsem svetom pokazali, da jih niti pripadnost cerkveni organizaciji niti stališča cerkvene hierarhije niso ovirala pri njihovi nedvoumni odločitvi, da vse svoje človeške energije zastavijo za zmago osvobodilnega gibanja. Ta njihova odločitev priča, da bi se tudi drugi duhovniki in cerkvena organizacija kot celota lahko odločili drugače. Odgovornost slovenske katoliške Cerkve je velika tudi zato, ker so nekateri verujoči vendarle sprejeli zahteve Cerkve za boj proti partizanom kot zahteve vere in tako ob koncu vojne doživeli usodo premažancev in tragično razočaranje prevaranih.

Zato je spomin na vojne grozote, na duhovščino — oborožene belogardistične kurate, na cerkve s strelnimi linami, na njene urade, v katerih so sestavljali spiske ljudi za internacijo in taborišča, upravičeno in psihološko utemeljeno vzbudil pri delu udeležencev partizanskega boja določena vprašanja in dvome ob novicah o sporazumevanju med Cerkvijo in državo in razgovorih med Vatikanom in Jugoslavijo. Ali to ne pomeni kapitulacijo socialistične Jugoslavije? Ali lahko zaupamo v dobronamernost cerkvene organizacije, ki je v preteklosti povzročila toliko zla? Taka in podobna vprašanja sem srečal na svojih pogovorih ob temi »socialistična družba in religija« v raznih krajih Slovenije. Odgovarjal sem in pojasnjeval, opozarjal na nujnost razlikovanja med Cerkvijo, cerkveno religijo in ljudsko vero, na spoštovanje verskih prepričanj religioznih ljudi, na spremembe v sodobni politični orientaciji katoliške Cerkve, na pozitivne pobude papežev Janeza XXIII. in Pavla VI. glede mednarodnih odnosov, vojne in miru v vietnamski tragediji, glede razmerja med svetovnim severom in jugom in podobno. Toda zdi se mi, da so dvomi in nezaupanja še ostali. Vsega, kar je prinesla vojna, pa tudi povojna angažiranost Cerkve proti mladi socialistični družbi, ni mogoče izbrisati in izločiti iz zavesti revolucionarne generacije.

Kar pa lahko storim ob tej priložnosti, je, da pojasnim svoj odnos kot pripadnik iste revolucionarne generacije, svoje razumevanje sedanjega stanja odnosov med državo in Cerkvijo in svoje prepričanje o pomenu odnosov med Vatikanom in socialistično Jugoslavijo.

Prvič, v spremembah politike Vatikana v sodobnem svetu vidim nujna spoznanja dela vodilne cerkvene hierarhije (ta del je bil v večini tudi na drugem vatikanskem koncilu), da po starem ni mogoče več naprej. Stara cerkvena politika je bila pogubna in kratkovidna, ker je svoje interese vezala na preživele družbene sisteme in na najbolj reakcionarne sile v svetu. Zato mora Cerkev na novo formulirati svoje odnose in razumevanja pojavov v sodobnem svetu. Komunisti moramo te nove formulacije poznati, jih ovrednotiti, predvsem pa vrednotiti stvarno politično in družbeno prakso cerkvenih organizacij. Kolikor pomenijo določeni koraki in dejanja Cerkve prispevek k miru v svetu, k medsebojni toleranci različnih gi-*

* O tem glej na primer članek v reviji »Teorija in praksa« štev. 6/1964; štev. 3/1965 ter štev. 4-5/1966.

banj, tokov in družbenih sistemov v svetu, k odpravi neenakosti nad državami in narodi in socialne neenakosti družbenih razredov in posameznikov, lahko to samo pozdravljamo, ker lahko pomenijo prispevek k uresničevanju družbenih vrednot socializma.

Drugič, v pobudah in pripravljenosti Vatikana, da spremeni svoj odnos do socialistične Jugoslavije, vidim izraz globokih sprememb v svetu, v katerem je socializem postal vodilno družbeno gibanje in kot naprednejša oblika odnosov temeljna zahteva zatiranih in izkoriščanih ljudstev, narodov in družbenih razredov. Religiozne, katoliške množice pa so integralni del teh ljudstev, narodov in razredov, s svojimi zahtevami po družbi socialne pravičnosti, ljubezni, enotnosti in bratstva pa se vključujejo v revolucionarni, demokratični ljudski tok.

Tretjič, urejeni odnosi med verskimi skupnostmi in socialistično državo ne pomenijo in ne morejo pomeniti nekakšnega dogovora o delitvi oblasti nad ljudmi med cerkveno in državno oblastjo tako, da bi cerkvena stran imela monopol nad duhovnimi in moralnimi potrebami ljudi, država pa bi skrbela za materialno blaginjo. Socializem ni le ekonomija, boljši materialni standard, marveč vključuje zahteve in možnosti tudi za nove kulturne, znanstvene, prosvetne in duhovne vrednote družbe kot celote, človeka kot posameznika in v odnosih med ljudmi. Kolikor Cerkev s svojim delovanjem ne ovira njihovega uveljavljanja in opusti uresničevanje želje nekaterih cerkvenih krogov, da bi se tudi v socialistični družbi morala uveljaviti kot posebna *politična* sila nasproti socialistični *družbeni* politiki, ne more biti nobenih pomislov ali ovir za njeno svobodno *versko* delovanje tudi v socialistični družbi.

Četrtrič, verni ljudje se v naših družbenih razmerah zavzeto vključujejo v družbena prizadevanja, ki jih usmerjajo komunisti, za boljše, samoupravne družbene odnose. Samoupravni socialistični družbeni model jim daje možnosti, da že na tem svetu uresničujejo velike želje po boljšem življenju, želje, ki so jih doslej mnogokrat lahko usmerjali samo v boljše življenje na *drugem svetu*. Prepričan sem, da bi verni ljudje z istim ogorčenjem kakor med vojno tudi danes ali v prihodnje zavrnili vsak poizkus duhovnikov, ki bi hoteli uporabiti verska čustva in nagnjenja ljudi za protisocialistične politične interese.

Petič, dogovor med socialistično Jugoslavijo in Vatikanom mi zato pomeni obveznosti obeh strani. Za Cerkev spoznanje in priznanje, da more svoje versko delovanje v socialistični družbi izvajati samo v mejah, ki jih določajo naša ustava in zakon in je zato iluzorno upanje, da bi Cerkev zaradi *dogovora* lahko spet dobila privilegije, ki jih je imela ali jih ima še danes v nekaterih državah. Za našo družbeno skupnost, za socialistične sile (mednje šteje tudi naša revolucionarna generacija), pa pomeni dogovor dosledno spoštovanje vseh tistih določb ustave in zakonov, ki zadevajo položaj vere, vernih ljudi in cerkvene organizacije. Razumevanje socializma kot *svobodnejše* družbe vključuje tudi svobodo in možnost zadovoljevanja verskih čustev in verskih potreb tistih, ki svoje življenje povezujejo z verskimi vrednotami.

Ko premišljamo o dvomih, ugovorih in vprašanjih, ki se pojavljajo ob novicah o odnosih med Cerkvijo in državo, Vatikanom in Jugoslavijo, želimo na koncu popolnoma jasno poudariti še naslednje: iz razlogov in na temelju moralnega in političnega ogorčenja, ob spominu na preteklo politično prakso cerkvene organizacije se bomo vsi, ki je v nas tudi politična in moralna izkušnja revolucionarne vojne, odločno, z vsemi zakonitimi sredstvi uprli vsakemu poizkusu politizacije Cerkve, zlorabe verskih čustev v politikantske namene tistih, ki jih preteklost ni ničesar naučila in bi razumeli naše zavzemanje za svobodo verskega prepričanja ljudi kot slabost socialistične družbe.

O p o m b a : Članek »V premislek« je bil napisan pred podpisom protokola med SFRJ in Vatikanom.

Karel Putrih: Borec, patiniran mavec, 1947

Smrt je stopala čez svet...

in slednjič so se stišali tudi kriki druge svetovne vojne, vojne, ki se je neizbrisno zarežala v poezijo vsega sveta in jo pretkala z žalostjo in s trepetom pred neizbežno smrtjo. In prav ta žalost in prav ta trepet odsevata v večini verzov sodobnih finskih pesnikov. Bistvo finske opezijske bi najlaže označili s tremi besedami: smrt, narava in problemi človeka, njegovi in občečloveški. V glavnem so vse pesmi nastale v mračni senci smrti. A če je bila misel na smrt v vojnih letih odsev strahot in trpljenja, se je pozneje spremenila v filozofsko razmišljanje.

AARO HELLAAKOSKI sodi med najbolj osebne finske pesnike. Njegove pesmi so predahnjene z mislijo na smrt in z neko nerazumljivo vdanostjo v usodo, ki je že skoraj brezup.

Čeprav je OLAVI SIIPPAINEN predvsem pesnik, je stopil v finsko književnost z zbirko novel. Vsa njegova poezija pa je v neizbrisnem znamenju vojne in socialnih krivic.

ARVO TURTIAINEN je vojna leta preživel v ječi; a zanj je ječa pomenila novo spoznanje in novo doživetje svobode.

Pesnico IRIS UURTO zasledimo v finski literaturi že leta 1930 in je avtorica nekaterih romanov, ki imajo veliko literarno vrednost. Izdala je tudi nekaj pesniških zbirk.

Tudi pesnica ELVI SINERVO je morala med vojno okusiti zatohlost zaporov in tudi njena poezija se spominsko veže na ta sicer preživela, a nikoli pozabljena leta trpljenja in nesmiselne smrti.

Aaro Hellaakoski:

ODHOD

*Črnina in otožni parnik
stojita tik ob meni,
že zaječala je sirena
na parniku somračnem.*

*Kako spoznal ga ne bi človek.
Ta parnik sploh ne bo odplul,
ne da na krov sprejel bi mene.
Kako spoznal ga ne bi človek:*

*na njem boš našel prosto mesto
za sebe in za bolečino;
za kovčke z žalostjo naphane
na njem je vse preveč prostora.*

*Ostali bodo na obrežju
vsi dnevi tvojega življenja;
vsi dnevi zmedeni, betežni
ostali bodo na obrežju.*

*In kljub presilni svoji želji
oni ne morejo na pot;
k obalam drugim smrt potuje,
oni ne morejo na pot.*

SMEH

Smejte se, tovariši. Obrišite solze, ki jih je luč rodila.
Smejte se, obrazov počrnelih od jetniških saj.
Žvižgajte na vse, zaradi česar je življenje težko,
kajti, mar ne vidite:
žarek luči se razteza na oblačnem nebu —
zima je minila.
Smejte se, tovariši. Vsi smejmo se.
Smeha naj karbol izmije rane z naših duš.
Smejmo se, tovariši, in polja in gozdovi.
Zima se je umaknila, vsi so dnevi daljši,
tam na jugu se razširja prva lisa luči.

Rabelais, posodi nam svoj smeh grmeči:
— potočimo ga čez svet vesoljni —
da odmev njegov odstre tančico,
ki ovija se okrog človeških src.
O, kako je vendar čudovito biti mlad
in čutiti, da mladost se je vrnila.
O, kako so vendar, opijanjena od smeha, pljuča mlada
in zvoneča:
zima je minila.

In na severu nekje predrago našo stiska v prsih,
polno upanja ima srce,
lahek smeh polzi prek njenih snežnobelih zob
kot polzi uporen potok spomladanski:
že pomlad prihaja, že pomlad prihaja.
Blizu je trenutek, ko koraki naši neučakani
zahreščali bodo na dvoriščnem pesku;
blizu je trenutek, ko — žareči sij zahajajočega bo sonca
ljubil in poljubljal pelargonije —
naše močne roke poželjivo objemo predrago
in nemirni, ljubi glas bo zamrmral: »Veš, ljubim te.«
O, tovariši, kako življenje je prečudovito:
dobro se počutijo otroci naši, lačni so,
žene naše mlade so in lepe —
nas in naše žene čakajo otroci ljubki, ki še niso se rodili,
majhni, majceni tirančki, naših vseh dejanj sodniki.
Smejmo se, tovariši. Tovarši, ljubimo!
V veter razpršimo sveži smeh prihodnosti —
radost naših otročičev, ki še niso se rodili.
Smejte, drage se, vihrave malce, ki nestrpno čakate:
zima je minila,
vrnemo s poletjem se, mi, ki črni smo od jetniških saj,
tujcem odstopili bomo svoja mesta.
Smejte, matere se: saj zaman točile niste solz —
spet vrnilo bodo se otroci vaše bolečine.

Smejte se, rejeni vi industrialci. Privoščite čašo si šampanjca
in cigaro si nažgite.
Smejte se glasno z vsemi zlatimi zobmi: hohohohoho,
hohohohoho hohohohohohohoho hohohohohoho.
Zima je prešla in mi se vrnemo s poletjem —
spet tovarne vaše bodo zaživele, les požirale in goltale zlato
(naših delavcev bo sindikat
terjal višje plače).

Iris Uurto:

DOBRA LUČ

Zatohel smrad mrliški nad pokopališčem niha,
priprti grob pogoltnil spet je nekega moža
in križi, križi ... govorijo: Ne živi več,
ne ljubi več in več ne gleda jasnih dni
in za življenja klicem več ne tava ... strta zvezda.
Uživanja prečudoviti svet se je razkrojil
in skladno to telo se predahnilo je v gnilobo
in silijo debeli črvi iz nosnic
in biseri oči bleščijo se v votlinah,
spreminjajo se zagnojene roke v prst.
In črvi gomaze — ne bodo več rodili se otroci,
ne bo sejal po svetu človek lana svilnih las
in vžigal ne oči, ne ustvarjal ščebetanja ustnic
in tudi sebi ne enakih, ne ostvarjal svojih sanj.

Umirajoči mladi vsak vojak
s seboj zagrebe hkrati vso prihodnost.

Elvi Sinervo:

OBLAKI

Oblaki mojega otroštva plovejo nespremenljivo
in mravlja ne pove,
kam ona, kod hiti.
Živela sem in sem ljubila,
a v tridesetem letu
nadedli so obleko mi jetniško.
Oblake gledam neprestano
— le želja večna je samo.

Ljubezen je umrla, ugasnila,
postala brezoblična.
Ob vznožju belega zidovja
pleto obsojene žene
iz regrata si vence
za drage svoje
in na kamnitem zidu ječe
so vrezale ostudni prsk
ljubezni svoje bolne.

Kdo ve,
je to življenje
oziroma
kaj je bilo?

Jaz vedno skrivam svoj obraz.
Tam gori
oblaki mojega otroštva
drse počasi.

TAM SO ONI

*Tam so oni
ošabni enako, enako naduti,
vsi z bičem so smrti prišli,
ne starcem, otrokom ne prizanašajo kruti,
ne hiši, ki sredi že španskega bezga leži
in niti ubogih dežel lovorikam v tej strašni minuti.*

*Se vedno to navali Atilovih so vojakov,
ki srečo poteptali pod nasiljem so korakov
in vse umira, krvavi vse v zlobni čas
in svet prevzel od njih je čisto drug obraz,
izgubil svoje bistvo je in veličino;
še ptice zapustile so neba modrino
pred jastrebi, nosilci klanja, vzbujaajoč v človeštvu mraz.*

*O, to zastrašena je izselitev vseh ljudi ponosnih,
ki zmedli smrt so, ko dviguje se iz dneva v mrak;
a neizprosna kretnja je barbarov neizprosni
pretkala čez izmučena njih srca žalni trak.*

*O Svet!
Mar ta pošast še kar vsevdilj nekaznovano
oholo bo gazila žetev in poljano,
življenje, upe, smeh in pesmi cvet? ...*

*Vse te velikodušne rase
in silnice premile,
kot rože so, ki vonj so vsepovsod razlile,
nikomur še želele niso, česar ne želijo zase ...*

*Mar te velikodušne rase, ki v usodni zmoti
dajale sili niso prednosti, temveč dobroti,
mar naj propadejo samo zato, ker njih si vera
že od otroštva plemenitost le odstira
in vtisne si v spomin le splet ljubezni in milin
in nikdar ne združuje dobrega in pa zločin? ...*

*Nesmiselni umori, srd poganskih teh zverin,
ki z vrelci si krvi utirajo poti,
pravično, težko kazen vam bodočnost odredi! ...*

*Ker tudi če v živcih ognjevitost pojenjuje,
ker tudi če bojazen izprevrže v zakon se nekoč,
obzirno vsak mrlič nam govori in namiguje,
razumemo jih in so nam v pomoč.*

*Da, narodi, ki pod ideje senco so jih zakopali,
ki mislili so jasno, pa jih je posekal meč,
ker v svojih žalostnih ostankih še so obdržali
ljubezen do zemlje in svojih misli so zlato, še več
dobrote, pesmi domovinskih, ki so jih kdaj spoštovali,
spet oživeli bodo neki dan kot ranjen cvet rdeč,
ki glavo onesnaženo bo sklonil k tlom drhteč,
a s sončnim žarkom se znenada kvišku bo ozrl
in razveseljeval zemljó, ki zanjo je umrl.*

Prihajala je le brigada

BOJAN FABJAN

Zima 1944/45 je hitreje minila kot druga leta. Bilo je lepo in toplo, da so mnogi posadili krompir že do srede marca, nekateri pa so začeli saditi tudi kurozo. Vinogradi so bili polni pridnih rok, trtje postavljeno, zemlja okopana. Drevje je ozelenelo in brstelo in le še mrzle noči so mu branile, da se ni razcvetelo. Prava belokranjska idila — vse se je prebujalo iz zimskega spanja.

V tem prebujanju narave bi skoraj pozabili, da je še vojna. Toda sanjarjenje se je kaj hitro umaknilo resničnosti. Vsak dan so prihajale novice o zmagovitem boju naše armade, ki je izganjala okupatorja in ga vedno bolj potiskala proti severu, govorile so o zmagovitih prodorih na vzhodu in zahodu, o silnem poletu naših ljudi v osvobojenih pokrajinah. V Beli krajini ni bilo več človeka, ki zadržno ne bi verjel, da je pomlad 1945 zadnja v tej vojni!

V Adlešičih in okoliških vaseh se je zadrževalo poveljstvo karlovškega vojnega področja, po hišah so bile različne partizanske delavnice, v župnišču pa je ordiniral partizanski zdravnik dr. Janez Jenšterle.

Sožitje partizanov in prebivalstva je bilo več kot vzorno. Partizani so pomagali kmetom, kjer so le mogli, gostoljubje Belokranjcev do partizanskih borcev pa je bilo tako, kot bi bili ena družina. Sicer pa je to že dobro znano.

Zvečer 21. marca 1945 je iz Adlešičev pri Črnomlju prišla novica, da s hrvaške strani prihaja večja kolona ustašev in Nemcev, da jih je okoli 2000 in da so oboroženi z lahkim orožjem in minometalci. Verjetno so na oni strani Kolpe

nameravali prenočiti, drugi dan pa bi nadaljevali pohod na našo stran.

Ta novica je povzročila silen preplah od Adlešičev do Črnomlja.

Na črnomeljskem vojnem področju je bilo takoj storjeno vse za strogo pripravljenost. Vsi inštituti, oblastni, vojaški in politični organi so dobili nalog, naj arhiv takoj spravijo na varen kraj, dalje, da je treba izprazniti vsa skladišča in odstraniti ves material.

Tedaj sem bil odgovoren za arhiv Mestnega komiteja SKOJ in kot discipliniran skojevec sem ga tudi spravil na varno, in sicer v skalovje ob obali Lahinje. Nato sem zbral še nekaj skojevcev in jim velel, naj počakajo na moja navodila, sam pa sem se z Maksom Nampljem, članom mestnega komiteja KP, Antonom Maleričem, članom okrožne NZ in Francem Kocjanom, načelnikom NZ, odpravil v izvidnico. S kolesi smo se odpeljali skozi vas Tribuč v Pribince. Tu smo kolesa poskrili in se napotili v Malo bukovje. To je dobro zaraščen gozd, kjer bi v vsakem primeru imeli dobro zaledje. Prišli smo že pod vas Velika Sela pri Adlešičih. Še pred prihodom tja smo opazili oddaljen in ogromen dim, ki se je dvigal nad Adlešiči in Seli, vmes pa slišali kričanje ustašev, mukanje živine in jok ljudi. Kolikor smo se najbolj mogli, smo se približali vasi in tedaj v Velikih Selih že opazili ustaše, ki so v vozove napregali živino, streljali prašice in kokoši in znašali iz hiš vse, kar bi jim lahko prišlo prav. Po kratkem posvetu smo se odločili za napad, da bi tako odkrili ustaške in nemške položaje in mitralješka gnez-

da. Na razdalji 250 metrov smo se razvrstili v nekakšno strelsko vrsto. Oboroženi smo bili dobro: z brzostrelkami in bombami. Pokalo bo že, čeprav smo bili le štirje. A dogovorili smo se tudi za že znan manever. Jaz sem bil na sredini in začel vpiti povelja:

»Tretji bataljon Cankarjeve brigade, ogenj!«

Tedaj smo začeli streljati po ustaših, a se niso dosti zmenili niti za naše rafale niti za povelja. Ustaši so bili precej vinjeni, ker so med potjo od Adlešičev do Sel na silo odpirali zidanice in se nalivali z vinom. Končno sta nam odgovorila dva šarca: eden iz Male, drugi iz Velike Plešivice. S tem smo že dosegli svoj namen; odkrili smo sovražnikove položaje, ki so bili po zračni liniji od nas ca. 250 metrov. Zato nas to streljanje ni dosti motilo, čeprav je nekaj rafalov padlo prav blizu nas. Ko na naše streljanje v Selih ni bilo večjega odpora niti odziva, smo računali, da bi iz neposredne bližine z nenadnim napadom pijane ustaše presenetili, tako da se bodo spustili v beg. Priplazil sem se blizu vasi. Do prvih hiš je bilo približno 25 do 30 metrov. Imel sem dobro kritje. Bilo je opoldne in ustaši so bili zbrani sredi vasi ter se gostili s suhim svinjskim mesom, žganjem in vinom. Izkoristil sem ta trenutek in spustil iz brzostrelke dolg rafal proti gruči ustašev, ki so se brez obotavljanja pognali v beg. Vrgel sem še bombo in stekel za njimi. Tovarišem, ki so krili ta moj napad, sem spet poveljeval:

»Tretji bataljon Cankarjeve! Obkoli, lovi žive!«

Tovariši so stekli za menoj prek vinogradov do Adlešičev in še naprej proti Pobrežju.

Medtem ko smo za ustaši tekli po vinogradih, smo zagledali avion, ki je spustil nekaj rdečih in zelenih raket. Mi nismo vedeli, kaj bi to pomenilo. Šele kasneje, ko smo prišli v Adlešiče, smo se srečali s kolono VIII. brigade in ruskim bataljonom, ki je bežečim ustašem sledila iz Velike Plešivice. Letalo je bilo

ustaško in je svojim dajalo znamenje o nevarnosti.

Mi štirje tudi nismo vedeli, da prihaja brigada, temveč smo bili prepričani, da ustaši res bežijo pred nami! Oni pa so verjetno mislili, da smo mi nevarnost, na katero jih je opozarjalo letalo!

Ustaši so naropano blago odvlekli v paničnem begu, prav tako pa tudi ranjence in mrtve.

Drugi dan, 22. marca, se je okrog pol osmih zjutraj začel pravi krvavi ples. Z one strani Kolpe je najprej močno zagrmelo. Nemci in ustaši so streljali z vsem orožjem, ki so ga imeli. Zadnje enote karlovskega vojnega področja so se v tem že umikale, ob Kolpi pa so se razporedili maloštevilni domači partizani. Ponoči sta na pomoč terencem prišli komanda mesta Črnomelj in podoficirska šola iz Metlike. Več branilcev ni moglo priti, ker so bile partizanske enote predaleč.

Toda tudi največje junaštvo ni zaleglo pred silno premočjo. Nemci in ustaši so se valili čez reko in napadali maloštevilne partizanske položaje. V vasi Purga pri Adlešičih se je začel boj med slovenskimi partizani in sovražnikom. V tem boju je padel Karel Vidic iz Bednja, komandir čete Jože Vlasič, komisar Jože Pavlakovič, borca Franc Dršček in Mirko Jurca in še neki neznani partizan.

Sovražnikov glavčina se je medtem pomaknila proti Purgi, Priložniku ter Velikim in Malim Selam. Druga kolona pa je obrnila na levo in prodirala proti Adlešičem, Gorenjcem in Mali Plešivici. Večja skupina sovražnikov se je ustavila v gradu Pobrežje. To je bilo staro, lepo poslopje, sezidano leta 1557, ki so ga Nemci in ustaši tokrat zažgali, tako da so ostali le goli zidovi.

Za sovražnikom je ostalo strašno razdejanje. Požganih in izropanih je bilo sedem vasi: Vrhovci, Gorenjci, Adlešiči, Purga, Pobrežje, Velika in Mala Sela. Uničenih je bilo 167 gospodarskih poslopij in 43 hiš.

Ob umiku je sovražnik ujel dva partizana: Plevnika, ki je bil ranjen, in Jo-

Slavko Pengov: Borba (izrez), freska, 1949

žeta Adlešiča iz Purge, oba sta bila člana NZ. Vlekli so ju s seboj do Kolpe, ju tam mučili, nato pa ustrelili.

Okoli cerkve so se nekaj za tem zbrali borci VIII. brigade. Brž nato so pohiteli za umikajočim se sovražnikom in ga že daleč na hrvaški strani, blizu Dolenjega Pokuplja pri Karlovcu, tudi dohiteli. Drago je plačal svoja grozodejstva. Toda mrtvih ni bilo mogoče oživiti, hiše pa so ostale požgane. Kjer so bile prej cve-toče vasi, so ostala le še pogorišča.

Kljub tem strahotam pa ljudje niso izgubili glave. Ženske so, brž ko je so-vražnik odšel, začele reševati in gasiti, da bi rešile, kar se je še dalo rešiti. Mi štirje smo z ruskim bataljonom ostali v Adlešičih in tudi pomagali gasiti. Za-tem smo se zbrali na travniku blizu Ad-lešičev in počakali, da je mladina iz Čr-nomlja pripeljala hrano za bataljon, ki je prišel iz Bistrice. Ko je prispela hrana, smo jo razdelili borcem in jim podarili zastavo mladinskega aktiva iz Črnomo-lja.

Kdo ve, kaj vse so ta dan občutiti domačini v svojih srcih. Niso jokali, niti izgubili razuma, le mrko so gledali pred-se in v duši kleli prekletega sovražnika, ki jim je uničil, kar so njihovi dedje, očetje in oni sami ustvarili s tolikšnim trdom. Niso obupavali, prijeli so za plug, če jim je še ostal, in orali, da bi čimprej spet postavili dom, da bi imeli spet malo kruha.

Zvečer se je dosti brezdomcev sestalo v Gortnerjevi hiši. Mali Jože je pripove-doval, kako je zbežal iz goreče vasi in se skril na bregu nad Adlešiči. Tam se je zaril v listje in se pokril z mahom. Toda ustaši so ga našli. Eden izmed njih mu je obljubil, da ga bodo spustili, če jim pokaže, kje imajo partizani skrita skladišča. Mali Jože je »pristal«, rekoč:

»Vzemite s seboj krampe in lopate, da boste lahko kopali!« Odpeljal jih je približno tristo metrov iz vasi proti Mali Plešivici. Na sveže prekopani zemlji, po-kriti z listjem, so se ustavili.

»Tu je skrivališče, tu imajo partizani zakopane svoje stvari, tu kopljite! Jaz pa medtem skočim še naprej, da po-iščem še drugo!«

Jože pa ni več prišel nazaj: popihal jo je in nič več ga niso videli. Ustaši, ki so se jim pridružili medtem tudi Nemci, so tam naglo kopali. Toda nad »partizan-skim blagom« so bili močno začudeni, jezni in osramočeni. Nekaj dni poprej je namreč hrvaškim partizanom poginila mula, ki so jo zakopali prav tam. To je vedel tudi mali Jožek, ki se je hitro spomnil, kako se bo izmazal.

Mi štirje smo se ponoči vrnili v Čr-nomelj, kjer so že vse vedeli.

Takoj drugi dan so iz Črnomo-lja po-slali tja moko, riž in druga živila in živ-ljenje je spet teklo naprej. Spomin na tisti strašni dan pa bo ostal za vselej.

Uničili smo patrolni vlak

MAKS ZADNIK

V začetku junija 1944 je taboril I. ba-taljon istrskega odreda jugovzhodno od Slavnika (kota 1028); taborišče je bilo v gozdni dolinici med Skadanščino in Malimi vratmi. Ta lokacija je ustrezala, ker je imel bataljon dve nalogi:

1. rušiti komunikacije, uničevati pre-vozna sredstva in sovražno živo silo na

tem, za sovražnika zelo občutljivem ob-močju, in

2. mobilizirati v NOV za orožje spo-sobne moške na območju slovenske Istre in v okolici Trsta.

Tako zaradi vojno-strateških razlogov kakor tudi krajevnih moralno-političnih učinkov je bila zlasti tedaj prva naloga

mного pomembnejša. Prav ob koncu maja in v začetku junija 1944 je bila v polnem razmahu 7. nemška ofenziva proti našim enotam in vrhovnemu štabu NOV in POJ v Bosni, priprave za zavezniško izkrcanje v Francijo so dosegle zaključno stopnjo, sovražnik pa se je bal tudi zavezniškega izkrcanja v Istri in v Tržaškem zalivu. Požig brkinskih vasi 18. maja in Grabrovič v Istri 28. maja, množična streljanja prebivalcev in drugi okupatorjevi zločini proti tamkajšnjemu ljudstvu so narekovali vsem borcem na tem območju, da še bolj sistematično uničujejo sovražni vojaški potencial.

Kako velik pomen sta pripisovala glavni štab NOV in PO Slovenije in štab VII. korpusa rušenju železniških komunikacij in uničevanju prevoznih sredstev, ki so služila sovražniku, dokazuje več navodil podrejenim enotam. Tako je štab VII. korpusa opozoril z navodilom 21. I. 1944, da so naše enote po italijanskem razpadu zanemarile rušenje prog, ki koristijo sovražniku za premeščanje vojaških sil na Balkanu in za oskrbovanje fronte v Italiji. Tu je bilo tudi poudarjeno, da nemški vojski primanjkuje cestnih motornih vozil in goriva, zato so jim železniške proge toliko bolj potrebne. Z dopisom 26. II. 1944 pa je štab VII. korpusa ukazal štabu istrskega odreda, naj napade železniško postajo Šempeter na Krasu (Pivko) in stalno ruši železniško progo Ljubljana—Trst. (Dopis štaba VII. korpusa štabu istrskega odreda z dne 21. I. 1944 — arhiv Inštituta za zgod. del. gibanje SRS, fascikel 296.)

Tudi z navodili 24. VI. 1944 in pozneje so na to še opozarjali. Ostre sovražni-kove reakcije na vsako našo akcijo na progo dokazujejo, kolikšen pomen ji je pripisovala nemška vojaška komanda.

*

Nemci in Mussolinijevi fašisti so uporabljali progo Divača—Pulj za oskrbovanje vojaških sil v Istri, za odvažanje premoga in drugih bogastev iz Istre,

zlasti pa za oskrbovanje mornariške baze v Pulju. Zato so jo enote istrskega odreda in hrvaške partizanske enote od januarja 1944 stalno napadale. Med drugim so 19. marca 1944 napadle in uničile železniško postajo v Podgorju, 23. maja 1944 pa minirale transportni vlak in onesposobile progo. Nemška vojna komanda je poskušala progo zavarovati s tem, da je razpostavila v večjih krajih ob progi, kot so Hernelje-Kozina, Buzet itd., vojaške posadke, ki naj bi varovale posamezne objekte na progi. Po progi je tudi vozil vsak dan vojaški patrolni vlak, ki je imel v svoji sestavi enega ali nekaj oklopnih vagonov. Naši obveščevalci so točno zvedeli, da odpelje vlak vsak dan v jutranjih urah iz Divače proti Pulju, in kako je sestavljena kompozicija.

*

Cilj našega napada je bil uničiti patrolni vlak, razbiti sovražno posadko in onesposobiti progo za promet. Komandant bataljona poročnik Leopold Krelbel je določil, da akcijo izvede II. četa; to je okrepil še z enim vodom I. čete in minersko trojko, skupno s približno 50 borci. 5. junija popoldne so se sestali v štabu bataljona člani četne komande in vodja minerske trojke s komandantom bataljona in njegovim namestnikom ter se dogovorili, da bodo minerci minirali progo v bližini vasi Prešnica ob gorski poti na zahodnem pobočju Slavnika, borci pa bodo zasedli položaje kakih petdeset metrov nad progo.

Ob enih po polnoči smo se tiho zbrali pred šotorom štaba bataljona, prejeli še zadnja navodila, se zvrstili v pohodno kolono in krenili. Bila je jasna poletna noč, nočna svežina je blagodejno napolnjevala pljuča; nepolna luna in goste zvezde so osvetljevale noč. Nočno tišino je od časa do časa zmotilo skovikanje nočnih ptic in čvrčanje škržatov. Med pohodom smo slišali posamezne strele italijanskih stražarjev, ki so v postojanki pri Materiji preganjali strah in dolg čas. Po več kot dveh urah napornega pešačenja smo prispeli na južno

pobočje Slavnika. Zagledali smo slovenski Jadran, ki je pokrit z rahlo meglico spokojno čakal na osvoboditelje, neda leč od obale pa je migljalo nešteto lučk istrskih ribičev. Mnogi borci so takrat prvič uzrli morje.

V bojno enoto zbrani sinovi Istre, Brkinov, Dolenjske in štajerske — slovenski partizani, so tokrat bolj kot kdajkoli prej s srcem in razumom dojeli zgodovinsko pomembnost svojega poslanstva v tem osvobodilnem boju.

Bili smo zatopljeni v neštevne skrbi, ko smo se spuščali navzdol proti progi, ki je kot železna pregrada razdvajala svobodne gozdove Slavnikovega masiva od istrskih vasi. Pod nami so čakale pogreznjene v nočno temo prijazne istrske vasice. Zroč v to navidezno mirno temo, v kateri so pritegovale mojo pozornost ribiške svetilke na gladini koprškega zaliva, sem pomislil, kdaj bo konec tega krvavega klanja. Iz tega razmišljanja in skrbi, da ne bi zadel v kamen in povzročil ropota, se je iztrgalo povelje »Stoj, počitek!«. Na vzhodnem obzorju se je začelo svetlikati, nekaj sto metrov pod nami pa smo uzrli nejasne obrise železniške proge.

Minerci Mirko Kovačič, Peter Greščenko, Rus, in Ivan Oražem »Bregarjev« so že opravili svojo nalogo. Mine, v katerih je bilo osemindvajset kilogramov eksploziva (poročilo štaba I. bataljona štabu istrskega odreda z dne 6. VI. 1944 — arhiv Inštituta za zgod. del. gibanje SRS, fasc. 296/a) so zakopali v kamenje pod pragove in tračnice, jih povezali s hitro gorečo vrvico, ki so jo opremili z detonatorji, vse skupaj pa skrbno zamaskirali. Električno žico, dolgo približno štirideset metrov, ki bi koristila za vžig min, so speljali po skritem zemljišču v hrib in jo skrbno zamaskirali, minirano mesto pa označili z vidnim znamenjem, da bi lahko pravočasno sprožili mine, ko bo privozil nanje določeni vagon.

Komandant, komandir in drugi vojaški starešine so razporedili borce tristo metrov vzdolž proge in dvajset do

petdeset metrov v globino. Poskrili smo se za skale in po hrastovem ter gabrovem grmovju ob poljski poti in čakali. Nihče se ni smel premikati ne glasno govoriti in ne dvigati glave izza zaklona. Sam sem bil nekje v sredini razporeda za zidom ob poti, moj položaj je bil oddaljen približno trideset metrov od proge. Levo od mene in nekoliko zadaj je bil komandir Ivan Pezdirc »Cankar«, z njim je bil njegov namestnik Auber in približno petnajst borcev. Na moji desni strani pa sta bila Jože Štemberger in Bruno Bizjak ter namestnik komandanta bataljona poročnik Karel Vene s svojimi borci. Za menoj in nekaj metrov desno je bil komandant bataljona Polde, ki si je dobro ogledal položaje borcev in se splazil tudi na opazovalnico k minercem, kjer je ugotovil, da ne bodo dobro videli miniranega mesta na progi. Zato je zahteval, da gre minerec, ki bo z dinamitom sprožil mine, na borovec približno tri metre visoko. Res je šel, toda tam je bil preveč viden in je bilo nevarno, da ga sovražnik od daleč opazi ter ga ob eksploziji poškodujejo mine, zato si je zbral drugo opazovalno mesto, od koder je bolje videl.

*

Napeto čakanje, kdaj bo pripeljal vlak, je postajalo čedalje bolj neznosno. Živčna napetost se je z vsakim trenutkom stopnjevala, trepetala je sleherni mišica, živci so bili postavljeni pred novo preizkušnjo. Vlak bi bil moral priti že ob 9.20 uri, toda pricincal se je komaj okoli pol enajstih, ko smo že mislili, da ga ne bo, in se nestrpnost ozirali proti Kozini, od koder bi moral privoziti. Najprej smo zaslišali iz daljave nedoločen ropot, vendar je dolgo trajalo, preden je prisopihala izza ovinka velika črna lokomotiva, za njo pa še ena. Pred lokomotivo sta bila dva vagona gramoz, ki naj bi prestregla morebitno eksplozijo mine na progi in obvarovala stroj. Za lokomotivama sta bila dva prazna tovorna vagona, za tema pomožni oklopni vagon, ki je bil oborožen s strojnicami, šele za

*Vladimir Lakovič: Demonstracije Ljubljančank pred škofijo, junija 1943, za izpu-
stitev slovenskih ljudi iz italijanskih koncentracijskih taborišč, olje, 1953*

njim je bil pripet oklopni vagon, oboro-
žen s štiricevno strojnico kal. 22 mm in
lahkim topom, za njim je bilo nekaj va-
gonov za prevoz moštva in na koncu še
ena lokomotiva. Vlak je privozil do
naših položajev s hitrostjo od dvajset do
petindvajset kilometrov na uro, toda
prav ob naših zasedah je začel hitrost
pospeševati.

Nisem točno videl, kje je minirano
mesto na progi, in ne vedel, pod katerimi
vagoni bodo mine aktivirali, le domneval

sem, da bi morale pognati v zrak loko-
motivo. Napeto sem opazoval minirano
progo in pričakoval, da bo počilo, ko sta
se čez to mesto peljali lokomotivi in po-
samezni vagoni, toda tekle so sekunde,
vsak hip bi moralo počiti, napetost je
od trenutka do trenutka rasla.

Kot na filmskem platnu so drdrali
vagoni in lokomotivi čez minirano mesto
na progi, videl sem nemške vojake, po-
krite s čeladami, kako opazujejo okolico
in se sklanjajo k strojniam, vsak hip bi

moralo zagrmeti, toda eksplozije ni in ni bilo. Že sem pomislil, da je spet mina zatajila in postal v trenutku razočaran. Tedaj pa se je zgodilo: zablistalo se je in zagrmelo, kot bi se bil Slavnik podrł. Pred nami se je odprl peklenski izbruh, nacisti so zleteli v zrak skupaj z deli vagonov, s kamenjem in s tračnicami, tudi petdeset metrov visoko. Pred nas in čez nas v hrib ter v dolino pod progo so padali deli orožja, čelade, kamenje in drugo. Ko se je odmev močne eksplozije razlegel po pobočjih Slavnika in v Rižansko dolino, je nastal trenutek tišine. Videz je bil, kot bi pod vplivom te grozne eksplozije onemelo naše in nemško orožje. Toda to je trajalo le hip. Še preden se je polegel odmev eksplozije, ko so pretresene lokomotive še hrople, para pa piskajoč uhajala iz pretrganih cevi, so zadrdrale naše strojnice, počile puške in proti vagonom so poletele naše ročne bombe. Presenečeni nemški vojaki in železničarji so se kmalu znašli; čeprav smo vlak obsuli s točo svinčenk, so začeli odgovarjati najprej posamezni strelci, kmalu pa je zaropotala tudi sovražna težka strojnica in na naše položaje se je usula toča svinčenk in pred našimi glavami krušila skale ter škropila po rdeči zemlji. Medtem je pričela prednja lokomotiva, ki je bila le malo poškodovana, poganjati paro in se počasi pomikati naprej, za njo pa so se škripaje vlekle razbitine dveh poškodovanih vagonov. Lokomotivo smo obsuli s strojničnim ognjem in s posameznimi strelji iz pušk, toda nismo je ustavili. Zalostno sem gledal, ker strojnična in puškina zrna niso prebila debele pločevine, in napeto razmišljal, kaj bi storil, da preprečim lokomotivi beg. Tedaj sem opazil, da izpušča sprednja lokomotiva na sprednji levi strani pri poganjanju paro iz malega cilindra ali parne črpalke. Pomeril sem v ta del z mavzerico in ustrelil. Para je z močnim žvižgom privrela na dan in lokomotiva se je ustavila. Eksplozija je presekala vlak na dva dela. Oklopni vagon je bil dobesedno zdrobljen, ostala je samo še ogromna

luknja na progi. Uničen je bil tudi pomožni, z opeko obzidani oklopni vagon, medtem ko je bil drugi, ki je bil oborožen s težko štiricevno strojnico, samo poškodovan. Prednji del vlaka je bil na nekitem terenu in ni nudil močnejšega odpora.

*

Srednji in zadnji del vlaka, skupaj sedem vagonov in lokomotiva, se je znašel po eksploziji v zaklonu izza useka. Okoli teh vagonov so se zbrali preživeli vojaki in mornarji ter se zakrili med nje, skalo in med kolesa vagonov. Od tam so besno streljali na naše položaje. Lokomotiva, ki je bila na koncu vlaka, je poskušala odpeljati nazaj, toda ni zmogla.

Ko je obojestransko obstreljevanje besnelo že približno četrte ure in je sovražni odpor na sprednjem delu vlaka — na našem levem krilu — popustil, je ukazal komandant Polde juriš, ker je uvidel, da bo mogoče samo z ročnimi bombami in neposrednim naskokom zločiti sovražni odpor na središču in na zadnjem delu vlaka. Na levem krilu sta Pezdirc in Auber povedla svoje fante v napad proti lokomotivama. Napredovalo je tudi desno krilo, ki sta ga vodila Bruno in Štemberger. V središču je bil sovražnikov odpor najhujši. Napredovali smo približno petnajst metrov, potem nas je sovražnik obsul s strelji iz brzostrelk in pušk ter nas prisilil k tlom. Obležal sem izza skale. Naši so streljali prek mene na vagone, Nemci pa tudi prek mene v nasprotni smeri. Imel sem slab zaklon in malo upanja, da se »izmažem«. V stiski sem opazil nekaj metrov naprej na desni nekoliko boljše kritje; izkoristil sem zaščito našega strojničnega ognja in se pleplazil tja. Previdno sem se oziral proti vagonom, da bi videl, od kod sovražnik strelja. Kmalu sem opazil med vagonoma ob skali zeleno postavo, ki se je nekajkrat odlepila od skale. Za seboj pa sem opazil v hrastovem grmu sklenjenega našega komandanta Poldeta, ki je opazoval položaj. Na sovražnega vojaka nisem mogel

streljati, pač pa sem zavpil komandantu: »Lezi!« Komaj je to storil, že je rafal brzostrelke prerešetal grm. Vendar ga ni zadel. Tedaj sem odpel zadnjo francosko defenzivno bombo (sifonarico) in jo zalučal tja, kjer sem bil opazil Nemca. Medtem se je priplazilo bliže še nekaj naših borcev, in tudi vrglo ročne bombe med vagone ter skale, od koder je prej sovražnik nudil odpor. Ko so se bombe razpočile, smo skočili naprej proti vagonom. Tu je bil odpor strt. Medtem je tudi naše levo krilo napredovalo proti lokomotivama in izbrskalo iz premoga sedem italijanskih in nemških železničarjev.

Namestnik komandirja, zastavnik Ivan Auber, se je s svojimi borci prebil k lokomotivama in od tam naprej prodiral skozi vagone in po njihovih strehah proti središču, kjer je pomagal obvladati odpor. Tudi komandir »Cankar« je med prvimi prodril do vagonov, iz katerih se je sovražnik žilavo branil z ročnimi bombami, in bil laže ranjen. Sovražnikov odpor na desnem krilu pa so obvladali Jože Štembergar, Karel Vene in Bruno Bizjak s svojimi borci. Sovražnik se je do zadnjih možnosti žilavo upiral.

Ko smo obvladali zagrizen odpor sovražnika, smo ugotovili, da so v boju padli skoro vsi sovražni vojaki. Mrtvi so ležali med razbitinami vagonov in ob progi. Mine so jih raznesle na vse strani. Pogled na razdejanje je bil strašen. Boj je trajal približno eno uro. Padlo je kakih trideset sovražnih vojakov. Po poznejših ugotovitvah in pripovedovanju prebivalcev so se z begom rešili le štirje, ki so pribežali v Rižano smrtno prestrašeni. Mirko Kovačič se spominja, da je naš mitraljezec »veliki« Lazar Kocijančič,¹ doma iz Črnutič v Istri, streljal na nekega bežečega nemškega vojaka in ga ranil, potem pa se je ta ubil z ročno bombo. Med nami je bil laže ranjen samo komandir Ivan Pezdirc »Cankar«. Ta

zmaga še pridobi pomen, če povemo, da je bila izvojevana samo pet kilometrov od Kozine, kjer je bila tristo do štiristo mož močna sovražna postojanka, in da smo se borili tako dolgo, ne da bi bili mogli postaviti proti postojanki kakršnoli zaščito.

V boju smo zaplenili dva italijanska mitraljeza, deset pušk mavzeric, tri brzostrelke, štirideset ročnih bomb, večjo količino municije in sanitetnega materiala. (Poročilo štaba I. bat. istr. odreda štabu Istr. odreda z dne 13. junija 1944 — arhiv Inšt. za zgod. del. gibanja SRS — fascikel 296/a.) Kar ni bilo v boju povsem uničeno — lokomotiva, brzostrelni top in drugo, so dokončali mineri.

Med preiskovanjem vagonov smo našli tudi nekaj steklenic »chianti« vina in poln desetlitrski vrč. Vino, ki je bilo v steklenicah, smo takoj izpili, saj smo bili po boju hudo žejni. Komandant je ukazal vrč odnesti, da bi si zagotovili še požirek med potjo. Nosili smo ga več kot dve uri v hrib. Ko smo ga prinesli na sedlo pod Slavnik, je komandant dovolil, da vrč odpremo in damo borcem vina. Huda vročina in naporna hitra hoja sta nam grla povsem izsušili. Bili smo zares potrebni dobre kapljice, posebno ko je bila v partizanih prava redkost. V nestrpnem poženju smo čakali in si oblizovali suha usta; hudo osupli in razočarani pa smo kaj hitro ugotovili, da je najbrž sam zlomek v zadnjem hipu spremenil vino v vodo; zasvetila se je pregreta voda. Tudi takšna nam je kar dobro tekla po grlu. Veseli smo se vrnili v taborišče, tam pa nas je vradostila novica, da so se tega dne v jutranjih urah zavezniki izkrcali v Franciji. Tako smo proslavili zgodovinski 6. junij 1944, »dan D«.

Poleg citiranih virov sem uporabil pripovedovanje komandanta Poldeta Kreblja — podpolkovnika JLA, Ljubljana, spomine na ta boj, ki jih je evociral Mirko Kovačič, vodja minerske trojke, sedaj stanujoč v Kopru, in svoje zapiske ter spomin na ta boj, ki doslej ni bil opisan.

¹ Kocijančič je srečno preстал najhujše boje, ko pa je bil 1946. leta demobiliziran iz vojske, ga je ubila strela na domačem dvorišču.

V deroči Ljublanici

FRANC CERAR

To se je zgodilo leta 1941 sredi junija, če se ne motim, 16. ali 17. Tega se spominjam zato, ker so bili to zgodnji začetki, pravzaprav šele priprave na vstajo, in pa zato, ker je bilo seno že na skednju. Naš skedenj je imel lino, skozi katero se je s ceste lahko videlo prav na seno, spravljeno tam gori.

Tisti dan sem po senu ravno na kupčke razdeljeval Poročevalce, ki so že začeli izhajati in ki sem jih moral razdati kurirjem. Njim sem jih raznašal kar sam. Zato sem jih tako zavzeto skladal po kupčkih...

Vtem pa od spodaj zaslišim nekega moškega, ki je govoril z mamó. Mati se je kmalu zatem obrnila proti skednju in me kar od tam poklicala. Previdno in rahlo nejevoljen, ker so me pri delu zmotili, sem pokukal skozi odprtino, da bi ugotovil, kaj in kdo je neznanec, zaradi katerega me je mama verjetno zmotila. A ni bil neznanec, temveč prijatelj in aktivist Segolinov Rudi, ki me je iskal. Zato sem kar jaz zaklical:

»Rudi! Pridi raje ti k meni na skedenj!«

Ko je res prišel, se je zaskrbljeno prijel za glavo in mi očital: »France, ti si pa res nepreviden! Saj te Italijani lahko opazijo kar s ceste, ne da bi te posebej iskali!«

To je bilo res. Zato sem razdeljene kupčke Poročevalcev naglo zakopal v seno.

Zamislil sem se: saj imam s to literaturo opravka le jaz. Rudi vendar o tem ne ve ničesar. Z bratom Tonetom sva se s takim poslom, s temi papirji, ukvarjala že od leta 1938. In koliko teh papirjev, ki jih je tiskala Komunistična partija Slovenije, je že šlo skozi najine roke! Tu pri nas je bilo skladišče za vso Slovenijo, ki so ga polnili in praznili Mirko Zlatnar-Miklavž in še drugi nepoznani ljudje. Z bratom sva na ciklostil razmnoževala razne letake in o vsem tem Rudi

ni vedel nič. Zdaj me je pa prav on tako presenetljivo, a upravičeno oštel! A tedaj mi je Rudi že rekel:

»Danes je pred teboj velika akcija. Drevi, ko se bo znočilo, bodo prišli k tebi vsi naši fantje in mladinci iz Vevč, Studenca, Polja in Slap. Tu, pri tebi se bodo dobili. Fantje bodo opremljeni z odejami in orožjem.«

Bil sem radoveden, pa sem ga vprašal:

»Zakaj pa naj bo to prav pri meni?«

No, Rudi mi je razložil, da me fantje dobro poznajo in da mi zato tudi vsi zaupajo. Dobro mi je dela ta pohvala in takoj sem bil za to. Toda dodal sem:

»Vseh teh ljudi pa sam ne morem obvestiti. Prav danes moram spraviti v kozolec še veliko detelje.«

A Rudi me je pomiril, da bodo to opravili že sami. »Toda,« je dodal, »na tvojih ramah ostane skrb za čoln, s katerim se bomo prepeljali čez Ljubljano.«

Potem sva se še dogovorila o bombah in orožju, kar sem imel spravljeno v kleti. Rudi je zadovoljen odšel.

Jaz pa sem s kolesom hitro raznesel Poročevalce in se nato lotil še detelje.

Se nisem vsega zložil v kozolec, ko sem opazil, da se okoli nas že smukajo fantje, ki so se bližali iz raznih smeri. Svetoval sem jim, naj se k Ljublanici bližajo v majhnih skupinah in se tam zberejo. Pohitel sem, se naglo vrnil domov, dal v usta nekaj zalogajev in skočil k fantom, ki so že čakali ob reki. Fantje so imeli čoln že v vodi. Tiste dni so bili zelo temni večeri. Mesec se je pokazal dokaj pozno. Zato je bilo v tej temi zelo težko naglo voziti. Fantov je bilo namreč okoli trideset, zato je bilo treba ponje večkrat, da so bili vsi čez. Tam, na tistem kraju, ki sem ga izbral, je raslo grmičevje in nekaj vrb. Tako je tudi to poleg teme skrivalo naše živahno prihajanje in odhajanje. Prav ko je čoln spet

Ismet Mujezinović: Vstaja, olje, 1949 do 1950

zapeljal h kraju in sva s Segolinovim Marjanom hotela vstopiti, se je zgodilo nekaj nepričakovanega. Kakor bi mignil, sem padel v roke italijanski patrulji. Marjan je skočil v čoln in odrinil, mene pa so zgrabile italijanske roke. Preden sem se zavedel, so mi v prsi tiščali puškine cevi z bajoneti na koncih. Potem

so tiste roke zgrabile moje, jih zvile na hrbet, da sem se skrivil kot vrbova šiba — in tedaj so me začeli pretepati s puškinimi kopiti. Vsi tisti skoraj nevidni Italijani okoli mene so mislili, da mi morajo dati svoj del. Tepli so me, da sem računal: tu smo, zdaj je prišel tvoj konec!

Tedaj me je zgrabilo; če je tako, potem življenje ali smrt! Zbral sem vso moč, se izvil Italijanom iz rok in se brez pomišljanja pognal v deročo Ljubljano. Bil sem komaj meter od preganjalcev. Tam je Ljubljana globoka tri in celo do štiri metre in zemlja za cel meter nad vodo. Tako je bil tam breg strm. Tam so bili tudi leseni stebri, ki so pomagali podpirati že slabo in staro škarpno. Vrbove korenine so segale v vodo zelo globoko. Tako sem se z nogami oprijel kola, ki je podpiral škarpno, glavo pa sem potisnil med korenine. Iz vode sem tiščal samo nos in usta, da sem lahko dihal. Takoj nato sem opazil, kako so iz puškinih cevi švigali nevarni plamenčki, slišal pa nisem nič, ker sem tudi ušesa imel pod vodo. Potem so preganjalci začeli svetiti z baterijami, špikati naokoli z bajoneti in stikati po vsem grmovju tam okoli. Včasih me je kdo oplazil po glavi z bajonetom, a hudega ni bilo. Niti premaknil se nisem. Čez kake pol ure nisem zdržal več. Glavo sem malo osvobodil in jo počasi dvignil iz vode. Niso me več iskali. Razveselil sem se rešitve, toda že sta patrolji prišli na pomoč še dve četi — kot sem zvedel pozneje — in znova se je začelo iskanje. Zdaj so, tako pomnoženi, spet začeli streljati. Predvsem so merili tja proti Urhu. Pokanje ni takoj prenehalo. Trajalo je najmanj pol ure. Po streljanju so me spet iskali. V vodi sem bil že tri ure, kar je kljub toplemu juniju več kot preveč. In še nepremičen. Poprijel sem višje za kol in počasi potisnil iz vode polovico telesa. To me je poživilo. Čas je počasi mineval.

Začelo me je skrbeti, kaj je s fanti. Kaj, če je kakšen ranjen ali celo mrtev? Prisluškoval sem v noč, a nič ni bilo čuti. Skobacal sem se na suho.

Zdaj je bila noč že svetlejša, celo presvetla, kajti mesec je veselo svetil po pokrajini. V zvoniku je začela bítí ura. Tri! Nič hudega. Potem sem se po kratkem premisleku ob Ljubljani začel plaziti proti domu. Držal sem se senc. Kaj veš, kako je z zasedami, sem si dejal. Do hiše sem se srečno priplazil, malo

pogledal okoli oglov — in potrkal. Oglasila se je zaskrbljena mati, ki sem ji povedal, da ni nič hudega, da sem živ in cel. Takoj za tem sem stopil še do sestre, ki je imela hišo le nekaj korakov stran. Potrkal sem na okno. Poprosil sem jo za obleko in ji povedal, da sem bil tako in tako dolgo v Ljubljani. Dodal sem še, naj ne prižiga luči. Tedaj sem zvedel, kako jih je skrbelo zaradi tistega streljanja, ker me ni bilo. Sestra mi je obleko kmalu prinesla. Vzel sem jo in odšel z njo na senik, kjer sem se preoblekel.

Tedaj se je začel delati dan. Že navsezgodaj so me Italijani spet iskali ob Ljubljani in potem še v vasi. Jaz pa sem jih opazoval s senika, kako so z drogovi stikali po Ljubljani. Prišla je sestra, ki je vedela, kje sem. Tedaj sem zvedel, da je k mami prišel neki Italijan in se ji pohvalil, da je prav on z bombo ubil njenega sina-komunista. Mati je vedela, kako je s to rečjo, a se ni izdala. Meni pa se je zdelo še posebno imenitno.

Resnično pa so ujeli Rojškovega Ivana. Ta jim je nekako dopovedal, da so mene ubili. Tako sem bil v okolici, predvsem pa pri Italijanih nekaj dni razglašen za mrtvega.

To bi še kar šlo, a so me potem izdala neka dekleta, h katerim so zahajali Italijani. Medtem se je namreč že malo razvedelo, kako je bilo pravzaprav z mojo »smrtjo«.

V zvezi s tem je prišel k mami karabinjerski »marešalo« in od nje zahteval, da se moram zglašiti pri njih v Vevčah. Toda jaz se seveda nisem zglašil. Zato so me karabinjerji večkrat iskali. Hiša je bila, zlasti ponoči, dostikrat zastražena. A o tem sem bil obveščen. Ker niso našli mene, so odpeljali mamo in jo vtaknili v zapor.

Tako sem postal ilegalce. In tudi drugi, ki so sodelovali pri tem dogodku, so odšli med ilegalce. Ti ilegalci so postali prvi partizani. Med njimi dva narodna heroja: padli junak Albin Grajzer in še živeči general Franc Rojšek-Jaka.

Stališča II. internacionale do vojne in kolonialnega vprašanja

DR. MARJAN BRITOVŠEK

Revija Borec objavlja izbrani odlomek iz ocenjevanih Stališč druge internacionale VII. poglavje, katerega pravi naslov se glasi: Mednarodni položaj in vprašanje vojne ter kolonij na kongresu druge internacionale v Stuttgartu, od 16. do 24. avgusta 1907, ki ga objavljamo v tej in naslednji številki revije.

MEDNARODNI ZUNANJEPOLITIČNI POLOŽAJ OB STUTTGARTSKEM KONGRESU

Številne kolonialne vojne in zaostrovanje odnosov med imperialističnima bloka so bile osnovne značilnosti obdobja na večer pred stuttgartskim kongresom II. internacionale leta 1907. Vsi vojni spopadi so se razvijali izven predelov Evrope in ZDA, ki so bile obvarovane pred vojnim pustošenjem. »V Evropi,« je pisal Lenin, »je gospodaril mir, toda vzdrževal se je zato, ker se je ustvarjalo gospostvo evropskih narodov nad stotinami milijonov prebivalcev kolonij le s stalnimi, nenehnimi, nikdar končanimi vojnami, ki jih mi Evropejci ne štejemo za vojno, ker so te večkrat podobne ne vojni, ampak zverskemu pobijanju, iztrebljanju neoboroženih narodov.«¹

Azija in Afrika sta bili v tem obdobju skoraj docela v kolonialni in polkolonialni odvisnosti od kapitalističnih držav Evrope in ZDA.

V Evropi pa so se začela nasprotja med imperialističnimi bloki vedno bolj zaostrovali.

Tempo industrijskega razvoja Nemčije in stalni poizkusi nemškega imperializma, da svoj zunanjepolitični položaj uskladi kot najmočnejša industrijska država Evrope, so v osnovi spremenili ravnotežje v Evropi. Nova industrijska moč Nemčije s svojo imperialistično ekspanzijo je ogrožala položaj Anglije v kontinentalni Evropi, kot tudi njen položaj med imperialističnimi velesilami. V odgovor na ogrožanje njenih imperialističnih pozicij je Anglija pospeševala izgradnjo svojega brodovja, v odgovor na ogrožanje svojega položaja v Evropi pa je pristopila k uresničenju antante — zveze s Francijo in Rusijo — da bi tako osnovala blok, ki bi bil po vojni moči vsaj enak centralnim silam. Francija je z veseljem sprejela zvezo z Anglijo. Zaradi poraza leta 1870/71 je Francija izgubila vodilno vlogo na evropskem kontinentu. Čeprav ji je uspelo dobiti po letu 1870 veliko kolonialno carstvo, je bil njen tempo industrijskega razvoja počasnejši kot v Nemčiji. Medtem ko se je za angleško in francosko buržoazijo postavljalo v prvi vrsti vprašanje obrambe njunih kolonij, obrambe njunih pozicij v Evropi in v svetu, je ruski carizem izkoristil nastali položaj in si s pomočjo francoskih finančnikov utrdil pozicije.

Z razvojem imperializma so se večala zunanjepolitična nasprotja, ki so povzročala porast vojnih proračunov.

V ospredje je stopilo zlasti tekmovanje v oboroževanju med Nemčijo in Anglijo kot najmočnejšima silama v tedanjem sklopu kapitalističnega sistema.

¹ Bogato in dragoceno gradivo o imperialističnih in kolonialnih vojnah, njihovem značaju in bistvu je podal Lenin v svojih zapiskih, ki so izšli v ruščini pod naslovom »Tetrad po imperializmu«. Lenin, Soč. IV. izd., 38 zv. — To gradivo omogoča vpogled v nastajanje pomembne Leninove knjige »Imperializem kot zadnji stadij kapitalizma«, ki jo je napisal v prvi polovici leta 1916.

(od 16. do 24. avgusta 1907)

a) VOJNO VPRAŠANJE

Na večer pred mednarodnim socialističnim kongresom v Stuttgartu so se v okviru nacionalnih partij povsod izoblikovala več ali manj jasna stališča do vprašanja militarizma. Med nemškimi in francoskimi socialisti so se glede tega vprašanja pokazala nesoglasja že na seji biroja socialistične internacionale, ki je bila 10. novembra 1906 v Bruslju.² Francoski socialisti (Vaillant) so se zavzemali, naj bi vprašanje militarizma prišlo na dnevni red, temu pa so se nemški socialisti upirali (Bebel). Slednjič je Francozom uspelo, da so ga vključili kot posebno točko dnevnega reda z naslovom »Militarizem in mednarodni konflikt«.³ To je bilo za mednarodno delavsko gibanje zelo pomembno.

Ko je bil sklican stuttgartski kongres, so se namreč mednarodni odnosi vse bolj zaostrovali. Protislovja med obema koalicijama, porast oboroževanja na kopnem in na morju, razširjeni kontingenti nabornikov, napad kapitala na življenjske interese delovnih slojev — vse to je izzvalo pri delovnih slojih velik nemir.

Pred socialisti je bila naloga, da dajo na stuttgartskem kongresu odgovor o naravi in namenu vojne, ki se je približevala, ter o sredstvih in načinih boja proti njej. Stuttgartski kongres je bil pred težko nalogo, da oceni ne le militarizem in njegove posledice, temveč da nakaže tudi zanesljivo pot boja proti bližajoči se vojni. Zato je povsem razumljivo, da je vprašanje o militarizmu in mednarodnih konfliktih izzvalo na kongresu dolgotrajno in ostro diskusijo. Desničarski in centristični voditelji druge internacionale so skušali omejiti razpravljanje le na splošno deklaracijo o boju proti militarizmu ter obiti vprašanje določenih ukrepov boja delovnih slojev proti militarizmu. Diskusija o vprašanjih militarizma je dejansko razkrila slabosti, ki so se kazale v dejavnosti socialističnega delavstva. Na eni strani so se zelo jasno pokazale desno oportunistične težnje, na drugi pa oportunitizem »z leve«, »levičarstvo«, anarhistično frazerstvo. Večina nemške delegacije je zavzela odkrito oportunistično stališče. Mednarodni socialistični biro je 16. julija 1907 sprejel poslovnik kongresa; ta je določal, da lahko vsaka delegacija pošlje v vsako od štirih komisij po enega do štiri delegate. V komisiji, ki je razpravljala o militarizmu in mednarodnih konfliktih, so zastopali boljševike Lenin, poljske socialne demokrate Roza Luxemburg in Karski, nemško socialno demokracijo Avgust Bebel, Vollmar, Sachse in Südekum. Karla Liebknechta, predstavnika resničnih borcev proti militarizmu, centristično vodstvo nemške socialne demokracije ni vključilo v sestav svoje delegacije. Francoske socialiste so zastopali Guesde, Vaillant in Hervé, belgijske socialiste Vandervelde, Fumement, Troclet, de Man; avstrijsko socialno demokracijo V. Adler, Eldersch itd.⁴ Za predsednika komisije so postavili Südekuma.

V komisiji za vprašanje »o militarizmu in mednarodnih konfliktih« se je pričela 19. avgusta razprava o štirih resolucijah, ki so jih predložili: Bebel v imenu nemških socialnih demokratov, Jaurès in Vaillant v imenu večine francoske socialistične stranke ter Gustav Hervé, ki je zavzemal skrajno »levo«, v bistvu pol anarhistično pozicijo v francoski socialistični stranki.

Glavni spopad je na kongresu potekal med francosko in nemško večino, to je med Jaurèsom in Vaillantom na eni ter Beblom in Vollmarjem na drugi strani.

Guesdova in Hervéjeva resolucija v komisiji nista našle podpore. Guesde je trdil v svoji resoluciji, da ni potreben nikak poseben boj proti militarizmu, ker je »militarizem naraven in neizbežen produkt kapitalističnega sistema in sama propaganda boja za socializem vključuje propagando za mir. Antimilitaristične akcije, od dezertiranja in vojaške stavke do revolucije lahko otežčajo propagando in pridobivanje za socializem,« je rečeno v resoluciji. »Ako pa preti nevarnost poli-

² Bureau Socialiste International. Réunion plénière du 10. nov. 1906. Bruxelles 1907. str. 61—62.

³ Ibidem, str. 62.

⁴ Compte rendu analytique, VII-ème Congrès socialiste international tenu à Stuttgart du 16 au 24 août 1907 B. S. J. Gand 1911, str. 105, 106.

tičnega spopada,« je po Guesdovem mnenju »mednarodni socialistični biro dolžan, da se sestane v skladu s svojimi statuti in vse nujno potrebno ukrene.«⁵

To Guesdovo stališče je bilo s stališča konkretnih nalog boja proti militarizmu neživljenjsko in tudi defetistično. Podobno stališče je Guesde zavzel ob Dreifusovi aferi, ki je predlagal francoskim socialistom, naj se ne vmešavajo v to zadevo, ki je razburila na tisoče ljudi, ampak naj vodijo propagando proti kapitalizmu na sploh, ker se stvari, podobne Dreifusovi aferi, javljajo kot naraven in neizbežen proizvod kapitalizma.⁶

Guesdova trditev, češ da so vojne proizvod kapitalizma in zato ni treba voditi posebnega boja proti militarizmu, je pomenila zanikanje potrebe po antimilitaristični agitaciji med množicami in je s tem dejansko odprla pot oportunistu. Ukrepi, ki jih je Guesde predlagal v svoji resoluciji, so bili povsem v okviru zakonskih predpisov: propaganda za vseljudsko oborožitev, odklonitev glasovanja za vojsko, mornarico, kolonije, zahteva po skrajšanju vojaškega roka. V njegovi resoluciji ni bilo nikakega predloga, ki bi obvezoval socialiste k aktivnemu revolucionarnemu delovanju glede boja proti militarizmu. Na splošno lahko trdimo, da je bila Guesdova resolucija daleč od določenih nalog, ki sta jih postavljala pred socialiste antimilitarističen boj in bližnja imperialistična vojna.

Ostro so kritizirali tudi polanarhistično resolucijo Hervéja, ki je na stuttgartskem kongresu igral vlogo Nieuwenhuisa.⁷

Hervé je predložil poseben načrt za boj proti vojni nevarnosti. »Proletariat nima domovine,« so razsojali herveisti, to pomeni, da se vsaka vojna vodi v interesu kapitalistov zato, da se delavstvo mora boriti proti taki vojni. »Na vsako objavo vojne, ne glede s katere strani bi prišla, mora delavstvo odgovoriti z vojno stavko in vstajo.« Na to se mora v glavnem osredotočiti antimilitaristična propaganda.⁸

Hervé je zahteval vojaško stavko in vstajo vojakov takoj, ko izbruhne vojna, in to neodvisno od zgodovinskih pogojev. »Hervéjev načrt,« je pisal Lenin, »je bil zelo preprost: na dan, ko je objavljena vojna, socialisti-vojaki dezertirajo, rezervisti pa objavijo stavko in ostanejo doma. Medtem stavka rezervistov ni pasiven odpor: delavski razred bi skoraj prišel k odporu, k vstaji, ta pa bi lahko obetala toliko več upanj, da se zaključí z uspehom, ker bi bila aktivna vojska na mejah.«⁹

Hervé v svojih razglabljanjih ni analiziral narave vojne, obrambo domovine pa je imel za birokratski buržoazni patriotizem. Izjavljal je, da je proletariatu vseeno, pod katero nacionalno ali vladno etiketo ga izkoriščajo kapitalisti. Ignoriral je nacionalno vprašanje. Dejal je, da se proletariat ne zanima za nacionalno suženjstvo, da mu je vseeno, pod kakšno nacionalno buržoazijo je njegova država, pod nemško monarhijo ali francoske republike. »Vsaka domovina je samo krava molznica za kapitaliste, je mačeha za vse proletarce, za katere ljubezen jim res ni bilo potrebno, da drug drugemu razbijajo glave.« V polemiki z Beblom je poudaril, da se ne strinja z njegovim mnenjem, češ da bo mogoče v prihodnji vojni razlikovati, kdo bi vodil ofenzivno in kdo defenzivno vojno. Nasprotoval je šablonskemu pojmovanju ofenzivne in defenzivne vojne. Dejal je: Ako izbruhne med velikimi državami vojna, bo kapitalistični tisk razvil takšno nacionalistično agitacijo, da bo težko spoznati, kdo napada in kdo se brani. Pravilno je ugotovil, da socialno šovinistična taktika, prevedena na preprost jezik, pomeni: »Delavci vseh dežel, pobijajte drug drugega!« V svojem govoru je nadalje očital nemški socialni demo-

⁵ Compte rendu analytique, VII-ème Congrès socialiste international tenu à Stuttgart du 16. au 24. août 1907 B. S. J. Gand 1911, str. 62.

⁶ Prim. polemiki med Jaurèsom in Guesdom v knjigi Rapport Ch. Jean Jaurès, l'homme, le penseur, le socialiste. Paris, 1915, str. 389—390.

⁷ Hervé G. je bil profesor zgodovine na Collège de Sens v Parizu. Postal je aktiven član Yonnske socialistične federacije, ki je od leta 1899 izdajala antimilitarističen časopis »Le Pioupiou de l'Yonne«. Hervé je temu časopisu dajal svoj ton. Na kongresu v Limoges (leta 1906) je zastopal polanarhistično stališče, tega je branil tudi na socialističnem kongresu v Stuttgartu. Zaradi njegovega antimilitarističnega prepričanja so ga vrgli iz profsorske službe, črtali iz spiskov pariških advokatov ter večkrat obsodili. Sodeloval je tudi v tedniku »La guerre sociale«, ki je prišel izhajati leta 1906. Prim. Garmy René, Histoire du Mouvement syndical en France Paris 1933, str. 290—291.

⁸ Prim. Lenin, Soč. IV. izd., XV. zv., str. 171.

⁹ Lenin, Soč. IV. izd., XV. zv., str. 172—173.

kraciji oportunitizem ter jo pozval, naj okrepi po francoskem vzoru antimilitaristični boj. Opozoril je kongres na neaktivnost nemške socialne demokracije med rusko revolucijo in ob maroški krizi ter jo označil, da je glasovalni stroj, »stranka z mandati in blagajnami, ki želi z glasovalnimi lističi osvojiti svet.«¹⁰

V komisiji Hervéjeve resolucije niso resno upoštevali. Podprli so ga le nekateri francoski predstavniki in italijanski sindikalist (Weis).¹¹ Medtem je italijanski predstavnik (Costa) v imenu večine italijanske stranke in sindikatov zavrnil Hervéjevo resolucijo. Dejal je, da je preveč dogmatična in enostranska.

Hkrati pa je tudi kritiziral Beblovo resolucijo, označil jo je, da je »preveč dogmatična in le teoretična deklaracija načel.«

»Mi želimo imeti proti neizbežni nevarnosti vojne akcijski program, ki nam bo pokazal, kako naj ravnamo ob nevarnosti. Nam je potrebna določena rešitev, ker ne moremo čakati, dokler militarizem in kapitalizem ne izgineta.«¹²

Večina kritikov, ki je nastopila v komisiji proti Hervéjevi resoluciji, ni podala marksistične analize njegovih stališč, ampak jih je ocenjevala iz svojega desno oportunističnega ali centrističnega zornega kota. Vaillant je na primer zavrgel antimilitaristično Hervéjevo geslo, ne da bi bil pri tem predložil kakšne pozitivne predloge o sredstvih in metodah boja proti militarizmu. Predlagal je, naj se »razoroži država, demokratizira vojska in nadzira zunanja politika.« Lažji spori naj se »odstranijo s pomočjo zborovanj in resolucij, pri hujših sporih pa je treba uporabiti učinkovitejša sredstva.«¹³

Jaurès je zavrnil Hervéjeva stališča, ne da bi jih bil kritično razčlenil.¹⁴

Vollmar je posvaril francoske socialiste pred Hervéjevim antimilitarizmom in odločno zavrnil vojaško stavko in vstajo. Nasproti Hervéjevim stališčem je predlagal nacionalno liberalni program boja z militarizmom. O Vollmarjevem nastopu je Lenin z vso upravičenostjo zapisal, da je Vollmar ošteval Hervéja z izrednim samozadovoljstvom človeka, ki je zaljubljen v šablonski parlamentarizem, ne da bi bil opazil, da ga njegova oportunistična ozkost in neelastičnost omejujeta, da prizna živi tok v herveizmu ne glede na teoretično brezsmiselnost in neumnost načina, na osnovi katerega sam Hervé postavlja vprašanje.«¹⁵

Edino dosledno marksistično oceno Hervéjevih stališč je podal Lenin. V tej zvezi je zapisal: »Hervé je na kongresu branil polanarhistično stališče in naivno predlagal, naj bi na vsako vojno odgovorili s stavko in vstajo. Hkrati je opozoril, »da Hervé na eni strani ni razumel, da je vojna nujen produkt kapitalizma in se proletariat ne more odreči udeležbi v *revolucionarni vojni*, ker so takšne vojne možne in tudi so v kapitalistični družbi.

Na drugi strani Hervé ni razumel,« je pisal Lenin, »da je odvisna možnost odgovoriti na vojno, od značaja te krize, ki jo je izzvala vojna. Od teh pogojev je odvisna izbira vojnih sredstev; pri tem je obvezno, da ne obstaja ta boj v zamenjavi vojne z mirom, temveč v tem, da se zamenja kapitalizem s socializmom, da se izkoristi z vojno izzvana kriza za pospešen zlom kapitalističnega razrednega gospostva.« Ko je Lenin ocenjeval herveizem, je poudaril, da je herveizem kljub vsem anarhističnim nesmisлом skrival praktično zanesljivo osnovo: dal je socializmu pobudo v tem smislu, da se ne bi omejeval le na parlamentarna sredstva boja, ampak da bi razvijal v množicah zavest o nujnosti revolucionarnih metod boja v zvezi s temi krizami, ki jih neizbežno nosi s sabo vojna. — Končno je dal pobudo v tem smislu, da je razvil v množicah bolj živo zavest mednarodne vzajemnosti delavcev in zavest o lažnivosti buržoaznega patriotizma.«¹⁶

Lenin je hkrati tudi opozoril, da Hervé ni znal povezati vojne s kapitalističnim režimom na sploh in antimilitaristične agitacije s celotnim delom socializma. »Hervéjev načrt — odgovoriti na vsako vojno s stavko ali vstajo,« je pisal Lenin, »je pokazal popolno nerazumevanje, da uporaba tega ali drugega sredstva boja ni odvisna od predhodnega sklepa revolucionarja, ampak od objektivnih pogojev te krize, tako ekonomske in politične, ki jo branil izzvala vojna.«¹⁷

¹⁰ Compte rendu ... à Stuttgart 1907, Gand 1911, str. 121—124.

¹¹ Compte rendu ... à Stuttgart 1907, Gand 1911, str. 163—164.

¹² Compte rendu ... à Stuttgart 1907, Gand 1911, str. 169—171.

¹³ Compte rendu ... à Stuttgart 1907, Gand 1911, str. 127—128.

¹⁴ Compte rendu ... à Stuttgart 1907, Gand 1911, str. 131.

¹⁵ Lenin, Soč. IV. izd. XIII. zv., str. 75.

¹⁶ Lenin, Soč. IV. izd. XIII. zv., str. 64.

¹⁷ Lenin, Soč. IV. izd. XIII. zv., str. 75.

Lenin je na splošno označil Hervéjevo stališče kot demagoško. Nasproti pasivnemu nasprotovanju vojne, ki ga je razvijal Hervé s svojimi levimi frazami, je Lenin postavil aktiven revolucionaren boj proti imperialistični vojni. Prav tako ni mogel obiti Hervéjeve demagoške izjave, da je socializem vseeno, ali jih zatira nemška monarhija ali francoska republika. Takšen Hervéjev odnos je razumljivo naletel pri Leninu na oster odpor. V tej zvezi je zapisal, da proletariat ne more biti brezbrizen in ravnodušen do političnih, socialnih in kulturnih razmer svojega boja in po vsem tem ne more biti ravnodušen niti nasproti usodi svoje države, toda usoda države ga zanima le toliko, kolikor je povezana z njegovim razrednim bojem.¹⁸ Hervéjev odnos do militarizma in vojne je Lenin kritiziral. Dejal je, da se že na prvi pogled vidi, kako Hervé neodpustljivo meša ti dve vprašanji, da pozablja na vzročno zvezo med vojno in kapitalizmom. Če bi proletariat prisvojil hervéistično taktiko, bi sebe obsodil na brezplodno delo. Vso svojo borbeno pripravljenost (beseda je o vojni) bi uporabil za boj proti posledicam (vojne), medtem ko bi pustil, da še naprej obstaja vzrok — kapitalizem.¹⁹

Lenin je nadalje poudaril, da se pri Hervéju »v celoti kaže anarhistična metoda mišljenja. Slepa vera v čudodelno moč vsake 'action directe' je izločitev te, 'direktne akcije' iz splošne socialno politične konjunktura tudi brez njene najmanjše analize, z eno besedo, svojevoljno mehanično pojmovanje družbene analize (kot se je izrazil K. Liebknecht), je tu očitno.«²⁰ Kot vidimo, je Lenin ocenjeval vojne s konkretnega zgodovinskega stališča. V svojih poznejših delih pa je razvil marksističen nauk o pravičnih, neosvajalnih, osvobodilnih vojnah in o nepravičnih, zavojevalnih vojnah, ki imajo namen zavojevati tuje dežele.

Najostrejši boj so vodili v komisiji za militarizem in mednarodne konflikte med francosko in nemško večino: Jaurèsom in Vaillantom na eni ter Beblom in Vollmarjem na drugi strani. Na splošno lahko trdimo, da nobena teh resolucij ni ocenila vojn s stališča imperialistične epohe. Francoski predstavniki so na videz zelo revolucionarni in so se glede taktičnih načel povsem skladali z Nemci. Načelne taktične razlike med Beblom in Jaurèsom dejansko ni bilo. Francoska resolucija, ki jo je predložila večina, je bila v osnovi sprejeta že na nacionalnem kongresu Enotne francoske socialistične stranke v Limogesu leta 1906.

Razlika med obema resolucijama je bila manjša, kot je bilo videti na prvi pogled. Jaures in Bebel sta enostransko govorila »o obrambi domovine«, ne da bi bila delala razliko med zaščito domovine v prejšnjih nacionalnih vojnah in zavojevalno naravo tega gesla v imperialističnih vojnah.

V francoski resoluciji razglashajo brezpogojno geslo o zaščiti domovine delavcev v ogroženi državi, o obrambni vojni in njihovi pravici na podporo delavskega razreda vsega sveta. »Da bi vojno preprečili,« je rečeno v resoluciji, »je treba uporabiti vsa sredstva, vključujoč tudi »množično stavko in vstajo.« Glavna pomanjkljivost Jaurèsove resolucije je bila v tem, da ni jasno označila, kaj pomeni »zaščita domovine« v imperialističnih vojnah. Jaurès je priznaval zaščito domovine v obrambni vojni. Zavedal se je, da je Francija slabša od Nemčije. V primeru vojne se bo Francija morala braniti, od tod izhaja tudi njegova težnja, da si v primeru »pravične vojne« Francija pridobi socialiste, zlasti nemške, ki naj pomagajo Franciji. Njegova resolucija je poudarjala: »Imperativna dolžnost ogroženega naroda in delavskega razreda je, da varujeta svojo neodvisnost in samostojnost pred napadi, takšni narodi pa imajo pravico na pomoč vsega sveta.« Takšno politiko je Jaurès imenoval obrambno politiko. Jaurès je povsem pomešal teoretične opredelitve načela obrambnih in napadalnih vojn, to pa je imelo svoje opravičilo za drugo polovico XIX. stoletja, ne pa za imperialistično obdobje. Pripravljala se je vojna, v kateri sta oba imperialistična tabora igrala reakcionarno vlogo ne glede, kdo bo koga prej napadel. Jaurès je govoril, da njegova resolucija ni izmišljena, ampak nujno izhaja iz velike krize po Fašodi in maroški nevarnosti. Zavzel se je, da je treba nasproti skupini kapitalistov postaviti milijone organiziranih delavcev. Priznaval je historično nujnost nacionalnih vojn (združitev Italije in Nemčije).

Ta nacionalni izgovor je pred maroško krizo po Jaurèsovem mnenju povsem izginil. Zato je apeliral k enotnosti francoskih in nemških delavcev.²¹

¹⁸ Lenin, Soč. IV. izd. XV. zv., str. 171—172.

¹⁹ Lenin, Soč. IV. izd. XV. zv., str. 172.

²⁰ Lenin, Soč. IV. izd. XV. zv., ibidem str. 172.

²¹ Prim. Compte rendu analytique à Stuttgart 1907. Gand 1911, str. 131.

Konkretnih ukrepov za antimilitarističen boj Jaurès—Vaillantova resolucija ni vsebovala. Lenin je upravičeno v tej zvezi ironično pripomnil, da je Jaurès predložil srečen načrt: namesto navodil o sredstvih boja (stavka, vstaja) je pokazal na zgodovinske primere boja proletariata proti vojni, ko je začel z demonstracijami v Evropi in končal z revolucijo v Rusiji.²²

Beblova resolucija in njegov nastop v komisiji pa sta izražala težnjo, naj bi vsekakor ostali v okvirih legalnega boja proti militarizmu. Boj proti militarizmu »na višji stopnji« bi bil po Beblovem mnenju nevaren za vse strankino življenje.²³

Beblova resolucija je poudarjala, da se militarizem javlja kot produkt kapitalističnega sistema in da bodo vojne odpravljene šele z odstranitvijo tega sistema. Namesto navodil za praktične ukrepe boja proti militarizmu je resolucija zahtevala, naj uporabijo »najučinkovitejša sredstva« za preprečenje vojne, če bi pa vojna kljub temu izbruhnila, je bilo rečeno, »naj si prizadevajo, da se čimprej konča.« Lenin je Beblovo resolucijo ocenil kot dogmatično, enostransko, mrtvo, ki dopušča oportunistična tolmačenja.²⁴ Povsem nezadovoljiva je bila Beblova resolucija glede navodil za praktičen boj proti militarizmu. V njej je bilo rečeno: »Kongres ima za dolžnost vseh delavcev, posebno njihovih predstavnikov v parlamentih, da se, kažoč razredni značaj buržoazne družbe in vzroke, ki povzročajo nacionalna protislovja, borijo z vsemi silami proti pomorski in suhozemski oborožitvi in odrečejo sredstva za to. V demokratični organizaciji obrambne armade, ki bi zajela vse tiste, ki so sposobni nositi orožje, vidi kongres bistveno jamstvo za to, da se napadalne vojne onemogočijo in se olajša obvladovanje nacionalnih sporov.«

Resolucija priznava le parlamentarne oblike boja proti vojni. Beblova misel o demokratični obrambi glede na bližnjo vojno je previdno zamenjala pojem imperialistične vojne s tradicionalnim pojmom »obrambne in napadalne vojne« ter tako omogočila socialno demokratičnim strankam zainteresiranih držav prehod na »obrambne pozicije«.

Bebel, kot vidimo, je še vedno ostal »zvest« staremu kriteriju v delitvi vojn »na obrambne in napadalne vojne«. V svojem govoru je zavrnil trditev, da je nemogoče razlikovati, kdaj je vojna obrambna in kdaj napadalna. Po njegovem mnenju »danes stvari ne stojijo več tako, da so niti, ki vodijo k vojnim katastrofam, za obveščenega politika nevidne. Politika kabinetov pripada preteklosti.«²⁵ Trdil je celo, »da v vladajočih krogih Nemčije nihče ne želi vojne prav zaradi socialističnega gibanja.« Navedel je izjavo Bülowa, češ »da je pred njim priznal, da vlade vedo, kako izpostavljajo v primeru velike evropske vojne državo in družbo na kocko, zato si bodo prizadevali, da se izognejo vojne.«²⁶ ... Bebel je nato zagovarjal potrebo po oborožitvi predvsem z obrambnega stališča. V tej zvezi je poudaril, da socialni demokrati ne morejo biti proti oborožitvi, dokler se med vladami iz osnov ne spremenijo vzajemni odnosi. Oborožitev naj bi bila v smislu čiste obrambe in naj bi bila postavljena na najširšo demokratično osnovo, ki bi preprečevala zlorabo vojne sile. Bebel se je v svojem predlogu dejansko zavzemal za to, da ostane vse po starem, da se enostavno potrdijo stare resolucije, ki se nanašajo na boj proti militarizmu, in ne uvedejo nikakih revolucionarnih sklepov za antimilitarističen boj.²⁷

V komisiji je govoril tudi Vollmar; ta je skušal udeležencem kongresa pojasniti Beblovo resolucijo.

V uvodnem delu je superiorno polemiziral s Hervéjevimi stališči in do nebes povzdigoval nemško socialno demokracijo.²⁸ Obžaloval je, da komisija ne soglaša z obnovitvijo bruselske in žiriške resolucije, to je resolucij, ki nista vsebovali nikakih določenih gesel boja proti militarizmu.²⁹ Lenin je v tej zvezi zapisal, da Beblova resolucija odpira možnost, da njegove ortodoksne postavke berejo skozi oportunistična očala.³⁰ Ko je ocenjeval besede Vollmarja, je opozoril, da so povsem skladne težnjam navadnega nacionalnega liberalca. V tej

²² Lenin, Soč. IV. izd. XIII. zv., str. 65.

²³ Glej *Compte rendu analytique à Stuttgart* 1907, Gand 1911, str. 120.

²⁴ Lenin, Soč. IV. izd. XIII. zv., str. 75—76.

²⁵ *Compte rendu ... à Stuttgart* 1907, Gand 1911, str. 118

²⁶ *Compte rendu ... à Stuttgart* 1907, Gand 1911, str. 119

²⁷ To je bil primer centrističnega stališča v praksi

²⁸ *Prim. Compte rendu ... à Stuttgart* 1907, Gand 1911, str. 136—142

²⁹ *Compte rendu ... à Stuttgart* 1907, Gand 1911, str. 142

³⁰ Lenin, Soč. IV. izd. XIII. zv., str. 64

zvezi je pripomnil: Vollmar je na kongresu povzročil, da bi bilo možno brati Beblove ortodoksne postavke skozi oportunistična očala. Vollmar je namreč na kongresu trdil, da so nemški nacionalni demokrati storili vse, da bi pridobili vpliv na vlado in javno mnenje in tako pravočasno odvrnili vojaške spopade. Večina nemških socialnih demokratov z Beblom in Vollmarjem na čelu je bilo odločno na stališču, da je socialna demokracija dolžna, da brani domovino in da morajo socialni demokrati sodelovati v »obrambni vojni«. Takšni pogledi so privedli Vollmarja do izjave na kongresu: vsa ljubezen do človeštva niti za trenutek ne more preprečiti, da ne bi bil dober Nemec.³¹

Na koncu govora je zaprosil kongres, naj nemške socialne demokracije ne zadošči z določenimi obveznostmi in ji s tem odvzame »pravice samoodločanja«. ³²

Vandervelde je pozval Nemce in Francoze k soglasnosti, ne da bi bil pri tem zavzel do teh vprašanj jasno stališče. »Želimo, da bi sprejeli odločno resolucijo in prav tako tudi dosegli soglasnost,« je dejal v svojem govoru.³³

Viktor Adler je v komisiji obsodil Hervéjev nastop in takole preciziral svoje stališče do antimilitarizma: socialistični antimilitarizem izvira iz pojmovanja političnega in ekonomskega procesa na sploh in iz mednarodne vzajemnosti samega proletariata. Ne omejuje se na določeno dejanje v določenem trenutku, ampak je sestavni del velikega proletarskega gibanja. Ni potrebno, da čakamo na objavo vojne, da bi delali proti vojni. Vsa naša dejavnost in naše partijsko delo naj služita temu, da vojno preprečimo, in to je prava antimilitaristična akcija.³⁴

Viktor Adler se je zavzemal, da bi resolucija izražala jasno misel, da je vojna napad na eksistenco proletariata in da se je treba z vsemi sredstvi proti njej boriti, vključujoč tudi splošno stavko.³⁵

Zavrnil je Vollmarjeve poglede ter opozoril: ni potrebno da bi Beblovo resolucijo brali tako, kot jo je Vollmar. »Tudi jaz imam dobra očala za branje,« je dejal Adler. Na koncu govora je poudaril potrebo nenehne vzgoje proletariata in potrebo razvoja njegove zavesti do takšne stopnje, da bo vojna onemogočena.³⁶

Roza Luxemburg je odločno nastopila proti Vollmarjevim oportunističnim stališčem in delno tudi proti Beblu. Opozorila je kongres na pomen ruske revolucije, branila množično politično stavko ter izjavila, da sta poljska in ruska delegacija izdelali predlog, ki naj bi vnesel bistvene popravke v Beblovo resolucijo. Dejala je: »Na poslednjem kongresu v Amsterdamu leta 1904 so razpravljali o vprašanju glede množične stavke. Ugotovili so, da smo nedozoreli in nepravilni pri množično stavko. Toda materialistična dialektika... je kmalu ustvarila tisto, kar smo rekli, da je nemogoče. Nastopiti moram proti Vollmarju in na žalost tudi proti Beblu, ki sta trdila, da ne moremo storiti več, kot smo doslej.

Ruska revolucija pa se je ne samo pojavila v vojni, temveč je storila tudi to, da je vojna prenehala. Carizem bi bil vojno gotovo nadaljeval. Zgodovinska dialektika ne velja za nas v tem smislu, da je treba gledati s prekrizanimi rokami, da nam prinese zrele sadove. Kot prepričana pristašinja marksizma vidim veliko nevarnost prav v tem, da marksističnemu pojmovanju dodajo okorelo fatalistično mrtvo formu, ki vodi le k temu, da izzivajo v obliki reakcije takšne ekscese kot herveizem... Dejstvo je, da velika množica nemških delavcev ne priznava Vollmarjevih pogledov. V jenski resoluciji je nemška socialna demokracija razglasila generalno stavko, čeprav jo je toliko let zavračala kot anarhistično, za sredstvo, ki ga je mogoče v določenih okoliščinah uporabiti. To pa ni bil duh Domela Nieuwenhuisa, ampak duh ruske revolucije, ki je bdel nad delom (kongresa) v Jenni. Res je, tanj smo predvidevali množično stavko, a ne proti vojni, ampak kot odgovor na možnost, da nam vzamejo volilno pravico. »Mi se ne moremo zakleti,« je dejala Roza Luxemburg, »da bomo organizirali množično stavko samo v zvezi z odvzemanjem volilne pravice. Po govoru Vollmarja in deloma Bebla se mi zdi potrebno, da

³¹ Socialdemokratski poslanec Noske je na primer v parlamentu izjavil, da v primeru vojne proti Nemčiji socialna demokracija ne bo zaostajala za buržoaznimi strankami in bo vzela puške na ramena (Lenin Soč. IV. izd. XV. zv. str. 171). Na podobne izjave naložimo tudi pri Beblu v njegovih parlamentarnih govorih z dne 7. marca in 10. decembra 1904.

³² Compte rendu... à Stuttgart 1907, Gand 1911, str. 142

³³ Ibidem, str. 147

³⁴ Compte rendu... à Stuttgart 1907, Gand 1911, str. 148

³⁵ Ibidem, str. 150

³⁶ Ibidem, str. 151–152

Beblovo resolucijo poostriamo; izdelali smo tudi predlog, ki ga bomo predložili, pripomniti pa moram, da gremo v našem predlogu še naprej kot tovariša Jaurès in Vaillant, ker hočemo, da bi v primeru vojne vodili agitacijo ne samo za dokončanje vojne, ampak da bi izkoriščali vojno za pospešeni zlom razrednega gospostva nasploh.«³⁷

Angleški delegat Russel Smart je v imenu Neodvisne delavske stranke nastopil proti vseljudski oborožitvi, ker bo po njegovem pomenila v angleških razmerah korak nazaj. Poudaril je, da angleška socialna demokracija v antimilitarističnem boju nikakor ne more iti izven okvira miroljubnih parlamentarnih akcij.³⁸

Po sklepnih razpravi o osnutkih resolucije, ki so jo predložili komisiji, so na Beblav predlog izvolili posebno podkomisijo z nalogo, da izdela dokončni osnutek resolucije za plenum kongresa.³⁹ Po sklepu mednarodnega socialističnega biroja z dne 16. avgusta 1907 sta bila lahko vključena v to podkomisijo le po dva predstavnik šestih večjih držav: Francije, Nemčije, Anglije, Rusije, Italije in Avstrije, trinajsti pa Vandervelde kot predstavnik malih narodov. Sestav podkomisije pa so na zahtevo predstavnika iz Skandinavije (Knudsen) in Švice (Sigg) razširili: vsaka od obeh dežel je dala enega predstavnika. Francoski predstavnik Vaillant pa je zahteval predstavnštvi tudi za Poljsko. Predlagal je Rozo Luxemburg. Ta predlog pa ni šel v račun centrističnemu vodstvu nemške socialne demokracije, zato je iz oportunističnih razlogov ni imenovalo v delegacijo. Lenin pa je takoj za Vaillantom izjavil: »Je mets le mandat de la Russie à la disposition de la citoyenne Luxemburg.«⁴⁰

Vodstvo nemške socialne demokracije je bilo s tem postavljeno pred izvršeno dejstvo. Seje te podkomisije so bile tajne.

Rozo Luxemburg je v komisiji za militarizem in mednarodne konflikte tesno sodelovala z Leninom ter z drugimi predstavniki poljske socialne demokracije. Delo v komisiji so stalno spremljali predhodni sestanki Lenina z levico nemških socialistnih demokratov, na njih so podrobno razpravljali o poteh antimilitarističnega boja. Preden je komisija predala resolucijo podkomisiji, so v komisiji v imenu ruske in poljske socialne demokracije objavili dopolnilne predloge oziroma popravke k Beblavi resoluciji. Za osnovo je Rozi Luxemburg in Leninu rabila Beblova resolucija; v nji je bila najprilneje podana ocena zveze militarizma z imperialističnimi prizadevanji kapitalističnih držav. Mnogo laže sta vnesla svoje popravke v Beblovo resolucijo kot v Guesdovo, ki je bila mnogo manj opredeljena. Pri tem sta nedvomno tudi upoštevala, da je Beblovo resolucijo podpirala celotna nemška socialna demokracija, medtem ko Guesdovo le manjšina francoske socialistične stranke.

Popravki, ki sta jih predložila, so bistveno menjali pomen Beblove resolucije. V prvem odstavku sta z vso jasnostjo postavila militarizem v zvezo z imperializmom in tako poudarila njegovo novo posebnost v razmerjih imperialističnega obdobja. Podala sta tudi oceno zadnjih vojn kot tipično imperialističnih. Hkrati sta zavrnila Beblovo formulacijo o napadalnih vojnah in zastarelo delitev vojn na »obrambne in napadalne«. Prav tako sta bistveno izmenjala Beblovo formulacijo o nacionalizmu in njegovih koreninah. V Beblavi resoluciji je bilo rečeno, da so vojne izzvane zaradi predsodkov enega naroda proti drugemu, to je, da se vojne bistveno objavljajo zaradi nacionalizma, lastnega narodom, ki ga gospodujejo razredi le izkoriščajo. V popravkih sta jasno izrazila misel, da vojnarn pomagajo tudi nacionalistični predsodki, ki jih v civiliziranih državah sistematično gojijo v interesu vladajočih razredov. Zavrnila sta Beblovo formulacijo o predsodkih enega naroda proti drugemu in poudarila razliko med internacionalizmom delavcev in buržoazije. Podčrtala sta tudi vprašanje vzgoje mladine v socialističnem duhu. Pred

³⁷ Luxemburg R., Rede in der Commission zur Behandlung der Frage des Militarismus und der Internationalen Konflikte. 21. avg. 1907 Ausgewählte Reden und Schriften II. Bd. Berlin 1955, str. 308—310 Prim. tudi Comptes rendus... à Stuttgart 1907, Gand 1911, str. 152—155

³⁸ Comptes rendus... à Stuttgart 1907, Gand 1911, str. 155—156

³⁹ Comptes rendus... à Stuttgart 1907, Gand 1911, str. 156

⁴⁰ Predajam mandat Rusije na voljo državljanki Luxemburg. — V podkomisijo so bili izvoljeni: za Nemčijo Bebel in Vollmar; za Avstrijo V. Adler in Skatula; za Francijo Jaurès in Guesde; za Anglijo Sheu in Smart R.; za Italijo Ferri in Costa; za Švico Sigg; za Skandinavijo Branting; za Rusijo R. Luxemburg in Bistranin. — Comptes rendus... à Stuttgart 1907, Gand 1911, str. 164

socialno demokracijo sta postavila veliko nalogo množičnega socialističnega vzganjanja delavcev in mladine. Med najvažnejšo točko popravkov nedvomno sodi poziv, da se »izkoristi z vojno izzvana ekonomska in politična kriza z namenom, da se pospeši zlom kapitalistične razredne oblasti«. To je bil revolucionaren zaključek, ki ga Beblova resolucija ni vsebovala. Takšne revolucionarne zahteve antimilitarističnega boja druga internacionala na svojih kongresih dotlej še ni postavila. Čeprav levica na kongresu ni dajala tona diskusiji, je bil njen vpliv na končno formulacijo resolucije, zlasti zadnjega dela resolucije, viden. Lenin je poudaril, da je stuttgartska resolucija sad številnih predelav, da je sicer znatno daljša, vendar je resnično bogata z mislimi in jasno nakazuje naloge proletariatu.

»V tej resoluciji,« je pisal Lenin, »je združena ortodoksna strogost, to je edinstvena znanstvena marksistična analiza s priporočilom delavskim strankam za odločne in revolucionarne ukrepe boja.«⁴¹

Po Leninovih izjavah so bili potrebni ogromni napor, preden je Bebel pristal na popravke. Nenehno se je skliceval na policijske pogoje, ki bi ogrozili obstoj nemške socialnodemokratske stranke, če bi javno pozvala k revolucionarni dejavnosti. Lenin je poudaril, da so šele po dolgotrajnih neposrednih pogovorih z Beblom popravili končno redakcijo. Popravki v prvi redakciji so govorili dokaj neposredno o revolucionarni agitaciji in o revolucionarni dejavnosti. Ko so jih pokazali Beblu, je dejal, da jih ne sprejme, ker bi državno tožilstvo razpustilo partijske organizacije. Po posvetovanju z juristi in po mnogokratni predelavi teksta z namenom, da bi se revolucionarna misel legalno izrazila, so slednjič našli dokončno obliko, s katero je Bebel soglašal.

Na plenumu kongresa je resolucijo v imenu komisije utemeljil Vandervelde. V svoji obrazložitvi je označil pomen predložene resolucije in »težave«, ki so nastale glede zadnjega člena resolucije. Poudaril je, da ima vsak narod pravico, da brani svojo neodvisnost pred vsakim napadom od zunaj. Najboljše obrambno sredstvo je videl v ustanovitvi milice.⁴² Adler Viktor ga je kot prevajalec dopolnil, da boj socialističnega proletariata proti militarizmu in vojni nudi neomejene možnosti. Poudaril je potrebo socialistične vzgoje proletariata in mladine, rekoč: »Če bo mladina prežeta s socialističnim duhom, za kar so v vseh deželah v različnih oblikah dane možnosti, če bo socialistična vzgoja zajela ves narod, tedaj bo prišel čas, ko ne bo več mogoče postaviti borbenemu proletariatu nasproti delavcev, ki bi naperili orožje proti lastnim bratom.« Dejal je, da vodilni razredi niso slepi nasproti temu razvoju, ampak prav dobro občutijo, da se vojne ne končajo uspešno za tiste, ki jih vodijo. »Vedo, da je posledica vojne za Francijo leta 1870 ne le buržoazna republika, ampak tudi komunna, da je burska vojna povzročila v Angliji padec konservativne vlade... Najslabše se je vojna končala za ruski carizem, saj je dobil v odgovor na vojno revolucijo, ki je ogrozila njegov obstoj in bo prinesla verjetno njegov propad.«⁴³

Na plenumu kongresa so resolucijo soglasno sprejeli. S to resolucijo so storili prvi korak k idejni strnitvi levih elementov v okviru druge internacionale. Reformistični in centristični voditelji druge internacionale so glasovali za resolucijo bolj iz formalizma kot iz notranjega prepričanja in so bili daleč od tega, da jo uresničijo. To se je zlasti pokazalo po kongresu. Kongres dejansko ni razčistil osnovnih nasprotij v spornih vprašanjih, temveč jih je diplomatsko zabrisal.⁴⁴

⁴¹ Lenin, Soč. IV. izd. XIII. zv. str. 65

⁴² Comptes rendus... à Stuttgart 1907, Gand 1911, str. 387

⁴³ Tesarek A., Grosse Gestalten des Sozialismus. Victor Adler aus seinen Reden und Schriften Bd. I. Wien 1947, str. 251–252, prim. Comptes rendus... à Stuttgart 1907, Gand 1911, str. 393–395

⁴⁴ Vandervelde je na plenumu kongresa to izrazil z naslednjimi besedami: »V našem stališču do vojne in militarizma ni moglo biti nesoglasja, ker bi se ta nesoglasja dotikala osnov samega socializma. Najprej smo soglasno ugotovili mednarodno vzajemnost kot dolžnost delavcev in ni potrebno, da na dolgo pojasnujemo to načelo pred kongresom, ki predstavlja živo poosebljenje besed Karla Marxa „Proletarci vseh dežel, združite se.“ Comptes rendus... à Stuttgart 1907, Gand 1911, str. 385.

(Konec v 8/9 številki)

Dvajset let vojne v Vietnamu

MIRAN OGRIN

Dvajset let v življenju naroda ni veliko, dvajset let vojne pa je velika tragedija. Taka je usoda bivše Indokine in še prav posebno Vietnama.

Indokina je bila nekdanj najbogatejša francoska kolonija sploh, tudi Alžirija se ni mogla meriti z njo. Zdaj je razdeljena na štiri države: DR Vietnam, republika Vietnam (domačini pišejo Viêt-Nam), kraljevino Laos in Kambodžo.

V Severnem Vietnamu je na oblasti Ho Ši Minh, Južni Vietnam je sredi vojne. Kraljevina Laos je kot nekdanja Cezarjeva Galija razdeljena na tri dele. Za oblast se bore tri skupine: neutralisti, levičarji in desničarji, Kambodža je v bistvu kraljevina brez kralja. Šef države Sihanouk (tako se sam podpisuje) spretno manevrira med Scilo in Karibdo, dokazal je že neštetokrat, da pozna pravila azijske diplomacije.

Vietnam spominja po svoji obliki na rahlo zavito drogo z dvema polnima košarama. Ena pooseblja Severni, druga Južni Vietnam. Vmes je tisoč milj dolga Anamska kordiljera, gorovje s tropskimi gozdovi in visokogorskimi pašniki.

Severni Vietnam je po številu prebivalstva nekoliko večji, tu živi 17 milijonov, v Južnem pa 16 milijonov ljudi.

Prestolnica Severnega Vietnama je Hanoi, mesto ima 750.000 prebivalcev, metropola Južnega je dvomilijonski Saigon — »biser Orienta«, »Pariz Vzhoda«. Tako so pisali še pred drugo svetovno vojno, zdaj vlada v tem biseru zakon džungle. Nihče ne ve, kaj se godi, kaj bo prinesel jutrišnji dan. Bodo sedanje generale zamenjali civilisti, bodo prišli na oblast budisti ali pa bo ena generalska garnitura spodrinila drugo. V Južnem Vietnamu je namreč vse mogoče, besede nemogoče ne poznajo.

Trenutno so na oblasti generali. Vojska je v Južnem Vietnamu dejansko edina organizirana skupina. Udari zadnjih let so imeli vsi vojaško naravo.

Budisti so druga organizirana skupina. Okrog 70 % prebivalstva, 11 milijonov, je budistov. Če boste vprašali Vietnamca, kaj je, bo brez posebnega premišljanja odgovoril — »budist«. To je približno isto, kot če boste v Franciji ali Belgiji vprašali kmeta, kaj je. Odgovoril bo — »katolik«. Oboje je samo lepa fraza. Le kakih 6 milijonov je pravih budistov.

Kaj je budizem? Južnovietnamski je mešanica religije, politike in mysticizma. Na Kitajskem je prevzel mnoge elemente konfucionizma, animizma in taoizma. Na Japonskem je postal enostavno japonski budizem.

Budizem ni religija v našem pomenu besede, je pravzaprav filozofija, saj dopušča zelo široko razlago. V Južnem Vietnamu je več kot samo religija, saj je ena najmočnejših političnih sil v deželi. Pretirano bi bilo reči, da je država v državi. Budistični voditelji so danes vplivnejši kot pred vojno.

Drugje je prav nasprotno res, Japonska izgublja vse bolj in bolj svojo budiistično masko. Na Kitajskem so postali budistični samostani muzej, isto velja tudi za LR Mongolijo. Na Ceylonu so hoteli budistični voditelji izsiliti, da bi država

priznala budizem za državno vero, vendar oblast ni pristala na to. V Burmi pa so pred leti razglasili budizem za državno vero — kljub protestom drugih verskih skupin.

Vietnamski budisti so razbiti na številne sekte, nekatere teh so imele pred leti še svoje polvojaške formacije. Bile so močne posebno v delti Mekonga.

Tretja organizirana skupina v Južnem Vietnamu so katoliki. Teh je okrog 1.700.000. Mnogi so pribežali iz Severnega Vietnama. Večina živi v Saigonu in njegovi okolici. Prejšnji predsednik Nguyen Diem je bil katolik.

Francoski misijonarji so konec prejšnjega stoletja uvedli latinico, prej so uporabljali v Vietnamu kitajska znamenja. Latinica naj bi omogočila ljudem branje svetega pisma. Zato pišejo danes v Hanoiu Ho Chi Minh. Tudi Holandci so uvedli v Indoneziji latinico, krščanstvo pa tam ni poglavalno korenin.

Francozi so vzeli črke iz francoske abecede, dali pa so jim diakritične znake — strešice itd. S tem so močno poenostavili pisavo nacionalnih jezikov. Tako je kitajščina izgubila svojo bazo. Vietnam je bil tisoč let pod kitajskim vplivom, vladarji Anama so plačevali simboličen davek kitajskim cesarjem. Prestolnica Anama Hué je bila sezidana v slogu cesarskega Pekinga.

Vietnam je bil v zgodovini dejansko razdeljen na tri dele: na severu je Tonkin z glavnim mestom Hanoi, na jugu je bogata Kočinčina — glavno mesto te je Saigon — vmes je Anam s starodavno prestolnico Hue. Osrednji del Južnega Vietnama s Hueom se vse bolj uveljavlja kot posebno središče, s katerim morajo v Saigonu resno računati.

V Vietnamu sem bil lani avgusta. Še se živo spominjam vsake podrobnosti. Reka Saigon — la riviére Saigon — se zvija sem in tja, počasi teče proti morju. Še 120 km ima do Južnega kitajskega morja, pet ur napete vožnje mimo riževih polj, mrtvih kanalov, bregov, zažganih od ameriških letal.

Kakšen je »biser Orienta« danes, dvajset let po drugi svetovni vojni? Pariz Vzhoda se je zaradi vojne spremenil v velik konglomerat, v najbolj gosto naseljeno mesto na svetu. Mesto so sezidali Francozi, predvidevali so, da se bo nekega dne razvilo v polmilijonsko prestolnico. Danes jih ima že dva milijona... Gostota prebivalstva je dvakrat večja kot v Tokiu in skoraj petkrat tolikšna kot v San Franciscu.

V mestu in njegovi neposredni okolici je gotovo najmanj pol milijona beguncev iz vseh krajev Severnega in Južnega Vietnama. Tu je kakih 25.000 ameriških vojakov in 5000 ameriških civilistov. Menijo, da porabi vsak od teh na mesec v Saigonu najmanj sto dolarjev. Predvidevajo, da bodo letos Američani zapravili privatno, iz svojega lastnega žepa, vsaj 200 milijonov dolarjev.

Velik del tega denarja bo prišel v roke raznim špekulantom in prekupčevalcem, kajti v Saigonu cvete korupcija kot še nikoli, tu je doma špekulacija.

Ceste so prepolne avtomobilov in drugih vozil. Menijo, da je v Saigonu in Cholonu, kitajskem delu mesta, vsaj 150.000 avtomobilov in drugih motornih vozil ter kakih pol milijona koles in motorjev. Ulice so natrpane z zadimljenimi avtomobili, vojaškimi kamioni, džipi, taksiji in bicikli. Z vseh strani se zlivajo vozila na glavne ulice, na križiščih je pravi kaos. Med džipi in težkimi kamioni manevrirajo kolesarji, zvijajo se ko kače. Vmes se peljejo na skuterjih domačinke v domači noši.

Ameriški prišleki gledajo debelo, vsak trenutek pričakujejo karambol, vendar se to po nekem čudežu ne zgodi. Zaradi vseh mogočih vozil na cesti, kmečkih voz, naloženih z zelenjavo in sadjem, kolesarjev in motoristov, promet počasi poteka.

Z vsake višje stavbe lahko slišite regljanje strojnic, odmeve topovskih granat. Vsak večer po polnoči se začne dvoboj med Vietkongom in južnovietnamskimi vojaki. Svetleča zrna razsvetljujejo nebo, žarometi iščejo sumljive ljudi po bližnjih gozdovih. Kajti Saigon je ne samo kraj, kjer vlada »zakon džungle«, ne samo mesto, kjer smrdi korupcija bolj kot vse smeri — Saigon je tudi oblegano mesto.

Patrolni čolni ameriške mornarice švigajo sem in tja, reka Saigon je živa ko Temza sredi Londona. Domačini se vozijo s splavi čez reko, še zdaj niso naredili mostu. Vietnamski kmetje veslajo stoje, njim se nikamor ne mudi, vojna ni njihova stvar. Od oblasti ne zahtevajo drugega kot mir.

Vsak večer sem s terase hotela opazoval ognjene zublje v zraku. Spomnil sem se na prve dni ramadanske revolucije v Bagdadu. Letala patrolirajo vso noč, samo rdečo luč vidim. Bolidi krožijo na nebu, ko bi prišli z drugega sveta. Letala startajo in se čez nekaj ur vračajo v svoje baze.

Na ulicah pa je ponoči prazno, samo vojaški kamioni lahko vozijo. Na cestah je na tisoče policajev, ki skušajo preprečiti infiltracije Vietkonga. Nihče ne ve, kaj bo jutri, vsak misli samo na danes, kajti življenje v Saigonu je težko. Le trgovci, prekupčevalci, prostitutke pa rentierji živijo ugodno in udobno.

Kljub ameriškim limuzinam je na cesti še polno rikš. Vozniki le-teh so značilen pojav na ulicah Saigona. Spominjajo na stare kitajske čase. Ti zaslužijo malo, kajti lani so narasle cene za 60 %, vsi se pritožujejo.

Cene galopirajo, inflacijski pritisk je vse močnejši. Preprost človek preklinja. Preveč tujega denarja pomeni draginjo. Saigon se stalno posvetuje z Washingtonom. Toda...

Listi poročajo o samomorih na grmadi. Koliko boncev je že dalo življenje, koliko se jih je žrtvovalo. Res je, nekaterim so v zadnjem trenutku preprečili, da bi bili končali v ognju. Življenje je največ, kar lahko žrtvuje človek. Smrt na goreči grmadi je strašna.

Taki samomorilci so tudi mladi »dinamiteros«. Ti polagajo mine in druge eksplozivni material pod mostove, vlake, za zidove vojaških skladišč. To je seveda zelo tvegano, vsaka akcija ne uspe. Pet mladincev gre v diverzantsko akcijo, dva polagata mine, trije stražijo. Ponoči...

Seznanil sem se z nekaterimi študenti. Vsi so govorili dobro francosko. Pariz je zanje še vedno simbol lepega in zanimivega, vsi bi ga želeli obiskati. Govorili smo o vsem mogočem, samo o vojni ne. V Orientu nihče ne pove takoj svojega mišljenja. O tem, kaj ljudje mislijo, lahko samo sklepate.

Mladi čutijo na lastni koži vojno, starejši se še dobro spominjajo prejšnjih gospodarjev. Kakšno usodo je doživel Vietnam! Koliko je bilo državnih pa vojaških udarov. Vlade so se menjavale ko v kaki južnoameriški republiki, sedanji režim maršala Kyja, predsednika vlade, je že pol leta na oblasti, nihče ne ve, če bo še mesec dni.

V Saigonu je sicer navidez mir, izven mesta pa se neha avtoriteta vlade. V isti ulici, kjer ste podnevi kupili rože, lahko končate zvečer tragične smrti. Azijske rože so lepe, vendar bodejo.

Dvajset let vojne — taka je usoda Vietnama. Leta 1941 so prišli Japonci, zasedli so deželo brez bojov, Francozi so enostavno izročili oblast tujcem.

Leta 1945 so se Francozi vrnili. V njihovem imenu je dolgo kraljeval Bao Dai, bivši cesar Anama. Kdo se še spominja tega imena! Leta 1955 je prevzel oblast Ngo Dinh Diem, organiziral je referendum in dobil. Leta 1963 so vietnamski budisti strmoglavili njegov diktatorski režim. Vladal je z železno roko, nazadnje so bili

proti njemu tudi Američani. Odtlej v Južnem Vietnamu ni pravega miru, vlada nima avtoritete.

Zdaj je na oblasti šestintridesetletni letalski maršal Nguyen Cao Ky.

Vsi prejšnji gospodarji so pustili svoje sledove. Kitajci so prinesli kitajski pogled na svet, kitajske navade. V vsem Vietnamu je baje tri milijone Kitajcev, nihče ne ve točno, koliko jih je, saj so se marsikje popolnoma pomešali z domačini. Isto velja tudi za Indonezijo, Siam pa tudi druge dežele Jugovzhodne Azije. Kitajci so prišli predvsem v 19. stoletju, največ iz pokrajine Kvantung.

Francozi so dali deželi nekaj romanskega, nekaj žlahtnega. Francoščina je še vedno drugi uradni jezik, inteligenca govori francoščino, angleško govore le v velikih hotelih, na letališču. To je za domačine tuj jezik. Vietnamec kljub vojni še vedno misli na Francijo kot domovino franko-vietnamske civilizacije, kajti od vseh evropskih narodov so Francozi še najbolj razumeli Vietnam.

Za Francozov se je Saigon razvil v veliko trgovsko središče, v važno luko na poti iz Evrope na Daljni vzhod. Postal je kozmopolitski. Njegova lega je odlična. Vsi parniki se ustavljajo tu. Reka Saigon je natrpana z vsemi mogočimi ladjami, nekatere morajo čakati zelo dolgo, preden jih iztovorijo. Še nikoli v zgodovini Vietnama ni bilo toliko ladij v Saigonu.

Velika francoska kompanija Messageries Maritimes ima tu svoja skladišča. Nekdaj je bila država v državi. O ne, to je bila dejansko mogočna Banque d'Indochine — Indokitajska banka. Ta je izkoriščala velika premogovna bogastva na severu, v današnji DR Vietnam. Še danes tiskajo bankovce za Tahiti, Novo Kaledonijo in Nove Hebride v imenu te banke. To je pač privilegij, ki je še ostal.

Francozi so si pred vojno veliko prizadevali, da bi Saigon vsestransko zrastel, čeprav je bil Hanoi uradno glavno mesto Indokine. V Severni Vietnam pridejo le redki novinarji Zahoda.

Tisti, ki so obiskali Hanoi, pravijo, da je to lepo mesto, polno parkov in zelenja, hiše so večinoma nizke. V okolici mesta je zrasla vrsta tovarn. Okoli je polno kanalov; ta namakajo riževa polja, kajti glavna hrana jugovzhodne Azije je riž, ne pšenica. Riž zahteva manj, samo vodo in nekaj sonca. Delta Rdeče reke je v bistvu velika košara riža. V tem ustju živi skoraj polovica vsega prebivalstva Severnega Vietnama. Dve železnici gresta na Kitajsko, ena pa gre v Južni Vietnam, vendar ta ne vozi več. Tudi cesta mandarinov — la route des mandarins, ki gre iz Hanoia v Južni Vietnam ni nikoli varna, še podnevi je malo prometa.

Železniška postaja v Saigonu je prazna, le malo civilistov potuje. Vsi gredo na svojo odgovornost. Lokalne proge so ukinili, vozijo samo vojaški vlaki. Spređaj in zadaj kompozicije je blindiran voz, tu so vojaki s puškomitraljezi. Napadi na vlak so pogosti, vendar večjih katastrof baje ni.

Na kanalih se zibljejo džunke, naložene s pridelki, pa tudi z orožjem za partizane. Nekateri srečno uidejo kontroli, druge... V delti velike reke Mekong poteka ves promet z džunkami, večjimi čolni na jadra. Kadar sem jih zagledal, me je v mislih vedno zaneslo na Kitajsko.

S takimi džunkami so predniki vietnamskih Kitajcev prišli v 19. stoletju na obale Vietnama. Postali so ribiči, kramarji, mnogi so obogateli, nekateri so postali pravi milijonarji. Drugi so ostali revni ko cerkvene miši. Ker se ukvarjajo največ s trgovino, niso v nobeni deželi jugovzhodne Azije priljubljeni. V Indoneziji so organizirali proti njim prave pogrome.

V Južnem Vietnamu ni nobene antikitajske histerije, mirno žive. Cholon, predmestje Saigona, je dejansko podoba kitajskega mesta. Zvečer plavajo rdeči balončki nad trgovinami — pravljica za radovedne tujce.

Kaj se dogaja v Vietnamu? Nihče ne more v tem trenutku odgovoriti na to vprašanje. Vojna je fenomen ali konflikt. Nikoli ga ne morete razumeti, ko boji še divjajo. Ko je bojev konec, se vedno vprašamo: zakaj? Kaj bo sodila zgodovina o tem?

Dejstvo je, da je v Južnem Vietnamu vojna. Kakšna vojna — o tem pa so mnenja že deljena.

Francozi pravijo, da je v Vietnamu državljanska vojna in da moramo tako gledati na sedanji konflikt. Francozi so izgubili vse v Vietnamu, zato lahko sodijo nekoliko treznejše. Seveda pa ne morejo oprostiti Američanom, da so jih izrinili. V Saigonu imajo danes samo konzulat, v Hanoiu pa kulturno misijo.

Mladi borci osvobodilne fronte govore o revolucionarni vojni, o osvoboditvi vietnamskega naroda in o njegovi končni združitvi pod eno streho. To je velika domovinska vojna, gre za sveto stvar, nobena žrtev ni prevelika. Američani so agresorji, bore se za svoje interese, daleč od svojih meja. Američani branijo v Južnem Vietnamu interese manjšine. Ves svet je proti njim, tudi ameriška napredna javnost. Zato bodo vojno izgubili.

Kitajci pravijo, da je vojna v Vietnamu primer revolucionarne, ljudske vojne. To je prototip vojne za osvoboditev azijskih narodov. Vojna lahko traja leto dni, deset ali tudi trideset let. Čas ni važen, važna je stvar, za katero se bore v Vietnamu. Azija, Afrika, Latinska Amerika poosebljajo svetovno vas. Severna Amerika in Evropa so svetovno mesto. Kakor je v kitajski revoluciji zmagala vas, tako bo v tem velikem boju zmagala svetovna vas. Za zmago niso važni kanoni, človek je močnejši od orožja. To je kitajska vojaška filozofija.

Kljub vsej agresivni retoriki pa je Peking v svojih političnih potezah zelo previden. Kljub govorjenju, da je Amerika papirnati tiger, Kitajska ni intervenirala v Vietnamu. Še pomoč, ki jo daje DR Vietnam, je skromna. Glavno pomoč nudi Sovjetska zveza. Kitajska vodi v vietnamskem vprašanju politiko, ki upošteva izključno kitajske interese. To je dolgoročna politika, ki je zdaj še ne moremo popolnoma razumeti.

Ameriški zgodovinarji zatrjujejo, da gre za zgodovinsko konfrontacijo med bogato in vsega sito Ameriko pa revolucionarno Kitajsko. Prva taka konfrontacija je bila pred petnajstimi leti na Koreji, sedanji konflikt v Južnem Vietnamu je njegovo nadaljevanje.

Če izgube Južni Vietnam, se bo podrla vsa zgradba, vse države bogate jugovzhodne Azije bodo slej ko prej postale žrtev kitajskega napredovanja. To je tako imenovana domino teorija.

So pa med Američani treznejši glasovi, ti pravijo, da Vietnam za Ameriko sploh ni važen, ameriški generali pretiravajo pomen te države. Amerika ne bi nič izgubila, če bi se počasi, ne naenkrat, umaknila iz te dežele. Ti menijo, da v Vietnamu ni vojaške zmage. Preblizu je Kitajska, brez njenega pristanka ni mogoče rešiti nobenega važnejšega azijskega vprašanja.

Je kaka rešitev? Znani angleški zgodovinar prof. Arthur Toynbee pravi, da si Američani domišljajo, da se bore v Aziji proti komunizmu, in sicer v imenu svobode. To je iluzija. Amerika je proti načelu samoodločbe, to pa je novi kolonializem. Toynbee zatrjuje, da se Vietkong bori za nacionalno osvoboditev in nacionalno enotnost. Za te ideale so se nekdaj tolkli tudi Američani — vojna za neodvisnost — 1776.

Američanom svetuje, naj se osvobode mita o »monolitni komunistični konspiraciji«. Amerika naj podpira režime, ki uživajo podporo večine, ne pa manjšine.

Taka manjšina je zdaj na oblasti v Južni Koreji, na Formozi in zlasti v Južnem Vietnamu. Amerika je bila sama žrtev britanskega kolonializma, zato mora zdaj razumeti druge.

Francozi predlagajo nevtralizacijo vse jugovzhodne Azije. Predsednik de Gaulle je večkrat aludiral na to, vendar ni nikoli pojasnil, kaj si zamišlja z besedo nevtralizacija. Francozi menijo, da v Aziji, v bližini Kitajske, ni vojaške zmage. Zato predlagajo florentinsko metodo: pogajanja in še enkrat pogajanja. Francozi pravijo, da so v Alžiriji vojaško zmagali, vendar so morali nazadnje le priznati neodvisnost Alžirije. Če bi se Američani umaknili iz Južnega Vietnama, bi se Kitajci »dezinteresirali«¹ za usodo Vietnama. Kitajska je preobremenjena s svojimi lastnimi problemi, njihovi rešitvi se ne bo mogla ogniti. Kitajska šteje 700 milijonov ljudi in je tipična nerazvita dežela.

Japonci stalno poudarjajo, da niso s svojimi prodori na kitajsko celino nič dosegli. Njihove linije preskrbovanja so se samo podaljšale. Nikoli niso kontrolirali vseh pokrajin, omejiti so se morali na zaščito komunikacij pa velikih mest.

Angleži so premagali malajske gverilce. To je res, toda hrbtenico upornikov so sestavljali pravzaprav malajski Kitajci. Ti pa niso uživali podpore kmečkega elementa — Malajcev. Ko je London obljubil Malaji neodvisnost, je bilo upora konec. Malaja je bila v primeri z Vietnamom pravzaprav le epizoda, gverilci so lahko operirali samo v džunglah, v vaseh se niso mogli držati.

Ameriški generali menijo, da bi se morala Amerika, če bi se umaknila iz Vietnama, boriti s slabših pozicij. Vsak umik bi po njihovem mnenju še bolj podžgal Kitajce, dal bi jim novega poleta. Za Vietnamom bi prišel na vrsto Siam. V tej deželi je kakih tri milijone Kitajcev, tu žive ljudje istega rodu kot v sosednem Laosu...

Znani ameriški komentator Walter Lippmann že leta in leta opozarja, da Amerika ne bi smela raztegniti svojih obveznosti. Ameriški interesi niso v Vietnamu, ameriška diplomacija naj se osredotoči na nekaj najvažnejših in kritičnih točk v svetu. Lippmann je v bistvu zagovornik neoizolacionizma — vsaj tako zatrjujejo njegovi nasprotniki.

Ameriški profesor Hans Morgenthau, strokovnjak za Daljni vzhod na univerzi v Chicagu, pravi, da Kitajska v zgodovini ni bila nikoli agresor. Kitajska je asimilirala vse tuje, vsi so se sčasoma izgubili v velikem kitajskem morju. Kitajska ni organizirala vojaških akcij, da bi zaslužnija tuje narode. Zadovoljila se je s tem, da so tuje države priznale oblast kitajskega cesarja. Dežele na mejah Kitajske so plačevale kitajskemu cesarju simboličen davek.

V Aziji se vrte kolesa zelo počasi, vendar le meljejo. Zgodovinsko dejstvo je, da se Evropa umika iz Azije, pravzaprav se je že umaknila. Le še nekaj drobcev nekdanjih kolonialnih imperijev je ostalo.

Ta proces se je začel že leta 1905, ko je Rusija izgubila vojno z Japonsko. Nehru, poznejši indijski premier, je dejal, da je takrat prvič slišal za Japonsko. Zmaga Azije nad veliko evropsko državo ga je navdihnila. Sklenil je, da bo odslej vse svoje sile posvetil osvoboditvi Indije.

Ameriška zmaga v drugi svetovni vojni na Pacifiku je ta proces začasno ustavila, vendar ga ne more preprečiti. Na Koreji so Amerikanci dosegli samo remi. Fifty — fifty v Vietnamu bo že uspeh. Lepega dne bodo morali iz Vietnama.

Tudi Francozi so šli iz Alžirije, Angleži so morali zapustiti Indijo, ob vходу v Sueški prekop se vije zastava Združene arabske republike. Tudi če »zmagajo«, ne bodo želi, v veliki Aziji lahko zmaga samo Azija. Trenutno pa lahko Američani zabeležijo kak uspeh.

Spet so počili streli onkraj velike reke. Spomnil sem se, kaj mi je še malo prej rekel neki Vietnamec:

»Gverilci delajo podnevi za vlado — pour le gouvernement, ponoči za Vietkong...«

Naša ladja plove počasi sredi široke struje. Vodi jo vietnamski pilot, vsa nevarna mesta pozna.

Še enkrat sem videl vse mesto. Riva v Saigonu je zazidana s hišami, na drugi strani reke so skromne, s slamo krite kočice — Azija.

Še enkrat sem skušal razumeti dramo Vietnama. Zdaj sem ujel še en pogled na mesto. Jambori ladij, zasidranih na reki, štrle v oblačno nebo. Zadnji je izginil cerkveni zvonik. Sezidali so ga še Francozi. Reka se širi z vsakim kilometrom, konture obal so izginile. Kamor pogledam, sami kanali, sama riževa polja.

Začel je pihati monsum. Veliki valovi se zaganjajo v lepo francosko ladjo. Nihče ne govori, vsi smo še v Saigonu. Vsi smo veseli, da se je vse srečno končalo, kajti v Vietnamu je vojna.

Vloga države v gospodarskem razvoju Afrike

V neodvisnih afriških državah terja nizka družbeno ekonomska raven reševanje problema, kako organizirati pospešeni gospodarski razvoj. To je osnovni pogoj za spremembo položaja afriških držav v mednarodni delitvi dela in ureditev neekvivalentne izmenjave v zunanjetrgovinskih odnosih z industrijsko razvitimi državami. Afriške dežele se v sistemu mednarodnih gospodarskih odnosov pojavljajo kot agrarno-surovinski proizvajalci in oskrbovalci industrijskih držav z naravnimi surovinami mineralnega in kmetijskega izvora. Njihov gospodarski razvoj je zaradi tega podrejen tempu razvoja v industrijsko razvitih državah.

Kot sad spoznanja, da notranji materialni pogoji podrejajo položaj države v svetovnem gospodarstvu, je v večini afriških držav opaziti pozitivno težnjo po krepitvi gospodarske vloge države, da bi tako pospešili spremembo materialnih pogojev, s tem pa tudi spremembo položaja v mednarodnih gospodarskih odnosih.

Povezanost gospodarskega razvoja in položaja v svetovnem gospodarstvu zahtuje politiko razvoja v afriških državah, ta pa bolj ali manj kaže spoznanje, da je treba spremeniti agrarno-surovinsko gospodarsko strukturo, če naj dosežejo gospodarsko neodvisnost. Obenem pa ta politika izhaja iz družbeno-ekonomskih razmer vsake države ter nazorov vodilnih družbenopolitičnih sil. Na tej osnovi se določa tudi državna vloga v gospodarskem razvoju afriških držav.

Toda neodvisno od različne stopnje državnega vpliva na gospodarski razvoj izhaja v afriških državah nujnost, da se krepí javni sektor gospodarstva in državne intervencije na ekonomskem področju iz zelo skopih notranjih virov akumulacije, gospodarske nesposobnosti domačega zasebnega kapitala, da bi v sodobnih razmerah prevzel vlogo gibalca gospodarskega razvoja, in zaradi pomanjkanja predvsem kvalificirane delovne sile in strokovnjakov.

Afriške države začenjajo gospodarski razvoj v obdobju hitrega razvoja znatnosti in tehnike, pri tem pa razen nekaterih izjem domača buržoazija gospodarsko ni dovolj močna za uvajanje sodobne tehnike v proizvodnjo, zato postaja država edina primerna družbena sila za naglo aktivizacijo naravnih virov, neboleče reševanje problemov nerazvitosti in za hitrejši gospodarski razvoj. Celo v tistih državah, ki imajo domačo ter industrijsko buržoazijo, je njen položaj protisloven: čeprav je gospodarsko šibka, je glede na veliko večino revnih delovnih množic privilegiran sloj družbe, ki pa je glede na tuji kapital v inferiornem gospodarskem položaju.

Monopolistični položaj in konkurenčne prednosti tujega kapitala v afriških državah močno pritiskajo na domačo buržoazijo in omejujejo njeno širjenje ter gospodarsko krepitev. V tej luči gledano se interesi domače buržoazije v afriških državah ne identificirajo z interesi tujega kapitala, to pa še toliko bolj, kolikor je njen gospodarski položaj slabši.

Protisloven položaj afriške buržoazije in njena težnja, da se ekonomsko osamosvoji, je olajševalna okoliščina za krepitev državne vloge v gospodarskem razvoju afriških držav. Nastop države v vlogi zaščitnika domačega gospodarstva, pobudnika neodvisnega gospodarskega razvoja in omejevanja monopolističnega položaja tujega kapitala ustreza interesom domače buržoazije, ki se bori za ekonomsko-razredno afirmacijo tudi glede tujega kapitala. Zaradi tega lahko država, odvisno od svoje gospodarske politike, ustvarja pogoje za spodbujanje investicijske dejavnosti ter vključevanje domačega zasebnega kapitala v proces razvoja, ki je v vsenarodnem interesu. Izkoriščanje domačega zasebnega kapitala kot dejavnika gospodarskega razvoja bo torej v mnogočem odvisno tudi od državnega investiranja v velike objekte, posebno za razvoj ekonomske infrastrukture, za finansiranje te pa domači zasebni kapital ni sposoben, vendar brez nje ni mogoče zagotoviti pospešenega gospodarskega razvoja.

Ekonomska funkcija države v afriških državah izhaja od tod, da je treba ustvariti materialno osnovo za družbeno-politično neodvisnost. V nasprotju z državnim delovanjem v tej smeri se kaže tudi težnja po omejevanju vpliva države na gospodarsko gibanje, posebno glede preobrazbe agrarno-surovinske strukture gospodarstva. Razvite kapitalistične države pritiskajo na državno ekonomsko politiko, da bi ohranile agrarno-surovinsko gospodarsko strukturo v afriških državah. To se še posebej kaže v tistih afriških državah, ki so s pogodbami tesno povezane z razvitimi kapitalističnimi državami. Pod pritiskom agrarno-surovinske strukture izvoza so mnoge afriške države — pridružene članice skupnega evropskega trga — sprejele ponudene preferencialne za tropske pridelke na integriranem zahodnoevropskem tržišču in tako stopile v dolgoročni pogodbeni odnos z državami zahodne Evrope. Da bi pa afriške države izkoristile privilegiran gospodarski položaj na zahodnoevropskem tržišču in povečale svoje izvozne dohodke, se usmerjajo na vzpodbujanje agrarno-surovinske proizvodnje ter izvoza agrarno-surovinskih proizvodov; to praktično pomeni obdržati agrarno-surovinski položaj v mednarodni delitvi dela in poglobljati odvisnost njihovega gospodarskega razvoja od gospodarskih gibanj v industrijsko razvitih državah.

Ker tako obdržijo vlogo surovinskega preskrbovalca industrijsko razvitih držav, ostajajo pod vplivom zunanjih dejavnikov, na katere ne morejo vplivati, zato se gospodarska funkcija države precej omejuje. Ne smemo pa pozabiti tudi na to, da lahko dolgoročni pogodbeni odnos z razvitimi državami, s katerimi je zagotovljena prodaja agrarno-surovinskih proizvodov po

dogovorjenih cenah, spodbudno deluje na gospodarski položaj v državah z agrarno-surovinsko proizvodnjo. To se dogaja v obdobju negativnega konjunktturnega cikla cen agrarno-surovinskih proizvodov na svetovnem trgu. Dolgoročno gledano pa je problem pogodbenega izkoriščanja preferencialov v omejevanju vpliva zajamčenega tržišča na storilnost dela v agrarno-surovinski proizvodnji. S stališča ekonomske neodvisnosti narodnega gospodarstva se problem dolgoročnega odnosa stopnjuje, če povečani izvozni dohodki na podlagi naraščanja agrarno-surovinske proizvodnje in prednostnega tržišča ne gredo za gospodarsko diverzifikacijo na podlagi industrializacije.

Glede vpliva notranjih in zunanjih pogojev na ekonomsko funkcijo države v afriških deželah je opaziti dva protislovna procesa. Zaradi spodbujanja in usmerjanja gospodarskega razvoja si država prizadeva, da vedno širše izkorišča ekonomske, finančno kreditne in davčne instrumente. Svobodni izbiri in uvajanju ustreznih instrumentov pri izvajanju gospodarske politike pa stojijo nasproti zunanji dejavniki: nizka raven gospodarskega razvoja in nacionalno neintegrirana družbena sredina. Pod vplivom teh protislovij skuša država v afriških deželah v močnejši ali milejši obliki doseči neposreden vpliv na gospodarski razvoj, pri tem pa se obenem zdržuje uporabe ukrepov, s katerimi bi se njene možnosti, da vpliva na gospodarska gibanja, poslabšale.

Na omejeno izkoriščanje razpoložljivih sredstev ekonomske politike v afriških državah vplivata tudi nerazvitost državnega mehanizma in pomanjkanje kadrov za izvajanje gospodarske politike na osnovi koncentrirane ekonomske funkcije države. Večina afriških dežel je šele začela uvajati monetarne sisteme in svoje valute, razvijati davčne in bančno-kreditne sisteme, sisteme gospodarskega načrtovanja in podobno, zato mnogi izmed možnih ukrepov državne intervencije v gospodarstvu tudi ne morejo priti do veljave. To je še bolj razumljivo, če upoštevamo, da je afriška družba v procesu, ko se diferencira dozorevanje in se narodnostno oblikuje.

Glede obsega in intenzivnosti državnega vpliva na gospodarski razvoj srečujemo v Afriki široko lestvico modalitet — od zelo omejene intervencije države na področju gospodarskega življenja do skoro popolne kontrole gospodarskih gibanj. Opaziti pa je, da se z dolžino obdobja neodvisnosti krepi tudi težnja, da bi se razširjal obseg državne intervencije v gospodarstvu. V tej zvezi se pojavlja tudi skupna značilnost afriških držav — kontinuiranje in občutno naraščanje vsote javnih sredstev, namenjenih izvajanju razvojnih načrtov ter krepitevi javnega sektorja gospodarstva.

To pa nikakor ne pomeni, da so v večini afriških držav vloga države in cilji razvoja povsem in dokončno zarisani. Iz razvojnih načrtov in zakonov o investicijah izhaja, da je država sprejela politiko vplivanja na gospodarski razvoj, vendar so cilji razvoja, zato pa tudi vpliv države v posameznih afriških deželah, različni. Za ponazoritev naj navedemo nekaj primerov: etiopski razvojni načrt poudarja, da je treba še nadalje izkoriščati naravne vire, uvažati sodobno tehnologijo v proizvodnjo in večati investicije. Načrt ZAR opozarja, da je treba povečati proizvodnjo v vseh gospodarskih panogah, Sudan pa meni, da je pomemben razvoj javnih služb in energetskega sistema. Tunizija daje prednost proizvodnji železove rude, Nigerija pa se usmerja na razvoj prometnega sistema, transporta, visokega šolstva in podobno.

Po vsem tem dobimo vtis o veliki pestrosti državne ekonomske politike v afriških deželah, vsem pa je skupno to, da se usmerjajo k hitrejšemu razvoju z industrializacijo. Od te usmeritve bolj ali manj odstopa razvojna po-

litika posameznih dežel, pač odvisno od tega, kako vodilne družbeno-politične sile razumejo metodo gospodarskega razvoja.

Z dajanjem prednosti nekaterim gospodarskim panogam država usmerja gospodarski razvoj. Na tem področju samostojno investira, ustanavlja mešana podjetja, podpira zadružno gibanje in spodbuja zasebne kapitalistične investicije. Intenzivnost državnega vpliva na razvojno smer je odvisna od tega, ali se država pretežno opira na javni ali pa na zasebni sektor. V Afriki srečujemo države, kjer je javnemu sektorju namenjena odločilna vloga v razvoju, pa tudi države, ki se pretežno opirajo na zasebni kapital. Med tema skupinama pa so tudi dežele z najrazličnejšimi kombinacijami javnega in zasebnega sektorja, to pa je značilno za tip tako imenovanega mešanega gospodarstva. Ustanavljanje mešanega javnega in zasebnega sektorja pa je v bistvu značilen pojav za vse afriške države.

Toda ne glede na to, kateri družbeno-ekonomski sektor imamo za odločilni dejavnik v razvoju, se izvajanje državne ekonomske politike v obeh primerih srečuje z objektivnimi ovirami. Pri opiranju na zasebni sektor je problem v izbiri ukrepov za spodbujanje zasebno-kapitalističnih investicij ter njihovo usmerjanje v skladu z razvojnim načrtom, ne da bi pri tem ogrozili neodvisno uvajanje ekonomske politike. V državah, ki se pretežno opirajo na javni sektor, so možnosti za neodvisno ekonomsko politiko večje, vendar pa nastaja problem, kako zagotoviti sredstva za izvedbo planiranih javnih investicij. Problem premajhnih sredstev za planiranje zasebno-kapitalistične investicije se javlja tudi v afriških državah s kapitalistično smerjo razvoja. Toda razlikuje se od problema, kako zagotoviti javna sredstva, po tem, da je vezan na državne ukrepe za stimulacijo zasebnega kapitala, medtem ko je pri javnih sredstvih povezan s proračunskimi dohodki afriških držav in tujimi javnimi posojili. Ker v strukturi proračunskih dohodkov agrarno-surovinskih afriških držav prevladujejo izvozno-uvozne carine, so dohodki odvisni od fluktuacije v skladu z nihanjem cen surovinam na svetovnem trgu. Poslabšanje odnosov v izmenjavi torej neposredno prizadene proračunske dohodke, to pa nujno vpliva na izvajanje programiranih javnih investicij. Pod pritiskom agrarno-surovinske gospodarske strukture in težnje po pospešenem razvoju je država v afriških deželah prisiljena na kompromise; ti se najpogostejše izražajo v popuščanju in odstopanju od splošno sprejete gospodarske politike.

Razvoj kmetijstva zavzema osrednje mesto v ekonomski politiki afriških držav. Zaradi tega gre odnosu države do kmetijstva posebna pozornost.

Skupna značilnost za politiko razvoja kmetijstva v afriških državah so nazor vodilnih državnih organov, da je zboljšanje kmetijstva sestavni del procesa integralnega gospodarskega razvoja. Takšni, v osnovi pravilni nazori, so odsevi odvisnosti gospodarskega razvoja od povečanja agrarno-surovinske proizvodnje in izvoznih dohodkov; so pa tudi odsev slabih ekonomsko-socialnih življenjskih razmer kmečkega prebivalstva. Pri tem je treba opozoriti, da na problem kmetijstva ni mogoče gledati izključno ekonomistično, saj je gospodarska politika tudi zelo pomembno družbeno vprašanje. Družbeno bistvo kmetijskega razvoja je v aktivnem ali pasivnem stališču države do podedovanih družbenih dejavnikov, to je v njeni pripravljenosti, da z ustreznimi reformami preobražuje družbeno strukturo in ustvarja družbene pogoje za aktiviranje subjektivnih sil pri izvajanju politike za razvoj kmetijstva.

Glede odnosov države do kmetijstva je še prezgodaj govoriti o povsem izdelanih stališčih, posebno pa o dolgoročno začrtani politiki kmetijskega razvoja afriških držav. Upošteva je državne ukrepe kot merilo za ugotavljanje politike v kmetijstvu, pa je opaziti globoke in bistvene razlike v stališču afriških držav do kmetijstva. Pri tem je videti dve glavni usmeritvi: prvič, v sedanjih družbeno-ekonomskih razmerah spodbujajo razvoj kmetijstva s podpiranjem kmečkih kooperacij in kreditiranjem kmetijstva, drugič, z aktivnim ekonomskim in družbenim delovanjem države skušajo vplivati na razvoj kmetijstva ter s spreminjanjem družbenih razmer — to je, z neposrednim materialnim angažiranjem države spodbujajo razvoj kooperativnega sistema in nastanek državnega sektorja v kmetijstvu. Prva usmeritev prevladuje v državah Skupne afriško-malgaške organizacije — OCAN in v še nekaterih afriških državah, druga pa je značilna za kmetijsko politiko ZAR, Alžirije, Gvineje, Malija in nekaterih drugih dežel.

V afriških državah se država vedno bolj kaže kot odločilno sredstvo oziroma kot vpliven dejavnik gospodarskega razvoja. Toda na sedanji stopnji organizacije razvoja prihajata do veljave dve osnovni težnji. Prva je v reševanju ekonomskih problemov in organizaciji gospodarskega razvoja na podlagi zasebne lastnine nad sredstvi za proizvodnjo ter svobodnih tržnih odnosov, druga pa v prizadevanju, da bi gospodarski razvoj organizirali na podlagi družbenih sredstev za proizvodnjo in proizvodnih odnosov centraliziranega načrtnega gospodarstva. V prvem primeru so vlade začele programirati v gospodarski razvoj z raznimi fizičnimi nalogami in predvidevanjem sredstev za njihovo izvajanje, pri tem pa uporabljajo razne oblike intervencije, da bi stimulirale gospodarski razvoj na podlagi razširjanja tržnega mehanizma. V drugem primeru pa so vlade izvedle vrsto pomembnih notranjih družbeno-ekonomskih reform, da bi omogočile uspešen planski razvoj, ki naj temelji na podružabljenju sredstev za proizvodnjo ter na odločilni državni vlogi v usmerjanju razvoja.

Ne da bi se spuščali v analizo omenjenih tendenc, je treba poudariti, da bo rušenje gospodarstva kolonialnega tipa in ustvarjanje pogojev za perspektivni gospodarski razvoj toliko počasnejše, kolikor bodo delitev narodnega dohodka, investicijska politika, zunanja trgovina in podobno uhajale državnemu vplivu in državni kontroli.

Dr. N. B.

Los guerilleros — partizani Latinske Amerike

EDO RASBERGER

Še dobrih 150 let ni minilo, odkar so borci Simona Bolivarja začeli boj po gorah Latinske Amerike, ko so se posamezne skupine združevale v čete, te v polke, nato v armade posameznih območij in čedalje huje in siloviteje napadale španske konkvistadorje ter jih končno tudi porazile. Takrat je Latinska Amerika doživela svojo politično revolucijo, vzniknilo je devetnajst svobodnih, neodvisnih dežel, ki so od Špancev in Portugalcev podedovale le uradni jezik in številne običaje.

Vendar pa se je po smrti Bolivarja, osvoboditelja, kot ga imenujejo, pojavila boleča rakova rana Latinske Amerike — politična neenotnost. Ta se je pokazala v stalnih obmejnih sporih, ko se posamezne države niso mogle sporazumeti, da bi miroljubno določile medsebojne meje, saj so spore reševale celo z medsebojnimi vojnami, ki so jih včasih podpihovali tudi od zunaj (Urugvaj—Bolivija, kjer je šlo za nafto). Tudi v notranjosti držav Latinske Amerike ni in ni bilo miru. Stalna trenja med posameznimi političnimi strankami, katerih je v nekaterih državah tudi več kot dvajset, boj proti veleposestnikom, ki imajo v rokah skoraj 90 % vse obdelovalne zemlje, vplivi od zunaj, vse to je povzročilo, da so v številnih državah menjali vlade kot pri nas obleko. Oboroženi in neoboroženi državni udari so se ponavljali in ni bilo meseca, da ne bi bili vsaj v eni latinskoameriških držav odstavili zlepa ali zgrda njenega predsednika in postavili novega. Kot najbolj drastičen primer bi navedel Bolivijo, saj je bilo tu v pičlih 130 letih svobode 186 državnih udarov.

Zeleni kontinent, ki si ga je gospodarsko v pretežni meri podredil tuj, v glavnem severnoameriški kapital, je danes območje najhujših socialnih nasprotij. Težko je najti hujše primere kot razliko, če se iz glavnega mesta Venezuele, Caracasa, popeljemo le nekaj desetih kilometrov ven na deželo. Iz kraja, kjer švigajo po širokih avenijah lesketajoče se ameriške limuzine in kjer skoraj ne vidiš človeka, ki bi pešal, prispeš že po dobri polurni vožnji med strgane, podhranjene campesine, katerih letni dohodek doseže le redkokdaj sto dolarjev, navadno pa se giblje okrog petdeset. Od dvesto milijonov Južnoameričanov jih polovica le životari in tako je seveda vedno več tistih, ki se nočejo pomiriti, da morajo stradati ob obloženih mizi, saj je Latinska Amerika po svojih naravnih bogastvih znana v vsem svetu.

Dogodki zadnjih let pričajo, da se dežele Latinske Amerike počasi spreminjajo v prizorišče druge socialno-gospodarske revolucije, nujnost te pa je poudaril celo nadškof Helder Camara iz Recifa v Braziliji, in sicer lani na ekumenskem koncilu v Vatikanu. Položaj je namreč tak, da je celo cerkev, ki je bila dolga leta zagovornik vladajočega razreda, uvidela, da postajajo siromašni in zatirani nevarna eksplozivna sila.

Na velikanskem območju od reke Rio Grande del Norte na severu pa do Ognjene zemlje na jugu, ki ga naseljuje 230 milijonov ljudi in katerih število morda kar prehitro narašča, se danes širi boj za gospodarsko neodvisnost in družbeno preobrazbo dežele. Zakaj se to dogaja, nam najbolje povedo besede mehiškega pisatelja Carlosa Fuentes; ta je med drugim zapisal: V Latinski Ameriki živi nad 200 milijonov ljudi. Od teh jih 140 milijonov tlačani na veleposestvih, 70 milijonov ne pozna denarja, 100 milijonov jih ne zna pisati, polovica jih je lačnih...

Pri vsem tem pa gre letno iz Latinske Amerike nad milijardo dolarjev dohodka v žepe velikega sosedu na severu. Zato ne morem pozabiti besed nekega bolivijskega ekonomista, ki je dejal: »Narodni dohodek, ki znaša v ZDA 2800 dolarjev na glavo, bi bilo treba porazdeliti ne samo na njihovih 190 milijonov prebivalcev, temveč bi morali k temu dodati še dvesto milijonov latinskih Američanov, da bi dosegli pravično povprečje.«

Skoraj bi se preveč oddaljil od naslova tega zapisa, vendar pisati o latinskoameriških gverilcih ni mogoče, če vsaj v glavnih črtah ne nakažem velikih socialnih nasprotij, ki so povzročila, da so številni kmetje, delavci in intelektualci zapustili vasi in mesta ter si po vzoru Bolivarjevih borcev vrgli okrog ramen pas z naboji, v roke pa so vzeli puško.

Ker niso mogli s političnim bojem doseči uresničenja svojih idealov o enakopravni človeški družbi, kjer ne bi bilo lačnih in presitih, temveč bi bilo zadosti kruha za vse, so odšli v Ande in Kordiljere ter v tropske džungle; od tu so začeli napadati tiste, za katere menijo, da so njihovemu ljudstvu povzročili največ hudega in mu nočejo omogočiti, da bi dobilo tisto, kar mu po osnovnih zakonih človeške družbe pripada. Los Guerilleros je beseda, ki je znana v vsaki deželi Južne Amerike. Nekateri jo izgovarjajo s spoštovanjem, drugi s strahom, tretji s sovraštvom.

Ker se posamezna gverilska gibanja med seboj le razlikujejo, bi jih opisali za vsako deželo posebej.

KUBA. Kadar govorimo o gverilcih v Latinski Ameriki, ne moremo mimo Kube. Neznosna in krvava diktatura Fulgencia Baptiste, bivšega narednika kubanske vojske, je rodila med prebivalstvom ogorčen odpor. Prve skupine gverilcev so odšle v gorovje Sierra Maestri in začele napadati Baptistove plačance. Po nekajmesečnih zagrizenih bojih je uspelo upornikom pod vodstvom Fidela Castra prodreti iz gorá v doline in osvojiti prva mesta ter nazadnje glavno mesto Havano. Nova vlada pa ni bila zadovoljna s tem, da je vrgla osovraženega diktatorja, temveč je hotela dosti več. Castro je uvidel, kako strahotno izkorišča tuj kapital revne Kubance, zato je sklenil izvesti v deželi gospodarske in socialne reforme. Tako je Kuba postala neodvisna; čeprav pa se bori z velikimi težavami, lahko danes trdimo, da je bila to prva gverilska vojna, kjer so prišli na oblast njeni voditelji, ki so začeli uresničevati tudi gospodarske in socialne reforme.

Čeprav Kuba ni bila prva dežela v Latinski Ameriki, kjer so se začeli gverilski boji, pa je bila zmaga kubanske revolucije prav poučen primer za celotno Latinsko Ameriko, saj je v tem primeru videla, da se lahko upre tudi majhen človek in zamenja izvršno oblast, ki z nasiljem ščiti veleposestnike in tuje ter domače kapitaliste, ko si prizadevajo, da bi iztisnili vse, kar se le da iz trpinčenega in revnega ljudstva.

V tem sestavku se ne bi globlje spuščali v dobre in slabe strani kubanske revolucije, drži pa, da so bili kubanski guerillerosi prvi, ki so zmagoslavno prišli iz gorá in vrgli vladajočo manjšino z oblasti.

To se je zgodilo leta 1958 in kot kaže, ne bo nasprotnikom kubanske revolucije uspelo, da bi spremenili status quo, čeprav to že nekaj let vztrajno poskušajo. Tako je Kuba s svojimi osmimi milijoni prebivalcev, čeprav na izoliranem otoku, zgled in spodbuda guerillerosom Latinske Amerike k oboroženemu boju. Guevara, bivši kubanski minister za industrijo, pa je celo napisal knjigo o gverilskem vojskovanju. Pri tem je treba poudariti že znano pravilo: da revolucije ni mogoče izvažati, če pa sta bila taktika in boj kubanskih gverilcev uspešna, s tem ni rečeno, da morajo v drugih južnoameriških državah ubrati popolnoma isto pot, da bi dosegli socialno in gospodarsko enakopravnost. Kljub temu tlijo in žarijo v posameznih državah gverilska gibanja.

VENEZUELA. V tej latinskoameriški državi, ki smo jo že na začetku omenili kot primer najhujših socialnih nasprotij, traja oborožen boj že nekaj let. Venezuelski gverilci so dobro organizirani in oboroženi, znani pa so pod imenom FALN ali po špansko: fuerzas armadas de la liberacion nacional — oborožene sile narodne osvoboditve.

Venezuelske partizane vodi ilegalna komunistična partija, svojo dejavnost pa so razširili po vsej Venezueli in skoraj ni minil dan, da ne bi bili izvedli kakšne drzne akcije. Minirali so mostove in železnice, uničevali cestne nadvoze, lovili najbolj vnete zagovornike režima kot talce itd. Posebno drzna je bila njihova akcija, ko so vdrl v ameriško misijo v Caracasu in odpeljali visokega oficirja ameriške vojske kot talca, da ne bi v Saigonu ustrelili ujetega partizana. Te akcije so dosegle velik odmev po svetu, vendar pa je dejavnost FALN v zadnjih mesecih precej zamrla in razen o manjših vznemirjevalnih akcijah nismo slišali ničesar, kar bi lahko pomenilo, da je gverilski boj huje vzplamtel.

To pa se ni zgodilo zaradi razlike v mnenjih med vodilnimi člani CK KP, od katerih je posebno Pompeyo Marques priporočal taktiko demokratičnega miru. V Havani je na konferenci revolucionarnih gibanj Latinske Amerike voditelj venezuelskih gverilcev izjavil, da je ta sprememba nastala v trenutku, ko sta po volitvah decembra 1963 voditelja desničarskega centra Vialba in Ulsar obljubila, da bosta zamenjala reakcionarno vladno skupino in začela demokratično akcijo. Toda po izjavi predstavnika levičarskega revolucionarnega gibanja niso izvedli obljubljenе politične amnestije. To pa zaradi tega, ker so vsa prizadevanja predsednika Leonija, da bi se sporazumel s FLN (frente de liberation nacional) sabotirali voditelji armade, ki so hoteli ločiti akcijo tako imenovane pacifikacije dežele od političnih pogajanj. Zato so leta 1965 zamenjali formulo »demokratični mir« z geslom »ustanovitev vlade demokratičnega miru«, vendar se v bistvu ni spremenila venezuelska politična panorama. Zaradi tega so v Havani predstavniki Venezuele sprejeli kitajsko geslo, da je najvišja oblika boja oborožen boj, ne pa definicije o miroljubni koeksistenci, ki so jo takrat zagovarjali Kubanci. Zanimiva je izjava komandanta Medine, zagovornika oboroženega boja, ki je dejal, da ni komunist, temveč revolucionar, ki ga ne briga ideologija, temveč svoboda dežele.

Kot je namreč znano, vodita venezuelsko oboroženo gibanje Komunistična partija Venezuele ter širša meščanska zveza, ki se imenuje Gibanje revolucionarne leveice. Partija zatrjuje, da je bila takoj po izvolitvi predsednika Leonija potrjena nujnost oboroženega boja za zrušenje Leonijevega režima, to pa je v nasprotju z omenjeno Marquesovo taktiko, taktiko demokratičnega miru.

Tako je danes gverilsko gibanje v Venezueli ravno zaradi razlike mnenj v vodstvih izgubilo precej moči v svoji udarni sili, poleg tega pa je vlada zadnje čase začela uporabljati tako imenovane protigverilske skupine, ki so jih izvežbali menda v Panami. Tu obstaja pod severnoameriškim vodstvom vojaška šola za boj z gverilskimi gibanji, tja so povabili večje skupine oficirjev iz vseh latinsko-ameriških držav, toda nekaj se jih ni hotelo odzvati vabilu.

GVATEMALA. V tej deželi trajajo gverilski boji že nekaj let. Zadnji večji spopad so zabeležili lani, ko so gverilci zažgali garažo ameriške agencije za razvoj in uničili triindvajset avtomobilov, pa tudi drugače so posamezni oboroženi spopadi precej pogosti.

Kot vemo, je v tej deželi gospodar v senci ameriška družba United Fruit; ta je že leta 1954 pripomogla, da so zrušili predsednika Arbenza, ki je hotel izvesti agrarno reformo. Po tem so sledile vojaške vlade in šele pred nekaj tedni je bil izvoljen napredni profesor Monetnegro za novega predsednika dežele. Vprašanje pa je še vedno, če bo lahko zasedel svoje mesto. Ves ta čas pa v tej deželi tli in se večkrat tudi razplamti kar dovolj pomembno gverilsko gibanje, tako da ga

vojaškim vladam nikakor ni uspelo zatreti. Uporniki drže svoje položaje na severovzhodu dežele med jezerom Isabal in reko Montagua.

Vendar pa gverilci niso enotni. Prvo prokitajsko skupino, Movimiento guerrillero, vodi Marco Yon Sosa, ki ga imenujejo tudi el Chino, Kitajec. Zanimivo je, da je po poklicu oficir in je celo obiskoval protigverilsko ameriško šolo v Panami.

Drugo skupino gverilcev pa vodi sedemindvajsetletni Luis Turcios Lima, ki je prav tako končal to šolo v Panami, vendar je prakso obrnil v nasprotno smer. Njegova skupina se imenuje Fuerzas armadas revolucionarias. Lima ima pod svojim poveljstvom kakšnih petsto borcev in je bil tudi na nedavni konferenci osvobodilnih gibanj treh kontinentov v Havani. Gvatemalska vojska je proti gverilcem skoraj brez moči. Napadajo latifundije — veleposestva, ugrabljajo važne osebnosti, predvsem ameriške oficirje, da bi z odkupnino prišli do denarja za nadaljevanje svojega boja. Tudi številne sabotaže in atentati so stalno na dnevnem redu in vznemirjajo oblast United Fruita.

Med volilno kampanjo je Lima sicer ustavil gverilsko dejavnost, da ne bi junta tega izkoristila za razveljavljanje volitev. Premirje sedaj še vedno traja, ker gverilci čakajo, če bo Monetnegro, ki ga je podprla tudi KP, lahko zasedel svoje zakonito potrjeno predsedniško mesto. Omenili bi še to, da so se pred volitvami trije Limovi poslanci sestali v predmestju gvatemalskega glavnega mesta z ameriškimi časnikarji in jim sporočili svoje načrte ter namen gverilskega gibanja. »Za revolucijo še ni prišel pravi čas,« so dejali, »in dosti je odvisno od vojaške junte in od washingtonske vlade.«

Ameriški novinarji so ugotovili zlasti dve stvari: predvsem je kmečko prebivalstvo tisto, ki podpira gverilce, to pa je docela razumljivo, če pomislimo, v kakšnih brezpravnih in siromašnih razmerah živijo. Zato se tudi gverilci nemoteno gibajo, čeprav je junta razpisala velike nagrade na njihove glave.

Drugo pa je, da je vedno več mlajših oficirjev, ki so postali gverilski obveščevalci in jih celo oskrbujejo z orožjem. Zadnje volitve je junta razpisala še posebej pod pritiskom te skupine mlajših oficirjev, če pa bi izbruhnila državljanska vojna, kot napoveduje Monetnegro, in bi ga izigrali, bi se vsekakor tudi gvatemalska vojska razdelila. Mladoturki, kot imenujejo mlajše oficirje, bi potegnili za seboj večji del vojakov in se pridružili gverilcem. Zato za zdaj v Gvatemali gverilsko gibanje čaka, kako se bodo dogodki razvijali. Podoben položaj je tudi v sosednem Hondurasu.

KOLUMBIJA. Na latinskoameriškem kontinentu je morda v tem času najresnejši položaj v mnogo večji Kolumbiji. Gverilci v Kolumbiji so precej časa nastopali pod imenom EAL (armada nacionalne osvoboditve). Oborožene skupine v tej deželi se borijo že štiri leta, potem ko iz podobnih razlogov kot v Gvatemali niso dosegli uspeha pri volitvah. V minulem letu je kazalo, da bo gverilsko gibanje v Kolumbiji zamrlo, ker je bil pritisk vladnih čet premočan in so se gverilci med seboj razcepili, precej ugleda pa so jim vzeli tisti maloštevilni bandolerosi, ki so napadali tudi mirne prebivalce po mestih in na deželi. Zadnje čase pa so Nacionalna federacija študentske mladine ter druge revolucionarne skupine pod vodstvom Camila Torresa poživile oborožen odpor, da bi tako, kot pravijo, dali nov polet kolumbijski revoluciji.

Danes deluje že okrog štirideset oboroženih skupin v najrazličnejših krajih dežele. Redna vojska jih doslej kljub zelo izdatni vojaški in gospodarski pomoči ZDA ni mogla uničiti. Voditelj Torres, izredni univerzitetni profesor, znan pisatelj in sociolog, je v preteklih mesecih obiskal skoraj vse kolumbijske province. V

Ivan Seljak-Čopić: Bičkova skala — Dražgoše (predloga za mozaik v palači Skupščine SRS), tempera, 1958

bližnji prihodnosti se bo odločilo, če bodo likvidirali Nacionalno fronto Kolumbije. Če bi se to res zgodilo, obstaja možnost ponovnega vojaškega udara. V tem primeru pa bo gverilsko gibanje postalo krepka opora radikalno razpoloženih množic. Danes v Kolumbiji na splošno govore, da vse poti vodijo v revolucijo, na pot, ki doslej še edina ni bila kompromitirana v očeh kolumbijskih množic.

To se je videlo doslej na osvobojenih območjih, kjer so v nekaterih planinskih pokrajinah ozemlja že nekaj let pod kontrolo gverilcev. Tam so kmetje že izvedli agrarno reformo, in da bi zaščitili svojo zemljo, so danes močna opora osvobodilni armadi, kot jo imenujejo. To je jasen dokaz, da želi ljudstvo spremembo dosežanega življenja in se tako rešiti dolgoletne revščine ter zaostalosti. Samo v Kolumbiji je 25.000 veleposestnikov, ki imajo 75 % ali 14 milijonov hektarjev vse obdelovalne površine. 900.000 malih kmetov ima vsega 4 milijone hektarjev, armada prebivalcev vasi, ki pa sploh nimajo zemlje, šteje nad milijon kmetov. Zato je kolumbijsko gibanje tipična kmečka vstaja proti veleposestniškim fevdalnim odnosom, čeprav so važnejši voditelji intelektualci.

Očividci pravijo, da so kolumbijski gverilci dobro oblečeni in oboroženi in da je kmečki element med njimi trdno odločen, bojevati se za zemljo, ki jo obdeluje. Legendarna osebnost teh borcev je Pedro Antonio Marin, na njegovo glavo je vlada razpisala visoko nagrado; razširili so celo novico, da so ga ubili, vendar pa tega niso mogli dokazati. To, kar hočejo kolumbijski partizani tudi doseči, je, da jih ne bi dajali v isti koš z bandellerosi, ki smo jih omenili že poprej, kar vlada zelo rada dela, ker hoče oboroženemu odporu pripetiti etiketo terorizma.

Približno 16 milijonov Kolumbijcev živi danes v gospodarsko politični krizi, katere odsev je tudi gverilsko bojevanje. Čeprav je vojska že nekajkrat objavila, da je upor gverilcev zatrt, še vedno pokajo puške v kolumbijskih hribih. Na konferenci v Havani je predstavnik Kolumbije Montana Cuellar dejal, da sta se s prihodom Rojasa Pinilla začeli koordinacija in sodelovanje med posameznimi skupinami gverilcev, ker so uvideli, da bodo le enotni lahko dosegli svoje revolucionarne cilje. To je dokaz, da so ZDA vsaj na zunaj prepričane, da se zgrda ne da nič doseči.

PERU. Lani smo precej slišali o gverilskih bojih v tej deželi, posebno so se razplamteli v okolici zgodovinskega mesta Cuzca. Vlada je morala poslati v boj redne čete; tem je pomagalo celo letalstvo, tako da so se gverilci morali umakniti pred vojaško premočjo, ki se ji niso mogli dalj časa upirati.

Tudi v tej deželi je revolucionarno gibanje razcepljeno, saj so prišli na konferenco v Havano predstavniki štirih skupin: M. I. R. Movimiento de Izquierda revolucionaria (gibanje revolucionarne leve), F. A. L. N., Fuerzas armadas de liberacion nacional (oborožene narodnoosvobodilne sile), E. L. N., Armada narodne osvoboditve in še zastopnika Komunistične partije. Prokitajska frakcija KP, ki izdaja časopis Bandera roja (rdeča zastava) ni poslala svojih delegatov, čeprav menijo, da so jo delno nadomestovali predstavniki F. A. L. N. (oboroženih sil).

Zastopniki revolucionarnih perujskih strank in njihov šef Garcia Urrutia, ki pripada M. I. R., niso bili preveč zgovorni na konferenci v Havani. Morda zato, ker so zapustili Peru že nekaj tednov pred začetkom konference in niso imeli zadnjih podatkov o gverilskih bojih?

V enem izmed pogovorov je Garcia Urrutia dejal, da mladi perujski revolucionarji, ki so začeli oborožen boj šele lani (poprej so se večkrat vzdignili oboroženi kmetje), še niso prešli v enoten političen boj, ker morajo najprej uskladiti med-

sebojna stališča, nato pa začeti pojasnjevati cilje oboroženega boja proti vladi Terry Bellaundeja tako kmečkemu prebivalstvu kot delavcem v gosto naseljenih območjih, kot na primer v Limi itd. Nadaljeval je, da perujsko ljudstvo sicer že sto let živi pod liberalnim režimom, vendar pa nima možnosti, da bi tudi izkoristilo pravice, ki jih s tem ima. Vzemimo samo volilno pravico, ki jo imajo »vsi« nad dvajset let stari državljani. V Peruju je 60 % nepismenih, ponekod v andskih gorskih vaseh tudi 80 % prebivalstva ne zna pisati. Tako kljub teoretični pravici ne moreta voliti več kot dve tretjini prebivalstva, ker nepismeni ne smejo pred volilne skrinjice.

Politična in gospodarska moč je v rokah buržoazije in latifundistov, ti pa želijo ohraniti svoje monopole in veleposestva. Z delno agrarno reformo je Bellaunde sicer skušal vsaj nekoliko potolažiti kmete, toda zgodilo se je, da so kmetje dobili zemljo, veleposestniki pa obdržali namakalne naprave zanjo. Tako so se kmetje hočeš nočeš morali vrniti v njihovo »okrilje«, če so hoteli, da bi jim zemlja spet rodila.

Urrutia je dodal, da je v takšnih razmerah nemogoče kaj doseči s političnim bojem in da lahko ljudstvo doseže svoje pravice le z oboroženim bojem. Vendar pa gverilsko gibanje v Peruju danes ni tako močno, da bi lahko resneje ogrozilo sedanjo vlado.

DOMINIKANSKA REPUBLIKA. V tej deželi, vrelišču v Karibih, je izbruhnili oborožen boj; zavzel je močan razmah in približal zmago za las v roke revolucionarnim silam, da so sicer vrgle vladno diktaturo, toda niso povsem uspele zaradi oborožene ameriške intervencije na otoku. Sedaj pa se pripravljajo pod vlado začasnega predsednika Godoya na splošne volitve, ker je ves svet obsodil severno-ameriško vmešavanje v notranje zadeve dežele. Američani pa pravijo, da niso mogli dopustiti druge Kube, ker jim že prva dela dovolj »skrbi«.

Kot povsod v Latinski Ameriki, tako je tudi v Dominikanski republiki revolucionarno gibanje razcepljeno. Tako imamo »Gibanje 14. junija«; to je po svojem obsegu večje od prokitajskega Dominikanskega ljudskega gibanja, ki ga je v Havani zastopal Cayetano Rodriguez. Obe politični organizaciji pa sta se pri naporih za demokratične volitve za zdaj združili, vprašanje pa je, če bosta uspeli koalicijsko politiko tudi v prihodnje nadaljevati.

Če hočemo dopolniti ta sestavek še z drugimi gverilskimi gibanji v Latinski Ameriki, potem bi na kratko omenili še naslednje:

V Argentini je pred kakšnim letom v provinci Salta vojska uničila manjšo gverilsko skupino. Ta skupina je bila organizirana po kubanskem vzoru, vendar pa je bila premajhna in osamljena, da bi bila vzdržala.

Manjši gverilski boji so izbruhnili v Braziliji, pred padcem Paz Estenssora tudi v Boliviji, kjer je bila v gozdovih blizu Mato Grossa skupina socialističnih falangistov; toda vse to so bile le osamljene skupine brez trdne organizacije pa tudi brez jasno določenih ciljev boja. Tudi v Ekvadorju so bili manjši boji, danes pa se pripravljajo na splošne volitve, ker je vojaška junta morala odstopiti. Kljub temu pa Američani, ki si lastijo še vedno nekako varuštvo nad državami Latinske Amerike, jemljejo gverilska gibanja precej resno, sicer bi ne bili brez razloga ustanovili v Panami posebno vojaško šolo za protigverilsko bojevanje v državah Južne Amerike. Notranja politična razcepljenost ter pritisk vojaških in desničar-

skih vlad, slabe gverilska gibanja, vendar pa stalno pojavljanje oboroženih borcev — mnogi med njimi so čez dan kmetje — kaže, da v Latinski Ameriki, deželi najbolj kričečih socialnih nasprotij, vedno bolj vre in so gverilski boji barometer naraščajočega pritiska revnih in lačnih množic, ki iščejo izhod iz nevzdržnega stanja.

To je moral priznati tudi ameriški predsednik Johnson, ko je ob obisku v Mehiki dejal, da je treba pravičnejše razdeljevati narodni dohodek v Latinski Ameriki in bi se ZDA morale zavzeti za pravilne cene latinskoameriških surovin. To naj bi ublažilo nedavno izjavo zunanjega ministra Ruska, ko je v veliki meri odrekel gospodarsko pomoč Latinski Ameriki in je tako moral Johnson gasiti požar ogorčenja v vseh latinskoameriških državah. Gverilski boji in splošno vrenje v Latinski Ameriki pa bodo prenehali šele takrat, ko bo dežela v celoti doživela spremembo dosedanje socialno-gospodarske ureditve, ko bodo izginili polfevdalni odnosi, ko ne bo imela polovica kmečkega prebivalstva le enega odstotka obdelovalne zemlje v svoji lasti in ko si bo dežela priborila tudi enakopraven položaj na svetovnem trgu, da ne bo več izgubljala milijardo in pol dolarjev letno zaradi prenizko plačanih surovin. Le tako ne bodo odhajali campesini skupaj z napredno inteligenco več v gozdove, da bi z orožjem v roki poudarjali pred svetom svoje upravičene zahteve po osnovnih človekovih pravicah.

Gverilska gibanja v Latinski Ameriki so samo del splošnih prizadevanj velike večine prebivalcev tega kontinenta, da si priborijo socialno ekonomske spremembe, ki jih čedalje bolj zahtevajo delavci in kmetje pa tudi nacionalistični meščanski krogi.

Uresničevanje agrarne reforme in odprava fevdalnih odnosov, možnosti razvoja domače industrije, ki ne bo odvisna od tujega kapitala in oblikovanje resnične demokratične oblasti, to so cilji, za katere se danes borijo Južnoameričani. Čedalje pogostejše stavke delavcev, zahteve po podržavljenju tujega kapitala, ki so ga ponekod že izvedli, burne demonstracije študentov ter formiranje skupne fronte za socialno-ekonomsko osvoboditev so dejstva, ki jih ni mogoče zanikati.

Gverilci v pragozdovih in planinah zelenega kontinenta pa predstavljajo tisti del tega gibanja, ki hoče z drznimi akcijami in z orožjem v rokah pospešiti ta razvoj in še bolj očitno dokazati svetu, da je napočil čas, ko je postala ekonomsko-socialna osvoboditev Latinske Amerike zgodovinska nujnost.

Jakob Savinšek : Protest, železobeton, 1959

Dr. Marjan Britovšek: Stališča II. internacionale do vojne in kolonialnega vprašanja

Inštitut za proučevanje delavskega gibanja. Beograd 1965. 280 str.

Inštitut za proučevanje delavskega gibanja v Beogradu je lani založil kot tretji zvezek v zbirki *Zgodovina mednarodnega delavskega gibanja* in razvoja socialistične misli prevod izvlečka iz zajetne habilitacije dr. Marjana Britovška Stališče mednarodnega delavskega gibanja do vojnega in kolonialnega vprašanja (1848—1914) na filozofski fakulteti (v Ljubljani — leta 1962).

Gre torej samo za določene del znanstvene razprave, in sicer za Stališče druge internacionale do vojnega in kolonialnega vprašanja. Založnik utemeljuje ta izbor med drugim takole:

»Stališče do vojne in osvoboditve narodov iz kolonialnega suženjstva je dandanes v središču pozornosti naprednega človeštva in še zlasti mednarodnega socialističnega gibanja. Delavsko gibanje si je že prve dni obstoja zapisalo na zastavo bojno geslo proti militarizmu oziroma osvajalnim vojnem, proti vsakršnemu zaslužnjevanju oziroma držanju v odvisnosti drugih narodov. Ta zahteva je dandanes postala vprašanje ne le delavskega razreda, ki želi uresničiti univerzalno bratstvo med narodi, ampak tudi vprašanje eksistence sodobnega naprednega človeštva nasploh.

Procesi osvobajanja kolonij izpod varstva imperialističnih sil so zajeli cele kontinente in potekajo ter zorijo v svetovnem merilu, vprašanje odnosa do vojne pa je postalo problem obstoja človeštva. Ti tako pereči in živi problemi sedanosti budijo tudi pozornost zgodovinarjev-raziskovalcev, ki si prizadevajo, da bi osvetlili, kako je ta vprašanje postavljalo in reševalo delavsko gibanje v svojih prejšnjih obdobjih. To raziskovanje je še posebno pomembno, ko steče beseda o delovanju bolj znanih in večjih mednarodnih organizacij delavskega razreda, kakršne so bile prve tri internacionale, ki so takrat bile po-

memben dejavnik v mednarodnih odnosih.

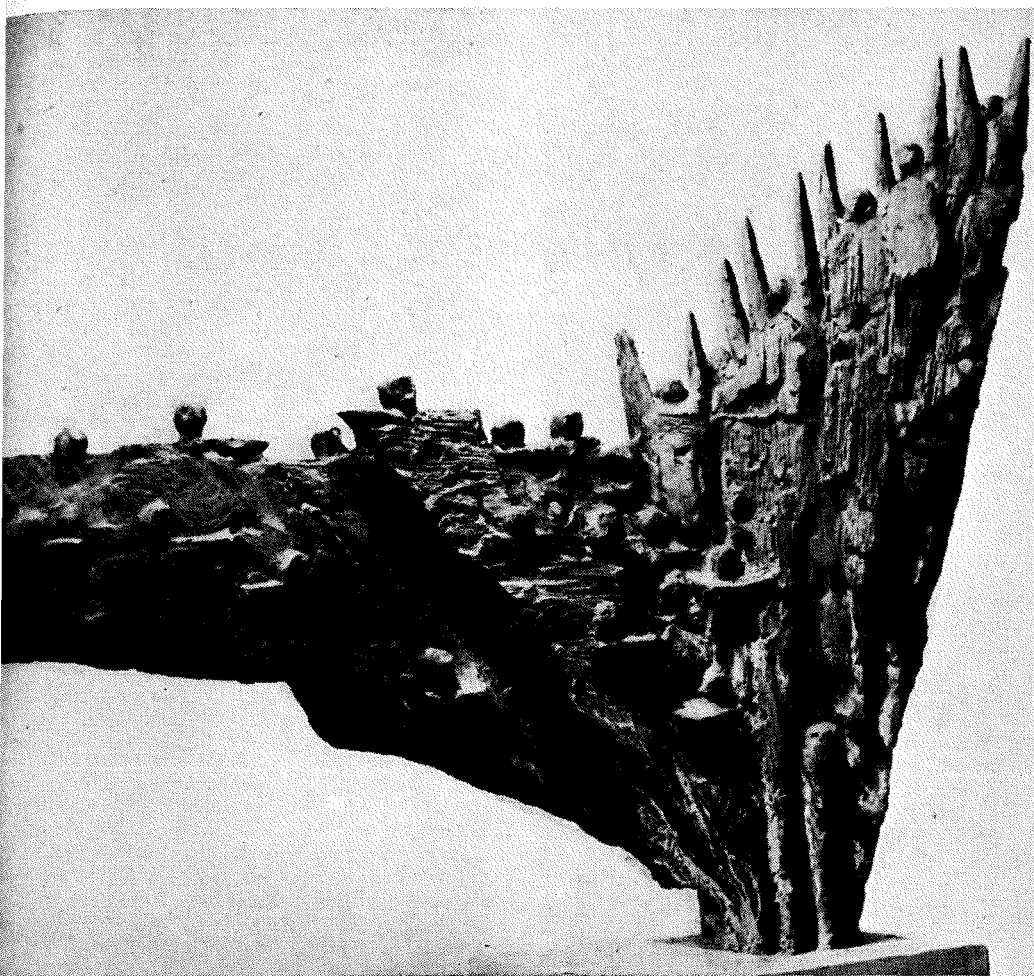
To zgodovinsko rekonstruktivno delo temelji večidel na izvirnem gradivu in literaturi, obravnava nastanek taktičnih stališč druge internacionale do vojne in kolonialnega vprašanja, tako, kakor so se ta pojavljala in izoblikovala na njenih kongresih, in nekaterih vodilnih socialno demokratskih strank v Evropi. Mednarodno delavsko gibanje, zlasti njegove posamezne partije oziroma posamezni narodi in države, vsi so takrat bili življenjsko zainteresirani do teh problemov. Zavoljo tega je povsem razumljivo, da so se skoro vsi kongresi druge internacionale ukvarjali z vprašanjem sredstev za preprečevanje vojn in z odnosi delavskega gibanja do kolonialnega vprašanja. Jedro raziskovanja v tem (M. Britovška) delu pomeni prikaz, kako so postavljali in reševali ta vprašanja v okviru različnih struj in smeri druge internacionale.

Dr. Marjan Britovšek je bil — zaradi izredno heterogene ideološke interpretacije historiografske literature na tem področju — prisiljen zasnovati svoje analize predvsem na dostopnem izvirnem dokumentarnem gradivu.

Toda ta prikaz še zdaleč ni izčrpal problematike vojnega ali kolonialnega vprašanja, kajti arhivsko gradivo, razmetano po raznih ustanovah za proučevanje delavskega gibanja, je skoro nepregledno ter čaka na še globlja in nadrobnejša zgodovinska raziskovanja. Razprava M. Britovška samo delno osvetljuje omenjene aspekte zgodovine mednarodnega delavskega gibanja in spodbuja nadaljnja raziskovanja z izčrpnimi monografskimi študijami.

Temu uvodu v (srbohrvaških) Stališčih druge internacionale do vojne in kolonialnega vprašanja dodajmo nekaj podatkov o avtorju:

Dr. Marjan Britovšek je docent na ljubljanski filozofski fakulteti in član

Drago Tršar: Osnutek za spomenik revoluciji v Ljubljani, patiniran mavec, 1962

prve povojne generacije slovenskih zgodovinarjev. Kmalu po diplomi se je ves predal proučevanju agrarne zgodovine in podaril slovenski kulturi izredno pomembno delo *Razkroj fevdalne agrarne strukture na Kranjskem*, ki ga je založila Slovenska Matica leta 1964. To delo je plod njegovega skoraj desetletnega proučevanja malodane še nedotaknjenih arhivskih dokumentov — doma in po mnogih tujih ustanovah — ter je po splošnih ocenah izjemna obogatitev slovenskega zgodovinopisja oziroma sodi med najpoučnejše agrarnozgodovinske raziskave in je doslej sploh najpomemb-

nejši prispevek k agrarni slovenski zgodovini zadnjih treh stoletij.

Zanimiva je tudi ugotovitev, da je prav temeljito raziskovanje svetovnih klasikov, Marca Blocha in Karla Kautskega, avtorja navdušilo za tudi enako prizadevno proučevanje zgodovine mednarodnega delavskega gibanja.

Kakor prej za agrarno zgodovino, tako je zdaj tudi za proučevanje zgodovine mednarodnega delavskega gibanja dr. Marjan Britovšek obiskal mnoge evropske znanstvene inštitute ter že v nekaj zadnjih letih objavil več znanstvenih razprav, med njimi na primer: Marx in

Engels v revoluciji 1848—1849 ter njuna taktična stališča, v Prispevkih za zgodovino socializma — I. zbornik — Beograd 1964, ter Stališče prve internacionale do nacionalnega, kolonialnega in vojnega vprašanja (Marxove in Engelsove koncepcije), prav tako v Prispevkih za zgodovino socializma — II. zbornik — Beograd, 1965.

Najzajetnejše znanstveno delo dr. Marjana Britovška s tega področja pa je že omenjena habilitacija na ljubljanski univerzi Stališče mednarodnega delavskega gibanja do vojnega in kolonialnega vprašanja 1848—1914, iz katere je (zvezni) inštitut za preučevanje delavskega gibanja izločil stališča druge internacionale ter jih izdal v srbohrvaščini z namenom, da bi pokril z njimi, kot visokošolskim učbenikom, potrebe za celotno območje SFRJ.

Knjiga je, mimogrede zapisano, vezana, opremljena še z dvema prilogama (Stališče nemške socialdemokratske stranke do vprašanja militarizma in kolonializma ter Odstopanja vodstva nemške socialdemokratske stranke od principalnega reševanja kolonialnega vprašanja na kongresu v Essnu leta 1907) ter na koncu še s povzetkom v angleščini in ruščini pa še z imenskim in geografskim kazalom. Torej — nadvse priporočljiva publikacija za vsakogar, ki se kakor koli ukvarja z zgodovino mednarodnega delavskega gibanja!

Poglavij je v knjigi štirinajst: Ustanovni kongres druge internacionale v Parizu in vprašanje vojne, od 14. do 20. julija 1889; Bruseljski kongres in vprašanje vojne, od 16. do 23. avgusta 1891; Zunanjepolitične koncepcije mednarodne socialne demokracije in njena stališča do vojne na kongresu v Zürichu,

od 6. do 12. avgusta 1893; Odnos londonškega kongresa druge internacionale do militarizma, kolonialnega in nacionalnega vprašanja, od 27. julija do 1. avgusta 1896; Vprašanje vojne in kolonializma na pariškem kongresu, od 23. do 27. septembra 1900; Amsterdamski kongres druge internacionale ter vprašanje vojne in kolonij, od 14. do 20. avgusta 1904; Mednarodni položaj ter vprašanje vojne in kolonij na kongresu druge internacionale v Stuttgartu, od 16. do 24. avgusta 1907, ki jo objavljamo v tej številki Borca na straneh od 557 do 565; Mednarodna situacija in aneksijska kriza 1908. leta; Stališče srbske in avstrijske socialne demokracije do aneksijske krize; Vojno in kolonialno vprašanje na zasedanju mednarodnega socialističnega biroja v Bruslju 1908. leta; Mednarodni socialistični kongres v Kjöbenhavnu in vprašanje vojne; Stališča nekaterih socialističnih strank v mednarodnih krizah; Izredni socialistični kongres v Baslu in stališče socialistov do balkanske vojne ter (zadnje, štirinajsto poglavje v tej knjigi); Začetek prve svetovne vojne in zlom druge internacionale.

Ce ob zaključku poudarimo še to, da je dr. Marjan Britovšek zbral nič manj kot 574 opomb »pod črto«, v katerih najskrbneje našteva vire, iz katerih je zajemal svoja izvajanja oziroma ustanove, kjer so ti viri, potem je nemara vsakršna ocena odveč, zakaj povpraševanje po tem učbeniku bo prav gotovo kmalu izčrpalo naklado.

To nam hkrati kar vsiljuje tole vprašanje: Ali ne bi bilo lepo in pošteno, da bi ta, druga izdaja zagledala luč sveta v slovenščini, če je že original — slovenski?

Jaka Šlokan

Karel Destovnik-Kajuh: Zbrano delo. Pesmi

Zbral, uredil, uvodno študijo in opombe napisal Emil Cesar. Opremil Miligoj Dominko. Založil Zavod Borec v Ljubljani 1966.

Morda bi začel kar s spomini in nanje navezal nekaj pripomb.

Septembra 1937 sem bil prestavljen na celjsko gimnazijo. Ni bilo dolgo, kakšen teden, ko me pokličejo v govorilnico. Stopim tja, čaka me študent

črnih las, pove, da je Destovnik in da bi radi ustanovili literarni krožek, pa če bi se za to zavzel pri ravnatelju. Rekel sem, da bom govoril. To sem tudi napravil, pa je ravnatelj dejal, da dijaki ne premislijo vsega, ustanavljajo društva, ta pa zamrejo, ker ni toliko zanimanja, kakor so pričakovali. Če že hočejo delati, naj se zbirajo, ne da bi bil krožek formalno osnovan. Potem se bo

videlo: če je toliko vneমে in bodo vztrajali, se iz te pripravljalne oblike ustvari formalno organiziran krožek. Tako sem tudi povedal Destovniku. Ni bilo ravno navdušujoče, ali njegova želja vsaj načelno ni bila zavrnjena.

Sam še nisem imelkušenj na tej šoli in seveda nisem mogel prav dojeti ravnateljeve previdnosti in njegovih pomislekov. Stanje v novem kraju pa se mi je kmalu jasnilo.

Spričo izrazito ljubiteljske, skoraj zasebne oblike seveda ni bilo mogoče javno sklicevati sestankov, kar bi že zaradi radovednosti vsaj skrajja pritegnilo več dijakov. Tako pa so prihajali nekatere popoldneve v razred, ki je bil prazen, le prav redki — poleg Destovnika se spominjam še Zmage Kumer in Lidi je Prudič. Največ smo se pogovarjali o literarnih rečeh; da bi brali svoje, kakor jih je silil tudi Destovnik, se po večini niso upali, videti pa je bilo, da vsi tudi niso pisali.

Sicer pa je bilo zanimanje na splošno obrnjeno drugam. Za človeka, ki je prišel iz Ljubljane, je bilo tu marsikaj novega in poučnega. Razmerje med klerikalci in liberalci je bilo podobno — oboji bolj umerjeni, vendar je med prve zahajal kdaj tudi nestrpnejši duh, nekaj iz mladinskih glasil take vrste, nekaj iz sila uglajenega, preprijaznega kateheta dr. Hanželiča, ki je bil zelo delaven, ostal pa pri tem večkrat prikrito v ozadju. Med liberalnimi študenti je bilo nenavadno veliko — vsaj v primeri z drugimi kraji — ljotičevcev. Precej je bilo tu »zlate mladine«, vmes pa so bili tudi revni, proletarski fantje, ki jih je zanašala nekakšna socialnost v jugoslovanskem totalitarnem programu tega gibanja, jih pri tem odvracala od bližnjih in bolj perečih problemov, saj je včasih kazalo, da jih zunanje in domače hitlerjevsko nemštvo preveč ne vznemirja. Prav moč tega nemštva pa je dala človeku še posebno misliti. Tu si se srečal še marsikje z dvojezičnostjo, kar bi bila lahko najbolj mila zadeva, zanimiva za puščina avstrijske preteklosti, če ne bi ti ljudje preskakovali iz slovenskega pogovora in nemški, ker se jim je ta zdel imeniten, in ne bi s tako pohlevno vdanostjo gledali v Nemcu edino pravega gospoda. Pa saj je bilo teh Nemcev in tistih, ki so se šli zanje, toliko, in imeli so največ kapitala, najboljše trgovine in lokale in skrbeli so za svoje bolj revne, zraven še poskrbeli, da so imeli delavci svoj nogomet in celo knjižnico s slovenskimi knjigami. Privoščili so si lahko svoje zaprte shode, skrivne, na pol

vojaške nastope, ki je policija zanje vedela, pa morala zamizati. Študenti niso marali molčati. Ta objestnost jih je izživala, da so se postavljali po robu, organizirali nasprotno akcije, pri katerih so se strankarska prepričanja umaknila v ozadje. Marsikje je bilo videti, kakor da je to okolico šele zdaj širše zajelo narodno prebujenje. Taka narodno-obrambna prizadetost govori tudi iz Destovnikovih dopisov Slovenski mladini.

Med študenti so bili tudi levičarji. Posebno močna skupina je prihajala z vozači iz Šoštanja, kar omenja že urednik te knjige. Izmed njih sem Destovnika in še nekatere poznal iz šole, drugo družbo, med katero so bili tudi starejši, pa s Cankarjevega večera septembra 1938. leta, ki je bil res znamenit. V Šoštanju sem se z Destovnikom videl že prej, ko sem šel skozi s kolesom. To pot me je povabil, saj je bila prireditev nemalo njegovo delo. Spored sam mi ni ostal v spominu, razen da je bila vmes Delakova prireditev Hlapca Jerneja. Ne bi pa mogel tako kmalu pozabiti razburljivega prerekanja, ki se je vnelo z orožniškim komandirjem. Ta nastopa ni hotel dovoliti. Najbolj živo in jedko mu je ugovarjal medicinec Röck. Na to »predigro« namiguje iz Slovenske mladine v Dodatku (Kulturno delo mladine) in ustrezne opombe z navedbo Destovnikovega pisma, dodal bi pa, da je Slovenski narod 15. septembra 1938 prinesel napoved tega večera (Iz Šoštanja), 20. septembra pa poročilo (Cankarjev večer v Šoštanju), in to se skoraj docela ujema z omenjenim Destovnikovim pisanjem o tem nastopu v Slovenski mladini, samo da ima še nekaj več podatkov. Oboje je torej Destovnikovo. — Po prireditvi smo sedli v restavraciji pri Destovnikovih za veliko mizo. Tu so bili zraven Destovnika in Röcka še, kolikor se spominjam, Martin Mencej, Janko Vrabčič, Jože Hainz; Ivanka Jelen (omenjam jo tudi zato, ker je za svojo nalogo zbirala podatke o Destovniku) — nekateri že znani komunisti, drugi levo usmerjeni, kar se je čutilo pri pogovoru o dogodku tega večera in z njim v zvezi o političnih razmerah in idejah, o Sodobnosti in Dejanju.

Destovnik je bil to šolsko leto spet v petem razredu (ne v šestem, kakor piše na strani 10) že politično zaznamovan in tega se je pri organiziranju literarnega krožka, ki naj bi se z jesenjo poživil, dobro zavedal. Zdaj je prišlo tako daleč, da so lahko zasnovali nekakšno ustanovitev na sestanku, ki je bil določen za soboto popoldne. Malo

pred uro smo se dobili z Destovnikom in Arzenškom. Čakali smo na hodniku pred razredom, kjer naj bi se zbrali. Destovnik je dejal, da se je s tovariši domenil, da bi prišel v odbor, ne bi ga pa predlagali za predsednika, ker bi utegnili zaradi njega nasprotovati tudi krožku samemu. Tam nas je bilo kmalu že nekaj več, vendar smo nekam dolgo čakali na druge, da je bilo že sumljivo. Po prejšnjih izkušnjah kaj prevelikega obiska ni bilo pričakovati. Takrat pa se začnejo usipati v šolo drug za drugim, da je bil razred naenkrat napolnjen. Ostal sem zunaj in že je, menda Arzenšek, prišel z novico, da je bil prej za to množico kongregacijski sestanek, tam pa je bilo rečeno, da ne sme zmagati Legiševa rdeča lista. V uvodu piše na strani 25, da je ostra kontrola šolskega vodstva (torej ravnatelj) »volitive razveljavila in tako izsilila sestavo novega odbora«. Ne vem, na kaj se opira ta trditev. Pomnim le, da je bil »prevzem oblasti«, od katerega je prišlo ta dan, pripravljen drugje. Izvoljen je bil Albin Simončič, vozač od Radeč, fant, ki je silno veliko bral. Da se je tako zasukalo, še ni bila nesreča, kar se je pokazalo pri nadaljnjem delu. Kasneje se je Simončič celo čisto obrnil in napisal v nalogi tako hude besede proti Korošču, da sem mu jo moral dvakrat zapovrstjo iztrgati, ker bi mu lahko nakopala pošte- ne težave.

O delu v krožku, pri katerem je to leto pomagal tudi novi profesor Tine Orel, je poročilo v gimnazijskem izvestju za leto 1938-39. Tam je omenjen tudi Jože Tovornik, to je prav tisti sodelavec Slovenske mladine, o katerem govori uvod (20). Bil je imeniten fant, krščanski socialist. Nemci so ga ubili že prvo leto. Malo kasneje (27) je v študiji nejasna beseda o Mrakovem Groharju. To bo v zvezi z Mrakovim nastopom v Celju, in zanj med takimi študenti, kakor je bil Destovnik, ni bilo težko zbuditi zanimanja. Nejasni in nenavadni so tisti stavki, ker pismo, po katerem bi lahko presodili njih veljavo, ni objavljeno.

Drugo leto me v Celju ni bilo. Ko sem se vrnil, je bil Destovnik v Mariboru. Dobil sem zveščice Knjige za vsakogar, pri kateri je sodeloval (tam se glasi naslov Gorkega novele šestindvajset in ena, ne tako, kakor je na straneh 64 in 65). Videl sem ga pa tisti večer prej, ko je odhajal v internacijsko taborišče. Kazalo je, da so se morali nekateri prizadeti zmeniti, da se dobijo v Celju z Miškom Kranjcem, on pa je

imel ob tej priložnosti predavanje. Mislim, da je bilo pripravljeno v okviru Ljudske univerze. Kranjec je med drugim govoril o marksističnih pogledih na estetiko pri Bolgaru Todorju Pavlovu. Po predavanju smo šli nekam posedet. Destovnik je bil videti v ti družbi kakor odrasel med možmi, ne pa študent, saj so ga enačili z nevarnimi elementi, ki jih je bilo treba onemogočiti s tem, da so jih, vsaj pretveza je bila taka, klicali pod orožje.

Še enkrat sva se videla, to pa že prve mesece po zasedbi v Ljubljani. Srečal sem ga na cesti. Pravil mi je, kako se je tiste čase po prihodu Nemcev s svojo družbo prebijał po hribih, se poškoval, tako da se je umaknil sem in da zdaj dela, piše.

Ce premislim — ali niso ti spomini samo drobiž in zelo zasebna zadeva? Morda je res v njih nekaj dopolnil, ni pa s tem posebej osvetljena Destovnikova podoba. Vendar: take drobne podatke je uporabljal urednik Kajuhovega zbranega dela, ko je pisal uvodno študijo, in prav tu, v določanju zunanjih življenjskih in bibliografskih dejstev (teh zlasti v obsežnih opombah) je ravno največja njegova moč in vrednost. Tukaj se je kar se da potrudil in vestno opravil svoje delo. O tem pričajo preštudirani tiskani in pisani arhivski viri po različnih ustanovah, zraven pa resničnega spoštovanja vreden seznam ljudi, na katere se je obrnil po podatke in pojasnila. Iz drugih opomb se vidi, da je bilo njegovih informatorjev celo še več. Zato so njegove ugotovitve te vrste tudi najbolj trdne. Z njimi je opisal pesnikovo življenjsko pot, da je precej jasna in nekajkrat še posebej zanimiva. Včasih pa ga je vendarle zaneslo čez mejo v obravnavo stvari, ki se že odmikajo od osrednjega vprašanja in zato trgajo pozornost. Tako je zlasti izčrpanjem vsebine Slovenske mladine, z nastevanjem ljubljanskih tehnik ali splošnih podatkov o sovražniku pri pohodu štirinajste čez Hrvaško. Zelo moti na koncu spisa poudarjanje »edino mogoče razlago«, ki »ovrača vsako drugačno razlago« pesnikove smrti, saj zveni kakor zagovor, tega pa Kajuh ne potrebuje. O tem bi bilo treba ali spregovoriti in pri jasni človeški postavi, kakor je Kajuh, bi se dalo to opraviiti brez strahu, ali pa ne namigovati in s tem puščati človeka v nejasnosti.

Druga stvar je z literarnokritično sodbo. Ne mislim posegati v ločevanje »dognanih« pesniških besedil od »nezrelih«, kar je opravljeno po zgledu Zbra-

nih del pri Državni založbi, se pa v glavnem ozira na pesnikovo izbiro. Če so veljala za prvi del tako široka merila, potem bi z mirno dušo premaknili tja še Predpomladno pesem iz Dodatka. Pač pa bi omenil, da je govorjenje o literarni strani Kajuhovega dela malo trdno, najrajši ohlapno ali sila splošno. Tako ne vidim, kaj bi bilo nenavadno, če je iskal pouka ali nasvetov pri starejših (20), ne morem šteti pripombe v dveh vrsticah za »krajši življenjepis« (258), ne morem razumeti, zakaj naj bi celotnost pričujoče izdaje zahtevala in opravičevala pesnikova osebnost, »posebno pa še ustvarjanje v ljubljanskem obdobju« (270). Ne veš, na kaj opira (in to večkrat) sklepe o »razvejani« dejavnosti (razvejan pomen razpršen, mislil je pa: razvejen, v več strani razvit), o zorenju izraza in sodbe ali sklepanje o epskem snovanju (135, 137). Največkrat hodi okoli stvari ali visoko nad njo in komaj pri pesmi Dekle, dekle moje srečaš nekakšno kritično pripombo (284). Drugače pa tako stoji na pesnikovi strani, kakor bi lahko povedal s podobo, da že ne loči kriterijev. Samo tako je mogel zapisati (91), da se prve pesmi iz okupacijskega ciklusa razločujejo od Župančičevih v tem, da so doživete sredi dogajanja, v trdi skušnji. Ali jim samo ta okoliščina lahko daje ali večja umetniško vrednost? S takim, iz preteklosti že prevečkrat znanim zamenjavanjem meril, ni mogoče priti do »dokončne« (266) podobe, kakor si urednik želi. Še posebno ne, če govori o »upravičenem odporu« proti Novšakovim pripombam in ponatiskuje ugovor, ki se danes bere že sila čudno in je vse prej ko spodobno. Vprašanje je, kaj hočemo iz Ka-

juha napraviti. Če nekakšnega Župančiča, potem govorimo v prazno. Tudi z ugotavljanjem, kje se je šolal, ne bi prišli daleč, pa naj so tudi očitni odmevi iz Klopčiča, Seliškarja, Grudna (Pomladni sonet) ali Majakovskega. Pač pa bi pri določanju njegovega mesta našli opore že v dosedanjih sodbah in tukaj bi se videlo, da se, recimo, Novšakove pripombe kar precej ujemajo z Glazerjevimi in da je D. M. (najbrž Mevlja) v citiranem mariborskem Večeru le ponovil misel, ki je bila že večkrat izrečena in zapisana — da zasluži ime ljudski pesnik Kajuh vse prej ko Župančič. To so čutile, recimo, tudi tiste kmečke žene, ki so hotele dobiti prepis njegovih pesmi (118), in sam Kajuh je hotel biti, kakor piše Matevž Hace na prvih straneh svoje druge knjige spominov, naš Petöfi — torej ljudski pesnik novega, revolucionarnega tipa. Tak se utegne bližati izražanju ljudske pesmi (kakor v Žalosti), sicer pa povzema iz izročila umetne poezije tisti način, ki je podobno brezimen, vsem skupen, brez kakšnih iznajdljivosti. Če je ta način še napolnjen s tako splošno človeško vsebino in zajet s pristrčno zavzetostjo, kakor je v pesmih Kje, si, mati, Bosa pojdiva ali Materij padlega partizana — kljub zadnjemu verzu, ki bi ga spreten pesnik zlepa ne pustil takega — potem obstane, to se tukaj tudi pravi: preide v ljudsko last. V primeri z omenjenimi je Pomladni sonet eden izmed boljših dosežkov v vrsti podobnih (od različnih avtorjev) iz razpoloženja svojega časa.

Omeniti je treba, da je napovedan še drugi zvezek tega zbranega dela, zraven pa posebna knjiga o Kajuhu umetniku.

Lino Legiša

Giovanni Padoan: Abbiamo lottato insieme — skupaj smo se borili

ITALIJANSKI IN SLOVENSKE PARTIZANI NA VZHODNI MEJI. DEL BIANCO EDITORE, UDINE 1965, 368 STR.

»Na vzhodni meji« Italije; gre za Brda, Beneško Slovenijo največ in obmejno Furlanijo. Avtor je bil 1944-1945 komisar garibaldinske divizije »Garibaldi Natisone«, ki se je po sovražni ofen-

zivi septembra 1944 počasi premaknila na Cerkljansko in se borila podrejena operativno štabu IX. korpusa, dasi je ostala enota italijanske rezistence.

Gre za Vannijeve spomine. Pri vseh memoarih več ali manj izstopa oseba. Samo kratko: Giovanniju Padoanu izstopa le preveč njegova oseba; saj je

bil komunist in ne zahodni individualist. (glej primere na str. 26, 32, 50, 194 itd.).

Kako je pa z objektom, vsebino teh spominov? Omejimo se na tista vprašanja, ki zanimajo naše borce od Soče in Nadiže, našo NOB.

I. Kako gleda Vanni na slovenske partizane in NOB?

Na str. 35—38 pod naslovom: »Prva čistka« itd. podaja kratko *sovražno ofenzivo proti enotam goriške divizije* konec novembra 1943. Kritizira poveljstvo, ne vé za divizijo, ne za njene enote, ali: »Poveljstvo ni poznalo partizanske taktike, utrdilo se je na Matajurju«, toda to ni res. »Kljub odporu... se vse razprši...« Matajur je bil po našem (beri raje mojem) mnenju zmota, napaka.

Tako o slovenskih partizanih in poveljstvu divizije. Ta je res zgubila, ali ne na Matajurju, kom. R. Mahnič, nač. štaba Radivoja Ignjatovića itd. tam pod Kolovratom neke pri Topolovem. Ital. bat. »Mazzini« pa... »Umaknil se je brez boja...« v Furlanijo. Razgubilo se je 19 moč, ostalo le 23!

Na str. 44—45 opiše napad na *karabinersko vojašnico v Ločniku*. »Poveljnik slovenskega odreda« — ne vem pa, če je že takrat briško-beneški odred nastal, — nima nikakega načrta. Ob napadu slovenski partizani »zginejo«.

Str. 128—129 smo že avgusta 1944. V zahodni Benečiji je div. Garibaldi-Natisone podrejen slov. bataljon, poveljnik je Vodopivec. — Mogel je biti le štab 17. Gregorčičeve. — »Čutil je odpor nasproti našim poveljem« ta Vodopivec! Bil je pa pri ital. div. rad, saj je »imel dobro prehrano«.

Str. 184-185 gre za *sovražno ofenzivo sept. 1944 v zahodni Benečiji*. »Slovenski bataljon se umakne brez boja... Pusti nezavarovan hrbet ital. enot... Skozi 'odprtino' udari kar 40 sovražnih kamionov' z najmanj 1800 vojaki... Naša poročila poznamo pa le poročila IX. korpusa GS Slovenije 5. 10. 1944, št. 30 in 1. 10. 1944, št. 31. Slovenski bat. je vpadel v hrbet sovražnika. — Vanni ne dela zaključkov, ko pa tako podaja, kot je, moraš ugotoviti tole: slovenska enota je bila kriva, če so enote divizije Garibaldi-Osoppo (obstajala je le kratek čas, z garibaldinci so se združili ozopovci) morale zapustiti zahodno Benečijo.

Str. 268, ko div. Garibaldi-Natisone pride na Cerkljansko, »trpi lakoto«. Tudi civilno prebivalstvo meni, da trpi, »fame più nera« — »strašno lakoto«. — Ne, ne,

taka pa le ni bila, ker drugače bi morali partizani in civilisti cepati kot muhe!

Glede zadnje sovražnikove ofenzive proti IX. korpusu se bralec najbolje pouči iz knjige St. Petelina, Osvoboditev Slovenskega primorja (Nova Gorica 1965). Kako je Vanni opisoval boje ital. enot (str. 276—285), je treba brati! Samo primer: Brigada »Gramsci« se v jurišu prebije, ko sovražnik »zadrži furiozen napad Slovencev«. Petelin: »Naposled je neka nemška kolona presenetila italijansko brigado »A. Gramsci« in jo razbila« (l. c. str. 123). Bilo je tam »na Blegošu«, pravi Vanni, »med Poljansko in Selško dolino« Petelin.

II. Kako Vanni gleda na slovensko vprašanje, vprašanje meja itd.

Na str. 31 pravi, da je italijanski partizan imel v začetku kompleks inferiornosti. Premagal ga je... Ostaja pa tudi kompleks superiornosti! O tem Vanni ne govori odkrito, ali njegovi nastopi so taki:

Na postavljeno vprašanje je Vanni dal svoj *načelen odgovor* na str. 33—34. Gre za *sestanek 13. 11. 1943 v naselju Imenje pri Šmartnem v Brdih*. Sestanka so se udeležili Slovenci: Luka-Fr. Leskošek, Kveder, Primož-A. Bebler. Pozneje bom omenjal, da so slovenski priimki in imena za Vannija težki. Tu piše: Lukas, Primos... — Za ta primer tu in za vse naslednje velja, da v naših dokumentih ni podatkov, ki bi jih poznal... Saj Vanni govori največkrat o osebnih srečanjih.

Italijanske partizane sta zastopala Andrea-Lizzero, danes funkcionar KPI v Vidmu, državni poslanec, in Vanni. Vlado-Branko Babič je bil tolmač. Diskusija je bila dolga, polna napetosti, v glavnem sta jo vodila Luka in Andrea. Vanni po da glavne točke, pravzaprav glavni točki: problem razmejitve in problem odnosa med italijanskimi in slovenskimi partizani.

Problem razmejitve po Vannijevem tekstu je rešljiv tako: »Naše stališče je bilo, da je to problem odnosov med suverenimi državami, zato mi nimamo možnosti o tem razpravljati. Vsekakor je bilo naše mnenje, da je treba vprašanje rešiti v soglasju med predstavniki, pooblaščenimi od obeh vlad in da odločitve ne smejo iti mimo volje ljudstev, ki bi se morala izraziti po referendumu. In še to vprašanje je zapleteno, saj je treba upoštevati stališče zaveznikov do tega.«

Borko Lazeski: Freska o NOB (izrez), freska, 1951 do 1956

»Jugoslovansko« stališče, tako ga imenuje, je pa »glede na naše teze bilo nasprotno. Naše teze so nasprotno leninizmu-marksizmu, saj Lenin ni nikdar govoril o referendumu. In še to: lokalno ljudstvo je že optiralo za ljudsko republiko Slovenijo, s tem da je zgrabilo orožje proti Nemcem.«

»Na to smo odgovorili, da je lokalni položaj tak, kakršen je. Čemu bi torej vmešavali Lenina glede sodb o posamičnih, konkretnih vprašanjih, ki jih razumljivo ni mogel poznati. To je sofizem. Res je, da je slovensko ljudstvo odločilo tako, kot so jugoslovanski delegati omenili, ali mi gotovo ne moremo odločati za veliko večino italijanskega ljudstva Trsta.«

Komunist Vanni izključuje Lenina, nemogoče se je nanj sklicevati glede »posamičnih vprašanj«. Pozablja ali pa ne ve, da je Lenin že 1905 govoril in pisal o »samoodločbi«, da je nacionalno vprašanje študiral, o njem pisal in postavil načelo za narode: »Pravica samoodločbe in pravica do odcepitve«. Še več, da so 1934 tri partije za slovensko ljudstvo podpisale izjavo, ki je celo razširila Leninovo načelo s tem, da so se KPJ, KPI in KPA obvezale, da bodo »delale in se borile za združitev slovenskega ljudstva«, ki je bilo že ob začetku I. svetovne vojne, to izjava poudarja, razbito med tri države: to so bile Avstrija, Madžarska in Italija. S tem da je bila omenjena Italija, je jasno rečeno, da imajo pravico do samoodločbe tudi Beneški Slovenci, ki so bili že od 1866 pod kraljevinjo. Tembolj je to veljalo po II. svetovni vojni, ko je slovensko ljudstvo razbito na štiri države; večina je bila pod Jugoslavijo.

To trojno izjavo je prineslo glasilo italijanskega CK v Parizu »Stato operaio« 1934; v istem letniku so o tem daljše razprave in diskusije, ki se ponove v letu 1936. — Torej je KPJ in tembolj KPS imela vso pravico sklicevati se na Lenina, na trojno izjavo in se je tudi sklicevala. Delo Kardelja (Sperans, Razvoj slovenskega narodnega vprašanja) sloni na praktični aplikaciji izjave. V dobi NOB se KPS sklicuje na izjavo že 1941, 1942 (o tem priča Slovenski poročevalec).

Pa še eno pripombo na Vannijevo stališče »Naše mnenje je, da gre za vprašanje, o katerem odločajo predstavniki vlad v sporazumu z ljudstvom«. Ali Vanni ne ve, kar danes priznavajo že meščanski dobromisleči zgodovinarji (na primer Švicar Sales v svoji zgodovini sveta, Anglež Barraclough v knjigi o mo-

derni Nemčiji), da je bila II. svetovna vojna imperialistična, da sta bila Versailles in Rapallo glede mej Italija—Jugoslavija sad imperialističnih bojev med državami in vladami?

Vprašanje odnosov med italijanskimi in slovenskimi partizani je v pogovoru v Imenju bilo »načelno rešeno« — di »massima« kot pravi Vanni. Pozneje, na str. 68, pove, da je »sporazum bil le ustno« sklenjen, saj so nato sledili pisмени sporazumi (str. 68) 7. maja 1944 med briško-beneškim odredom in brig. Friulijem in samo med bataljonoma Mazzini in Mamel, kot v tekstu piše on, ko omenja sporazum o aneksu na str. 327. Ne vem pa, če drži Vannijev komentar, da je to prvi »prima, ko je predstavnik nove italijanske vlade« podpisal sporazum z zavzniki. So italijanski partizani predstavljali vladu v Rimu ali pa neko »novo vladu« v zgornji Italiji? V tem času rimska vlada še ni priznala CLN za zgornjo Italijo kot svojega pooblaščenega zastopnika; celo CLN za zgornjo Italijo je sporazum briško-beneškega odreda in »Friuli« priznal šele pozneje.

S tem da je Vanni postavil svoje načelo o reševanju nacionalnega vprašanja, odrinil v kot Lenina in samoodločbo, se oprijel načela, da o tem odločajo vlade, ni končal. Prav nič se ni potrudil, da bi bil skušal razumeti stališče slovenskih ljudi in slovenskih partizanskih voditeljev. Vrsto primerov omeni, ki jih rešuje zelo odločno po svoje.

Najvažnejše se mi zdi *vprašanje beneške Slovenije*. Reši ga ob eni sami epizodi; sreča namreč učiteljico (Amorino iz Gornjega Barnasa — »Vernassino«), ki mu potoži, da jo Slovenci ne puste poučevati v italijanščini. — Povejmo, da so naše partizanske oblasti dopuščale v Slovenski Benečiji, da je ljudstvo odločalo, ali se poučuje v slovenščini ali v italijanščini, izključevale so pa fašistične učne moči. Vanni na str. 196—199 seveda simpatizira z ubogo mučenico, daje ji dobre nauke o italijanskem risorgimentu, o Mazziniju, Garibaldiju; šele na str. 220 pove, da je »politika briško-beneškega odreda« zgrešena glede »lokalnega prebivalstva«. Ni moči navesti dolgega dialoga, ki skuša nekje smešiti zagovornike slovenske pravice. Vanni pa pozablja in tega nikjer ne omenja, da je slovenska zemlja ob Nadiži dala beneško četo, ki je prešla v bataljon. Pozablja, da je toliko beneških mož, fantov, žena, deklet sodelovalo v OF. Ali vsi ti ne veljajo toliko kot »primer Amorine«, ki je šla skozi fašistične šole?

Diskusija glede brigade »Isonzo« (str. 87—89), ko so slovenski partizanski voditelji zahtevali, da se imenuje »Natisone«, je vsaj mirno prikazana. Ni žolčno podana; sicer pravi, da Slovenci niso »preveč nategovali vrvi«, drži pa, da so italijanski tovariši spremenili ime v »Natisone« — Nadiža, ki je pač bolj ustrezalo, saj se je gibal na tem področju.

Hudo oster je Vanni v *oceni našega tovariša Matejke* (Evgen Matejka-Pemc), ki mu je »politično omejen in sektaški« (207—208). Šlo je za vprašanje podreditve italijanskih enot operativnemu vodstvu IX. korpusa. Narodni heroj Matejka, ki je padel že po osvoboditvi Trsta in Gorice pod strelci četnikov — 3. maja pri Koprivi v Furlaniji, ne za služi take ocene!

Isti problem obdeluje Vanni pod naslovom: *Obisk Rudija in Skalarja* na str. 219—224. Prvenstveno je šlo za vojaško vprašanje operativne podreditve in zveznih oficirjev. Vanni pa pogovor, ki naj bi trajal kar pet ur (od 22 do 3 zjutraj) podaja v obliki »botta e risposta«, vprašanje in odgovor kot v romanu. Ali tako, da lahko zapiše, da med »vašim slovenskim dokazovanjem in onim fašistov« ni velike razlike! — Kdo je bil Rudi? Najbrž Rudi Kodrič-Branko, bivši poveljnik Kosovelove. Za »Skalarjem« pa je treba iskati Petra Stanteta-Skalo, načelnika štaba IX. korpusa. — Dvomim, da bi Vanni imel tako čudovit spomin in si zapomnil pogovor tako, kot ga podaja. Tudi dvomim, da bi bili naši partizanski voditelji odgovarjali tako, kot jih on prikazuje. Ne verjamem, da bi bili takrat imeli stenografe, še manj magnetofone. Pri pisanju spominov pa je treba zelo zelo paziti na lastno fantazijo!

Zelo delikatno zadevo, bolj za KPI kot za našo NOB, omenja Vanni, ko piše o *zastopniku CK KPI pri IX. korpusu tov. Vittoriju (Michele Bianco)*, (Glej str. 261—266 in še opombo na str. 270.) Ta naj bi zahteval na podlagi pisma CK KPI in pisma tov. Togliattija od divizije Garibaldi-Natisone popolno podreditev, »integracijo« pravi Vanni, pod IX. korpus in prekinitev odnosov z italijanskim glavnim poveljstvom in političnim vodstvom za zgornjo Italijo. V opombi (str. 270) omenja, da CK KPI ni nikdar dal takega ukaza in je Vittorio »modificiral direktive v dobri veri«. — Omeni pa, da je divizija prek mobilizacijskega centra v Brdih kljub vsemu vedno držala stike z Milanom. — Vsekakor gre res za delikatno zadevo, ki je ni moč obravnavati tako, kot je storil Vanni.

Na dveh mestih se ob nacionalnem vprašanju dotakne vprašanja *udeležbe divizije pri osvoboditvi Trsta*. Prvič, ko govori o sestanku Andrea in Nincia (za garibaldince) z Rudijem Borštarnjem (piše: »Borsnars«), V. Tomšičevo in Maksom (str. 272—273) in še (str. 288) v Črnomlju pri GŠS. — Vanni je seveda bil za to, da bi garibaldinci morali nujno na pohod na Gorico in Trst. Ta pohod je pa operacijsko vodil že vrhovni štab Jugoslavije, izvajala pa ga je IV. armada, kateri sta bila podrejena VII. in IX. korpus. Nič čudno, če se Vanni čuti »prizadetega«, ko ni dobil odgovora, ali... v vojski so vedno vojaki in oficirji bili podrejeni štabom in vrhovnemu štabu.

Propaganda med garibaldinci. Zgodovinski okvir naše NOB glede vprašanja meja je znan. Samo kratko ga omenimo: do septembra 1944 je problem meja stal v ozadju, glavno je bilo vprašanje skupnega boja vseh antifašističnih sil proti sovražniku. Maršal Tito je prelomil molk in spregovoril znane besede: »Svojega ne damo, tujega ne čemo« in postavil zahtevo meja. To pa zavoljo gonje, ki so jo zaradi meja začeli desničarski krogi v osvobojenem Rimu.

S tem je povezan prehod italijanskih ljudskih sil v Trstu, v Gorici in v Istri na progresivne pozicije »jugoslovanske rešitve«. Vanni govori (str. 273—276 in drugod) o tej propagandi med garibaldinci. Pravi sicer, da ta propaganda »ni napenjala vrvi«, da pa je za mnoge bila »uspešna«. Omenja, da se je celo tržaška krščanska demokracija v tem času izjavila proti plebiscitu, ker se je bala, da ga izgubi. Ne vem, če se je Vanni zavedal, da bi bil tudi njegov »referendum« propadel!

Srečanje s Tomažem Kvedrom. Narodni heroj leži ob padlih soborcih, zato ni mogoče preveriti razgovora z Vannijem (str. 295—296)! Ta pa mu je glede Trsta očital slovenske napise, prepoved italijanskih zastav, policijsko uro, aretacije antifašistov in mu dal še dober »svet«, da je treba v urade nastaviti Italijane. — Če je bil upravičen, dvomim, saj v Trstu ni bila slovenščina edini uradni jezik. Že ko je omenjal obisk GŠS v Črnomlju (str. 288), je pisal o »hudih napakah, ki smo jih storili«, ko »smo definitivno odtujili simpatije srednjega stanu« v Trstu, Gorici.

Teh vprašanj se dotika v *pogovoru s »Ciancijem«* (najbrž Fr. Rustja-Canči, nač. operativnega štaba IX. korpusa) v Gorici (str. 296—297).

Višek dramatičnega prikazovanja so pa strani 298—300, ki opisujejo *prihod*

div. Garibaldi-Natisone v Trst, Vannijev govor in dialog z Borisom Kraigherjem. Da je bil proti temu, da bi divizija nosila jugoslovansko zastavo, medtem ko je Jaksetig bil za, da so mu »pretrgali prenos njegovega govora, ko je začel govoriti o tržaškem vprašanju«. Da je ta njegov govor učinkoval kot »bomba«, dasi »njegove izjave« niso odobravalı progresivni Italijani (Pacor, Jaksetig, Laurenti itd.). Kljub vsemu Vanni vztraja: »Moja izjava je vrgla vse v zrak.« Dialog Vanni — B. Kraigher je pa pisan za belo-črn roman, ne pa za politične spomine, kot bi morali biti Vannijevi.

Štirikrat še brani Vanni svoje italijansko stališče, kjer pač nanese. Vedno v istem samozavestnem stilu, kakršen prevladuje povsod v nastopih, opisanih do sedaj: »Jaz... pa.« V Gorici nasproti Janku (najbrž Juliju Beltramu) na italijansko-slovenski konferenci (str. 304 do 305). Ob izvolitvi civilnih oblasti v Trstu, ko ob pozdravu protestira »proti enostranski rešitvi«. Ob praznovanju Titovega rojstnega dne 26. (tako) maja 1945,

ko mu na njegov, »naš pogled na Trst ostali molče« in sam le nekje prizna, da ga je polomil (str. 307). In še zadnjič, ko govori na kongresu slovensko-italijanske antifašistične unije, na katerem pove, da »nima pravice odločati« (str. 310).

S tem končujem Vannijevo razpravo o nacionalnem vprašanju. Vanni je bil komisar div. Garibaldi-Natisone, komunist. Zadržanje Vannija do slovenskih tovarišev, od katerih so bili mnogi vokušnjah v boju za komunizem, ni bilo zadržanje komunista.

Ob koncu moram še omeniti, da ima Vanni svoje poglede na spor garibaldincev z ozopovci glede pokola pri Porčinjcu oziroma opovske komande. O tem sta razpravljala dva procesa, nekje izključila krivdo videmske federacije KPI. Pa ti pride Vanni in dokazuje, da je ta bila le nekje kriva, ker ni poslušala, ko je on hotel disciplinirati glavnega krivca iz vrst garibaldincev... Dosti!

Bralec odloži Vannijevo knjigo spominov razočaran in ogorčen.

I. J.

Izbrano delo Branka Ćopića v slovenskem prevodu

Prvih dveh knjig v zbirki izbranega dela Branka Ćopića v slovenščini. Ne joči, bronasti stražar in Doživljaji Nikolettine Bursaća (prevedla Janko Moder in Lojze Mlinar, opremil Janez Bernik, izdala Državna založba Slovenije) ne moremo vrednotiti izolirano, temveč samo v sklopu celotne izdaje. Ob tem pa lahko kot prvo ugotovimo, da je izdaja Ćopićevega izbranega dela na slovenskem knjižnem trgu dogodek, ki je vreden zabeležbe. Ne samo zato, ker bi med sodobnimi književniki, ki pišejo v srbohrvaščini, težko našli tako vsestranskega, tako plodovitega in obenem tako branega pisatelja, kot je Branko Ćopić. Pisatelja, ki pa ga kljub temu, da ga imamo nekaj že prevedenega v slovenščino, pri nas sorazmerno slabo poznamo. Temveč predvsem zato, ker je po Andričevih desetih knjigah v slovenščini to v kratkem času že druga izdaja izbranega dela jugoslovanskega pisatelja v slovenskem prevodu. Prav v tem, da bo založba s to izdajo veliko pripomogla k boljšemu spoznavanju Branka Ćopića med Slovenci in k popularizaciji

jugoslovanske književnosti med našimi bralci, pa je prav gotovo poglobljen namen te izdaje. Knjigi Ne joči, bronasti stražar in Doživljaji Nikolettine Bursaća sta torej dve izmed dvanajstih knjig tega originalnega bosanskega pisatelja, ki nam bodo Ćopića predstavile v kar najbolj popolni podobi. Saj bodo v slovenščini izšle vse najpomembnejše stvaritve, z izjemo tistih, ki so nastale bolj zaradi aktualnosti kot pa zaradi globljih, umetniških pobud.

Roman Ne joči, bronasti stražar je zajet iz časa neposredno po zadnji vojni in obravnava problem kolonizacije prebivalcev Bosanske Krajine v Banatu, in sicer na domačijah odseljenih Nemcev. V zvezi s selitvijo bosanskih kmetov so seveda nastali veliki problemi. Predvsem je bilo težko tem malim bosanskim ljudem, zaverovanim v svoje planine in hribe in svoje gozdove, zapustiti rodno Bosansko Krajino. V srcih ljudi je bilo veliko bojazni in treba je bilo veliko prepričevanja, da so se ljudje odločili za pot v neznani Banat. Tudi osrednja osebnost Ćopićeve pripovedi

Jovandeka Babić omahuje in ne ve, ali bi se pridružil izseljencem. Slednjič pa se le odloči za pot in postane celo propagator selitve, v Banatu pa iz prepričanja, da je bilo to vendarle pametno dejanje, po svojih močeh pomaga reševati probleme, ki se pojavljajo v novem kraju. Težave bosanskih kolonistov opisuje pisatelj s širokim srcem razumevanja do preprostih in zaostalih kmetičev in pastirjev izpod Grmeča, ki se niso mogli znajti ne na prostrani banatski ravnini ne v širokih, s pernicami opremljenih posteljah, ne v prostranih hlevih ne v kopalnicah in ne sprijazniti se s tekočo vodo ter elektriko. Poleg teh težav in prigod v novem kraju pa pisatelj prikazuje tudi prve ljubezenske zgodbe novih naseljencev v Banatu, med njimi črnolasega gizdalina Mileta Banjaca, ki se je naveličal svoje žene Volkuljive in se spušča v ljubezenske avanture z učiteljevo svakinjo, za katero gleda tudi demobilizirani poročnik Stojan. Nad vsemi bosanskimi kolonisti pa bdi kot stražar njihov heroj Nikoletina Bursac, kateremu so sredi vasi postavili spomenik. In tako začenjajo mali bosanski ljudje iz Bosanske Krajine v novem okolju pod simboličnim varstvom svojega heroja novo življenje.

Z rahlo ironijo, s trpkostjo, pa tudi z zdravim humorjem napisani roman razodeva marsikateri problem povojnega urejevanja razmer pri nas. Razodeva pa tudi vso ljubezen, polno razumevanja in sočustvovanja do malih, preprostih ljudi Bosanske Krajine. Ves tekst je napisan preprosto kot večina Čopičevih del, zato pa toliko bolj iskreno in toplo.

Toda morda je bolj kot ta tekst druga knjiga Čopičevega izbranega dela Doživljaji Nikolettine Bursac, značilna za Čopičevo pisanje. Ta knjiga zajema snov iz narodnoosvobodilnega boja. Prav v narodnoosvobodilnem boju pa je Čopić našel navdih za svoje literarno delo. Čopić se je uveljavil kot pisatelj že pred vojno. Tudi v teh svojih predvojnih črticah in novelah je upodabljal male ljudi, pastirje in kmete izpod Grmeča, ljudi, ki se upirajo sivi vsakdanjosti in otepajo z bedo in skromnimi razmerami, ki pa vendar ne vidijo pravega izhoda in cilja, ki naj bi ga dosegli. V povojnih stvaritvah opisuje Čopić iste ljudi iz rodne Bosanske Krajine. Toda zdaj je vse vendar bistveno drugače. Osvobodilni boj, v katerega so se prebivalci Bosanske Krajine vključili od vsega začetka, jim je pokazal pravo pot in možnost drugačnega, boljšega življenja. V tem boju sodelujejo prebivalci Bosan-

ske Krajine z vsem srcem in vsemi svojimi močmi. Prav zaradi tega zavzema knjiga o Nikolettini Bursacu, partizanskemu junaku izpod Grmeča, prav posebno mesto. Kajti prav ta partizanski borec in svojevrsten bosanski original zaživi pred bralcem v zanimivih zgodbah kot legendarni junak.

Čeprav je knjiga Doživljaji Nikolettine Bursac sestavljena iz samih kratkih zgodb o bosanskem heroju Bursacu, zgodb, ki niti časovno niti vsebinsko niso dosti povezane, pa vendar vse te zgodbe razodevajo pisateljevo bujno domišljijo in njegovo močno fabulativno spretnost. Obenem pa tudi preprost, zdrav humor in rahlo otožnost, predvsem pa tudi veliko mero ljubezni do rojakov iz Bosanske Krajine. V vseh zgodbah pripoveduje pisatelj o doživljajih Nikolettine Bursac, preprostega, neukega, a naravno inteligentnega in izredno bistrega Krajišnika, ki se povzpne do partizanskega komandirja. Nikoletina je izredno pogumen, močan in zdrav človek, obenem pa srčno dober, pošten in iskren. Neustrašen borec je, vendar pa se znajde v vsaki situaciji in poišče izhod. Nikolettini stoji ob strani zgrbljeni veseljak Jovica Jež. In dve originalni figuri, eden visok, koščen, drugi pa upognjen in majhen, s puškama na ramah, s praznima vojaškima torbama se majeta in bojujeta z vetrom, oprta drug na drugega. Tudi potem, ko sta oba že padla, nadaljujeta to svojo pot po Bosanski Krajini in kot junaka živita še naprej v srcih bosanskih ljudi. S to podobo bosanskega Don Kihota in Sanče Panse zaključuje pisatelj svojo pripoved o Nikolettini Bursacu. Pripoved, ki je vseskozi preprosta, ki pa vendar daje popolno in plastično podobo originalnega partizana in heroja, podobo, v kateri so utelešene vse lastnosti ljudi Krajine — poštenost, skromnost, pogum in ljubezen do rodne zemlje.

Seveda ima Čopičeva pripoved tudi svoje slabosti. Rahla odmaknjenost in preprostost zgodb, ki včasih meji že na naivnost, pa nepovezanost in fragmentarnost posameznih epizod. Toda v bistvu to ne moti, kajti tekst, tak kot je, in tudi posamezni odstavki, ki jih lahko štejemo za skoraj samostojne novele ali črtice, predstavljajo močne umetniške stvaritve. Pa še nekaj je, na kar nas spominja to Čopičevo pisanje: na srbohrvatsko narodno pripovedništvo. Prav v tem pa je tudi eden izmed vzrokov za veliko priljubljenost tega teksta med bralci.

V isto knjigo je uvrščeno še eno delo. Gre za vrsto črtic in krajših novel pod skupnim naslovom *Vojak brez miru*. Po snovi so to avtobiografske pripovedi, v katerih nam pisatelj pripoveduje o svojih sorodnikih, predvsem pa o svojem stricu Nikoli. Ob njem in njegovih dogodivščinah nam posreduje dogodke v rodnem kraju med prvo svetovno vojno in neposredno po njej in slika tako razmere v Bosni. Tudi pri teh črticah je mogoče govoriti, da so vse črtice in novele samostojne stvaritve, ki jih povezujejo le avtorjevi spomini, zapisani v obrobni pripombah, in pa nekaj poglavitnih oseb, predvsem pisateljev originalni stric Nikola in njegov ded. Po svoji idejnosti in dinamični moči pripovedi in plastičnosti pa te zgodbe zaostajajo za zgodbami o Nikoletini Bursacu, ki sodijo verjetno med najboljše Čopičeve stvaritve.

Nedvomno je, da so Čopičeva dela zelo blizu najširšemu krogu bralcev drugih jugoslovanskih narodov. Zaradi snovi same in zaradi načina pripovedi. Slovenskemu bralcu najbrž ne bodo tako blizu. Fragmentarnost, mestoma prevelika preprostost in naivnost, večkratna improvizacija in tudi ponavljanje, pa vendarle malce tuja snov, bodo vzroki, da Čopičevo delo slovenskih bralcev ne bo tako osvojilo. Ni pa nobenega dvoma, da bodo vsaj najpomembnejše stvaritve našle tudi med našimi ljudmi dosti hvaležnih bralcev. Romana Ne joči, bronasti stražar in Doživljaji Nikolettine Bursaca vsekakor sodita med ta dela. Pa še nekaj je: bil je vsekakor naš kulturni dolg, da se tudi s slovenskimi prevodi izbranih del oddolžimo enemu najbolj branih jugoslovanskih sodobnih pisateljev.

Slavko Rupel

Razpis literarnih nagrad festivala Kurirček za leto 1966

Kakor že vrsto let doslej, razpisuje festival Kurirček tudi letos vrsto nagrad za sestavke, ki obravnavajo tematiko narodnoosvobodilne borbe in revolucije. Posebnega pomena je dejstvo, da je razpis jugoslovanske narave. Lahko se ga udeležijo sleherni državljani SFRJ.

Nagrado za roman ali povest prispevajo založbe Svjetlost iz Sarajeva, Mlado pokolenje iz Beograda in Mladinska knjiga iz Ljubljane. Festivalni odbor si bo, kot že doslej, prizadeval, da bodo nagrajena dela izšla v več jugoslovanskih jezikih (v latinici in cirilici).

Za roman ali povest s tematiko NOB in revolucije sta predvideni dve nagradi. Prva v višini 4000 N din in druga v višini 3000 N din.

Predvidena je tudi nagrada za dramo v višini 3000 N din s tematiko NOB in revolucije, ki jo prispeva Slovensko narodno gledališče v Mariboru. Nagrajeno dramo bodo uprizorili v tekoči sezoni.

Festival Kurirček razpisuje tudi nagrade za krajše prozne sestavke, pesmi

in dramske prizore. Za ta dela je razpisanih pet prvih nagrad po 1000 N din in pet drugih nagrad po 800 N din. Za te nagrade lahko konkurirajo: pesem, primerna za otroke do 10 let; pesem, primerna za otroke do 14 let; zgodba, povest ali črtica, primerne za otroke do 10 let; zgodba, povest ali črtica, primerne za otroke do 14 let; kratek dramski prizor oziroma skeč, primeren za otroke. Zgodba, povest, črtica oziroma kratek dramski prizor naj ne presegajo treh tipkanih strani.

Za najboljše prispevke otrok bo festivalski odbor podelil knjižne nagrade.

Razpis je anonimen. Posamezne prispevke je treba opremiti z geslom, naslovom pa priložiti v zaprtih kuvertah. Prispevke je treba poslati do vključno 25. oktobra letos na naslov: Festival Kurirček, Maribor, Prešernova 17.

Žirijo bodo sestavljali predstavniki založb in predstavniki jugoslovanskih društev književnikov, upoštevali pa bodo le izvirna in neobjavljena dela.

→

Marij Pregelj: Sutjeska (osnutek za mozaik-izrez), tempera, 1961

Vstaja in upor v umetniških stvaritvah

V umetniških delih, ki sta jih navdahnila vstaja in narodnoosvobodilna borba, so prikazani dramatični trenutki vstaje, borbe za svobodo, heroizem, požrtvovalnost in vojni napor partizanov, skrb borcev in naroda za ranjence; ožigosani so zločini okupatorjev in domačih izvajalcev; podan je globoko doživet umetniški dokument o trpljenju naroda med vojno.

Veliko umetnikov se je udeležilo narodnoosvobodilne vojne. Mnogi so padli. Spomnimo se samo nekaterih: Milena Dolgan, Lojze Šušmelj, Franjo Golob, Janez Weis-Belač, Hinko Smrekar, Bora Baruha, Ivo Novaković, Bogdan Šupata, Sava Šumanović, Danijel Ožma, Jurica Ribar. Sodelovanje umetnikov v vojni je veliko prispevalo k popularizaciji narodnoosvobodilne vojne, predvsem z njihovim aktivnim sodelovanjem pri ustvarjanju kulturnega in prosvetnega življenja v partizanskih enotah in na osvobojenih ozemljih. Revolucija je imela likovnega umetnika ne samo kot borca, ampak tudi kot ustvarjalca, njegovo umetniško izpoved pa kot pomembno za kasnejše rodove. Že med vojno so bile organizirane razstave umetnikov-partizanov.

Med vojno so umetniki ustvarjali v svojih partizanskih enotah, v ilegali, v koncentracijskih taboriščih, v ujetništvu. Kot udeleženci in priče dogodkov so jih globoko doživljali in tako so lahko nastala dela, ki prikazujejo vznemirljivo umetniško pričevanje. Med vojno so se morali omejiti na razpoložljiva sredstva. Zaradi tega so nastajale predvsem risbe in grafike. Po vojni pa so nastala študioznejša in večja dela — slike, freske, mozaiki in spomeniška plastika.

V tej številki objavljamo izbor iz bogate zakladnice umetniških del jugoslovanskih slikarjev in kiparjev na temo vstaje in upora jugoslovanskih narodov. Nekatera dela so nastala že med vojno, druga pa po njej. Po vojni so nastali predvsem kipi in freske v spomin na odločilni čas v naši zgodovini.

STANE KUMAR, slikar — rojen 1910. leta v Trstu. Študiral na Akademiji likovnih umetnosti v Zagrebu. Že pred vojno se je angažiral na področju družbeno-kritične in socialne tematike. Imel je več samostojnih razstav, sodeloval je na razstavah Društva slovenskih likovnih umetnikov. Poleg slikarstva se ukvarja z ilustracijo. Zadnje čase je stalni član Vojvodinskih slikarskih kolonij. Udeležil se je NOB. Živi v Ljubljani.

VLADIMIR LAKOVIČ, slikar — rojen 1921. leta v Doberdolu. Študiral je na Akademiji upodablajočih umetnosti v Ljubljani. Sodeloval je na razstavah Društva slovenskih likovnih umetnikov in na skupinskih razstavah doma in v tujini. Poleg slikarstva se ukvarja predvsem z risbo in ilustracijami. Med vojno je bil v partizanih, v zaporu in koncentracijskem taborišču. Živi v Ljubljani.

BORKO LAZESKI, slikar — rojen 1917. leta v Prilepu. Slikarstvo je študiral na akademijah v Beogradu in Sofiji. V Parizu se je izpopolnjeval v fresko slikarstvu in mozaiku. Delal je v ateljeju André Lotha. Razstavljal je na razstavah Združenja umetnikov Makedonije. Ukvarja se z zidnim slikarstvom večjega obsega. Njegova dela imajo v raznih galerijah in v privatnih zbirkah. Je profesor na Umetniški šoli v Skopju. Sodeloval je v NOB.

FRANJO MRAZ, slikar — rodil se je 1910. leta v Hlebinju (Hrvatska) v kmečki družini. S kmetijstvom se je ukvarjal do II. svetovne vojne. Mraz, slikar samouk, je sodeloval pri osnovanju Kmečke slikarske šole v Hlebinjah. V zgodnji mladosti je začel risati akvarele; po štiriletnem šolanju od 1930. leta dalje pa je večinoma slikal s tempero na steklo. Prvič je razstavljajl 1931. leta v Zagrebu, potem pa še nekajkrat v obdobju med 1936. in 1941. letom. Po vojni so bila njegova dela razstavljena v

Kmečki umetniški galeriji v Zagrebu, kot tudi na Bienalu v Sao Paulu. Poleg ostalih je Mráz obdeloval še posebej teme iz narodnoosvobodilne borbe. V NOB je sodeloval od 1941. leta.

ISMET MUJEZINOVIC, slikar — rojen 1907. leta v Tuzli. V Zagrebu je končal Akademijo likovnih umetnosti. Po končani Akademiji je bil v Franciji, kjer je na Sorboni poslušal umetnostno zgodovino. Prvič je razstavljal 1930. leta v Beogradu. Razstavljal je doma in v inozemstvu. Na temo narodnoosvobodilne borbe je izdelal veliko število kompozicij in risb. Njegova dela so v umetniških galerijah, muzejih, javnih zgradbah in v privatnih zbirkah. Udeleženec NOB od 1941. leta. Živi v Tuzli.

EDO MURTIĆ, slikar — rojen 1921. leta v Veliki Pisanici (Hrvatska). Študiral je na Akademiji likovnih umetnosti v Zagrebu. Imel je več samostojnih razstav doma in v tujini. Sodeloval je na razstavah Združenja likovnih umetnikov Hrvatske. Izdelal je nekaj zidnih dekorativnih slik večjega obsega. Poleg slikarstva se ukvarja z grafiko in keramiko. Njegova dela so v zbirkah doma in v tujini. Sodeloval je v NOB. Živi v Zagrebu.

SLAVKO PENGOV, slikar — rojen 1908., umrl 1966. leta v Ljubljani. Akademijo likovnih umetnosti je končal v Zagrebu. Zaradi študija je potoval v Pariz in Italijo. Prvič je razstavljal 1946. leta v Ljubljani in kasneje na skupinskih razstavah. Mnogo se je posvečal monumentalnim delom v freski. Njegova dela so v Ljubljani in Zagrebu. Sodeloval je v NOB.

MARIJ PREGELJ, slikar — rojen 1913. leta v Kranju. Slikarstvo je študiral na Akademiji likovnih umetnosti v Zagrebu. Razstavljal je v Ljubljani, Zagrebu, Beogradu, Trstu, Moskvi, Parizu, Bukarešti in na Bienalu v Benetkah ter Sao Paulu. Poleg slikarstva se ukvarja tudi z grafiko. Močneje je posegel na področje monumentalnega slikarstva in je avtor vrste mozaikov. Profesor na Akademiji upodablajočih umetnosti v Ljubljani, kjer tudi živi. Med vojno je bil v ujetništvu.

KAREL PUTRIH, kipar — rojen 1910., umrl 1959. leta v Ljubljani. Likovno akademijo je končal v Pragi. Zaradi študija je potoval v Francijo, Italijo, Švico in Nemčijo. Razstavljal je v Ljubljani, Zagrebu, Beogradu, Mariboru, Trstu, Bukarešti, Moskvi, Leningradu, Varšavi itd. Izdelal je veliko spomenikov v domovini. Njegova dela so v Moderni galeriji v Ljubljani in v privatnih zbirkah.

JAKOB SAVINŠEK, kipar — rojen 1922. leta v Kamniku. Umrl je 1961. leta. Študiral je na Akademiji likovnih umetnosti v Ljubljani. Več samostojnih razstav je priredil v Ljubljani in Beogradu. Sodeloval je na skupinskih razstavah doma in v tujini. Izdelal je številne spomenike NOB. Udeleževalec se je kot kipar, risar, grafik, ilustrator in gledališki scenograf.

IVAN SELJAK-ČOPIĆ, slikar in grafik — rojen 1927. leta v Idriji. Študiral je na Akademiji likovnih umetnosti v Ljubljani. Imel je več samostojnih razstav. Sodeloval je na raznih skupinskih razstavah in na razstavah Društva slovenskih likovnih umetnikov. Poleg slikarstva se ukvarja z grafiko, risbo in ilustracijo. Sodeloval je v NOB od štirinajstega leta starosti. Iz tega časa izvirajo njegove prve slike. Živi v Ljubljani.

PETAR ŠIMAGA, slikar — rojen 1912. leta v Odri (Hrvatska). Akademijo likovnih umetnosti je končal v Zagrebu, kjer je 1941. leta tudi prvič samostojno razstavljal. Razstavljal je na razstavah Združenja likovnih umetnikov Hrvatske. Poleg slikarstva se je ukvarjal predvsem z risbo in tudi z grafiko. Izdelal je zbirko grafik »Iz partizanskih otroških domov«. Sodeloval je v NOB.

DRAGO TRŠAR, kipar — rojen 1927. leta na Planini pri Rakeku. Študiral je na Akademiji likovnih umetnosti v Ljubljani. Kasneje se je izpopolnjeval v Italiji, Franciji in Belgiji. Imel je več samostojnih razstav doma in v tujini. Sodeloval je na Bienalih v Benetkah in Aleksandriji. Razstavljal je tudi na razstavah Društva slovenskih likovnih umetnikov. Izdelal je več spomenikov NOB. Poučuje na Akademiji upodablajočih umetnosti v Ljubljani, kjer tudi živi.

Spomini češkega znanstvenika na slovenske partizane

Docent filozofske fakultete univerze v Brnu František Jordán je objavil v letošnji 2. št. revije *Historie a vojenství* (Zgodovina in vojaštvo), ki jo izdaja Vojnogodovinski inštitut v Pragi, daljši spominski spis z naslovom *Med slovenskimi partizani*.

Fr. Jordán proučuje začetke delavskega gibanja v čeških deželah (Češka, Moravska, Šlezija). Lani je izšla njegova monografija *Problemi razkola delavskega gibanja v čeških deželah na zmerne in radikale (1879—1889)*, ki velja za uspešno sintezo avtorjevih raziskovanj te problematike.

Jordánovim spominom na dogodke in doživetja med slovenskimi partizani se pozna, da jih je pisal zgodovinar: svoje spomine je dopolnil s preverjenimi podatki o času in krajih dogajanja, ki o njem pripoveduje. Prav tako je svoje spomine uspešno povezal s širšim potekom partizanskega gibanja v Sloveniji in vojne proti Hitlerju.

Pri pisanju oz. dopolnjevanju spominov je uporabljal poleg virov iz arhiva IZDG v Ljubljani (Bojne relacije I. SNOUB Toneta Tomšiča za vreme od 1. januara do 31. marča 1945) obe knjigi Hacetovih Komisarjevih zapiskov, študijo M. Maučeca Lackov odred (Kronika, 1960) ter knjigo Franca Zalaznika-Leona: Dolga in težka pot 1941—1945. Iz zahvale avtorja dr. Vaneku Šiftarju pa se vidi, da mu je znani mariborski družbeni delavec in znanstvenik posredoval to in ono, da bi bili spomini čimbolj dokumentirani. Tako je nastal spominski spis, ki ima hkrati značaj vestne rekonstrukcije ter barvo in utrip doživetja.

Kakor mnogi podjarmljeni Rusi, Ukrajinci, Poljaki, Litovci, Italijani, Grki, Francozi, Nizozemci, Belgijci in drugi, je bil tudi Jordán prisiljen delati za nemško industrijo. Poslali so ga v Kapfenberg pri Brucku ob Muri. Jordán in Čehi sploh so se najrajši družili z Jugoslovani — ne le zaradi tradicionalnega prijateljstva, ampak tudi zaradi novic o junaškem odporu naših narodov, v katerem so videli »najvišjo obliko narodnoosvobodilnega gibanja in priložnost, da se vključijo neposredno v boj proti fašizmu.

Prek nekega Hrvata, ki je po materi znal češki, so se trije Čehi, med njimi Jordán,

pomladi 1944 povezali z ilegalno skupino slovenskih delavcev iz okolice Maribora. 31. avgusta so uspeli pobegniti. Vodil jih je Slovenec, ki so z njim vzdrževali zvezo že v Kapfenbergu; drugo skupino — dva Italijana in nekega tržaškega Slovenca — pa njihov znanec Ivan Treuner iz Jakoba pri Mariboru.

Na postajališču Cerknica (med Mariborom in Špiljem) so utekli z vlaka. Še tisto noč so, še neoboroženi, doživeli hajko. Na srečo jih Nemci in njihovi policijski psi niso našli. Napetemu nočnemu »partizanskemu krstu« so sledili dolgi dnevi skrivanja, čakanja in negotovosti. Sele 12. septembra jih je neki kurir uspel pripeljati v Lackov odred.

Partizanska pot F. Jordána in njegovih tovarišev je bila bolj ali manj vsa podobna prvemu večeru — bila je polna nevarnosti, pa tudi iznajdljivosti in sreče. Vodila ga je z Lackovim odredom križem po Kozjaku do pobočij nad Labotsko dolino, v najhujši zimi čez Pohorje v Ravne nad Šoštanjem, nato s Tomšičevo brigado prek Savinje pri Letušu, po hribih krog Vranskega, Motnika, Moravč dvakrat do Save, ki jo je za las prebrodil le Jordán z dvema izvidnikoma. Končala se je po tveganem iskanju v dolenskem odredu.

Jordán pripoveduje o bojih na Kozjaku nad Dravo, na Paškem Kozjaku, po hribih med Menino planino in Savo in naposled še na dolenski strani, v krajih med Polšnikom in Litijo, kjer se je (na Bregu) udeležil 1. maja 1945 pogajanj z nemškim komandantom, da preda posadko partizanom brez boja. Sporazumeli se sicer niso — Nemci niso marali oddati orožja — toda tok dogodkov jih je že čez par dni prisilil, da so se vsaj zadnji dan vojne umaknili brez boja.

Jordán pa se ne spominja le bojov, partizanskih poti in naporov, pripoveduje tudi o pokrajini, o partizanskih tovariših in prijateljih, o srečanjih s kmeti, ki zgovorno pričajo, kako zanesljivo pomoč so partizani imeli v njih.

Z znanjem geografa predstavlja češkim bralcem lepoto razgibanih razgledov s hribov, koder je delil s slovenskimi tovariši

zmage in poraze, napore in veselja, smrt dragih soborcev ter upanje na bližajočo se pomlad osvoboditve preživelih.

Spominja se nepozabnih doživetij od dne, ko se je s tovariši skrival pred prihodom v Lackov odred pri kmetih okrog Pesnice, prek srečanja s kmetom na Pohorju na Štefanovo 1944, ki je njegovo patroljo še prav posebej ljubezljivo pogostil, spominjajoč se Prage, kjer je pred prvo vojno služil vojaški rok — do slavlja z dolenjskim odredom v Šmartnem pri Litiji 7. maja zvečer v cvetju in lučeh, ob jedachi in pijači, ob zvonjenju vseh zvonov in treskanju nemških minometov v slepo, ki so na srečo oznanjali umik posadke iz Litije in pravzaprav podudarjali slovesnost trenutka.

Spominja se vrste še živih in padlih partizanov, ki so mu bili vsi dobri tovariši ves čas od pobega iz Kapfenberga do povratka domov junija 1945 mimo iste Cerknice, kjer se je začela njegova partizanska pot.

Več odlomkov govori o notranjem življenju partizanskih enot, ki jih je Jordán spoznal in doživel, kjer se je kalil kot borec in tovariš in se vzgajal v političnega delavca. Mislim na oznake, podatke, spomine, ki utegnejo biti enako zanimivi za bralce drugih narodov kot za naše doraščajoče rodove.

Da bi Jordán češkemu bralcu približal širši tok partizanskih bojov na Štajerskem in značilnosti našega partizanstva sploh, pripoveduje tudi o ustanovitvi Tomšičeve brigade, o pohodu XIV. divizije, o osvobojenem ozemlju v Gornji Savinjski dolini in podobno, v opombah pa pojasnjuje zemljepisna imena, pojme in pojave v zvezi z NOB (OF, organizacijo partizanske vojske v Sloveniji, izdajalske formacije, definira pojme, kot so npr. politkomisar, komandir, odred, jurišni bataljon itd.).

Spominom so priložene tri nazorne skice: skica poti XIV. divizije na Štajersko (Slovenija), skica poti partizanov, ki so bili poslani iz Lackovega odreda v Tomšičevo brigado (Kozjak—Pohorje) in poti Tomšičeve brigade 1945. leta (Operativno področje Tomšičeve brigade in dolenjskega odreda).

Vse tri Čehi so kmalu po prihodu v Lackov odred sprejeli v SKOJ. Jordán je bil še pred prihodom v Tomšičevo brigado imenovan za deseterja. To imenovanje mu je ostalo v spominu kot zaupanje, ki ga je spremljalo ves čas prej in kasneje: od pristranskega sprejema ob prihodu v Lackov odred do povišanja za politdelegata I. čete in do izvolitve za sekretarja SKOJ I. bataljona dolenjskega odreda. Med našimi partizani se je počutil kot med dobrimi tovariši in prijatelji, kakor doma.

Le Jordán je doživel konec vojne med našimi partizani. Prijatelj Kvetoslav Obdržálek je padel na Kozjaku, Jaroslava Šafaříka pa so Nemci kmalu nato ujeli in spravili v Dachau. Na srečo je ostal živ.

Jordán se je povsod kmalu udomačil in uveljavil. Težko se je ločil od Lackovega odreda, naključje je pretrgalo njegovo bojevanje v Tomšičevi brigadi, ko bi bil v narasli Savi skoro utonil. Toda nič manj drag mu ni ostal spomin na dolenjski odred, kjer je dočakal osvoboditev.

»Iz Ljubljane sem se odpeljal,« končuje Jordán spomine na čas bivanja med našimi partizani, »2. junija. Rad bi se bil ustavil v Mariboru, na Kozjaku, v Slovenskih goricah, pa nisem mogel. Moje bivanje med slovenskimi partizani se je končalo. Bilo je kratkotrajno, vendar nenavadno živo in v marsikakem pogledu odločilno za vse življenje. To velja nedvomno tudi za druge Čehi in Slovake, pripadnike slovenskih partizanskih odredov in brigad, katerih imena bi bilo prav poiskati in oceniti njihovo delež, zakaj bilo jih je, kot vem, več kakor jih omenjam. Partizanstvo je terjalo napor vseh telesnih in duševnih sil, bilo je trda šola življenja in boja, do kraja je izoblikovalo naš občanski in politični profil, ki se je začel oblikovati že z Münchnom in s fašistično okupacijo; položilo je temelj trajnega zanimanja, živga osnosa do Slovenije in Jugoslavije.«

J. Liška

Razredi v Afriki

Italijanski mesečnik Critica marxista (št. 1/1965) je objavil članek angleškega sociologa Jacka Woddisa *Znanstveno proučevanje razrednih vprašanj v Afriki*. Namen članka je opisati vse sile in sestavine, ki sodelujejo ali so sodelovale v afriški revoluciji. V tej zvezi je bilo potrebno — poleg velikih, specifičnih razlik 36 neodvisnih afriških dežel — najti tisto, kar jih družijo, vse pa ob pomoči še vendo skopih, neurejenih in maloštevilnih podatkov in raziskav. Mnogi želijo dokazati, da v Afriki ni razredov, ker da so razredne razlike (uvoz iz Evrope!) zelo majhne. Vendar pa govore dejstva, ki jih navaja Woddis, da so razredi v Afriki že skoraj popolnoma izoblikovani. Posebno vprašanje je, kako so se vsi razredi in skupine znašli v enotni revolucionarni fronti proti imperializmu — v boju za narodno osvoboditev. V revoluciji so resnično sodelovali vsi razredi in skupine, tako da zasluge za osvoboditev ni mogoče pri-

pisati nobenemu razredu ali skupini posebej. Popolnoma jasno pa je, da so imeli pri tem eni večji, drugi manjši delež, tako pred revolucijo, kakor tudi med njo in po njej. Ta vloga se je tudi spreminjala in so bili včasih preobrti tudi zelo drastično. Čeprav zatrjuje avtor eseja, da so izjave vodilnih afriških revolucionarjev bistveno važne za razumevanje in osvetlitev dogodkov, pa vendarle ne gre tako daleč, da bi iz teh izjav in idej sestavil zgodovino tolikih narodov. Zaveda se, da taka zgodovina ne bi dala celovite podobe o zgodovinskem procesu in razvoju v najširših množicah.

Vse kaže, da Afrika pred 400 leti, to je pred kolonialnim osvajanjem, ni poznala delitve na razrede, ker je živela v rodovni družbeni ureditvi.

Kolonialna osvajanja najplodnejših zemljišč, uničenje dotedanjega kmetijskega sistema, tako imenovane konzumne ekonomije, trgovina s sužnji in odpiranje rudnikov — vse to je povzročilo velike spremembe v strukturi 100 milijonov ljudi. To prebivalstvo šteje danes 250 milijonov, po nekaterih računih pa je izgubilo v desetletjih trgovine s sužnji okoli 60 milijonov ljudi, to je 150.000 na leto. Vse do danes se je trudilo, da s tem, ko je živelo v izoliranih regijah in rezervatih, daleč od območij pod upravo belcev, ohrani, kjer le more, tudi za ceno velikih žrtev, stari način življenja, skupno lastništvo nad zemljo in rodovne odnose. Zato so nove strukturne spremembe zajele samo manjši del prebivalstva, in sicer samo tistega, ki je bil blizu teh ozemelskih vrivkov z moderno proizvodnjo in organizacijo. Šele v teh enklavah nastajajo notranje razredne razlike med afriškim prebivalstvom — delitev na delavce, drobno buržoazijo in bogatejše kmete, čeprav so vse te kolonizatorji precej izkoriščali, nekje bolj, drugod manj. Zunaj teh enklav obstaja ekonomija samostojnosti. Skupno zemljo obdelujejo tako, da posekajo in zažgejo gozd ter rastlinje, šele nato pa uporabljajo tisto zemljo leto ali dve. Potem se pleme seli drugam in tam se vse to ponavlja. Tako se po 15—20 letih spet vrne na prvo zemljo. Tako kmetovanje s kolobarjenjem kultur ni več moglo potekati brez težav, ker je bila vsa bogatejša zemlja odvzeta. Zato so morali domačini uporabljati nov način: odhajali so od doma bodisi kot dninarji na plantaže bodisi v rudnike belcev in tako izoblikovali v mestih sloj lumpenproletariata. Tako je nastal danes že številni delavski razred, ki pa še ni stalno naseljen. To so večinoma polkmetje, podelavci, ki niso izgubili stikov z vasio in se še vedno tjakaj po malem vračajo. Prav tej okoliščini, da so delavci večinoma se-

lilci, gre pripisati enotnost vseh revolucionarnih sil Afrike v boju za osvoboditev. Kolonistom zelo ustreza, da se delovna sila seli, ker jim ni treba vlagati večjih denarnih sredstev v stanovanjsko gradnjo, ki bi se amortizirala šele čez 20—30 let. Selitev je srečna okoliščina za revolucijo, saj je kmet tako ne le spoznal mesto, kapitaliste in si neposredno ali posredno pridobil izkušnje, ampak je dobil tudi organizatorja svojega boja. Velikansko in neizčrpno moč in podporo je imela afriška revolucija v afriškem kmetu, ki je največ trpel in žrtvoval, organizacijsko in idejno pa ni bil kos močni mašineriji imperializma. Zato je jasno, da revolucionarno vodstvo ni moglo nastajati znotraj plemenske družbe ne glede na to, kako ogorčeni so bili kmetje. To nalogo je lahko izpolnila bolj zrela in borbená skupina, to je delavski razred v sodelovanju z napredno inteligenco ter ob podpori drobne in srednje domače buržoazije.

Najvažnejši razred Afrike in njene revolucije je delavski razred, ker je številčno močan in se stalno povečuje, po zavesti in izkušnjah pa je najbolj zrel in najbližji sodobnim zahtevam življenja. Kako je nastajal?

Evropejci so imeli najprej sužnje, če so hoteli dobiti delovno silo. Nato so s policijskimi ukrepi gonili domorodce na prisilno delo. Ko pa tudi to ni bilo več mogoče, so že tako in tako osiromašenim kmetom naprtili obvezno plačevanje davkov, tako da so mnogi morali v mesto ali v rudnik na delo. Včasih je bilo to le za krajši čas. Toda ta domačin si je kljub vsemu pridobil dragocene izkušnje in bil zares delavec. Evropejci so stalno potrebovali novo in novo delovno silo, kajti imeti Afriko, pri tem pa ne izkoriščati afriškega prebivalstva in afriških naravnih bogastev, ne bi pomenilo nič. Zato so domače obrti hitro izginjale, kmetovalci pa so postajali vedno siromašnejši in ekonomsko propadali.

Te okoliščine ob nastajanju delavskega razreda pomagajo osvetliti njegovo podobo in njegove značilnosti. To so pretežno ne-kvalificirani, neorganizirani in slabo organizirani delavci — selilci ali bolje: podelavci (delavci-kmetje, kmetje-delavci). V splošni družbeno ekonomski strukturi je izjema samo Južnoafriška republika. Narodni dohodek na prebivalca je v Afriki desetkrat manjši kakor v Evropi. Če izvezemo Južno Afriko, potem pa je kar 23-krat manjši! Socialno zavarovanje delavcev je zelo slabo, pa prav godi selitvam in jih pogojuje. Selitev pomeni za Evropejce samo še cenejšo delovno silo in je dobra vse dotlej, dokler ne povzroča problemov z naje-manjem novih delavcev. Nasprotno so de-

lavci, ker niso za stalno naseljeni in ker niso organizirani, zelo brez moči v boju proti delodajalcem. Sele v osvobojenih deželah je po uvedbi socialnega zavarovanja in stalne naselitve delavcev mogoče pričakovati, da bodo selitve prenehale. Sedanje statistike kažejo, da je v Afriki nad 20 milijonov delavcev ali 8 % od 250 milijonov prebivalstva. Toda število delavcev je precej večje, vendar tega statistično zaradi stalnih selitev ni mogoče ugotoviti. Industrijski proletariat številčno ni močan, toda funkcija, ki jo ima, je veliko večja, kakor pa to kažejo številke.

Afriški kapitalistični razred prav tako ni podoben nobenemu drugemu poznaneemu kapitalističnemu razredu. To so bogatelji ali majhni trgovci, ki se jim pridružujejo še bogati kmeti, plemenski poglavarji in podobni. Kot razred se še niso popolnoma oblikovali, vendar živijo od tega, da izkoriščajo afriške delavce, verujejo v denar, imajo skupne koristi, ideologijo in razredno funkcijo. Začenjajo tako, da prepređajajo blago, uvoženo iz Evrope. Velik del teh ljudi se ukvarja s trgovino začasno in nima stalnih trgovin ali podobnega. Pogosto se tudi 25 % prebivalstva ukvarja s trgovino, od tega 70 % žensk. Ti kapitalisti niso bili sposobni ustanoviti velikih podjetij, ki bi konkurirala belcem, pa jih zato afriški delavci niso mrzili. Nasprotno, tudi afriško buržuazijo so Evropejci izkoriščali in ovirali, tako da je zelo lahko našla skupen jezik z delavci in kmeti v boju proti imperializem, ki so bili vsem breme. Toda svojo pravo podobno razrednega izkoriščevalca je pokazala v številnih primerih po zmagi nad imperialisti. Pogosto je sama pobrala sadove revolucije in nadaljevala svoj sistem izkoriščanja, pri tem pa se je povezovala z neokolonialisti. V večini držav, v katerih je zmagala revolucija, pa vendarle prevladuje želja iti po poti socialistične graditve, po poti, ki mora vsekakor biti izvirno afriška.

Veliko vprašanje afriškega jutrišnjega dne pa je vsekakor dolga vrsta problemov, izmed katerih zlasti izstopa neznanka, koliko bodo sedanji moderni sistemi gospodarstva, ki so bili doslej samo yrviki, uspeli zajeti ekonomijo vse Afrike. Ali bodo zapustili meje izoliranih manjših območij in jih bodo sprejeli vsi ali pa bodo močne in številne sile tradicij in dediščine v zaostali ekonomiji morda odrekle podporo tem sodobnim gospodarskim gibanjem?! To drugo bi povzročilo zastoj in spopad na vseh področjih. Popolnoma mogoče je, da bo glede tega več problemov, kakor jih zdaj lahko predvidimo, čeprav bi najraje zaželeli, da bi bilo teh in takih problemov čim manj.

Ne glede na to, da so med kolonialno upravo v Afriki zgradili toliko mest, cest,

železnic, rudnikov, šol, bolnišnic, tovarn in plantaž in se je število prebivalstva povečalo od 100 na 250 milijonov, drži, da so belci večinoma na veliko konservirali bedo in zaostalost domačega prebivalstva. Boljšali so samo položaj manjšim skupnicam, in to v okviru svojih enklav.

Toda v današnjih razmerah se tudi tiste precej razvite afriške dežele uvrščajo med nerazvite, vendar jim nove težnje v mednarodnih ekonomskih in političnih odnosih povzročajo veliko hudih problemov. Tu je predvsem vedno večja razlika med razviti in nerazviti deželami. Razvite države izkoriščajo svojo prednost ne morda zato, da bi pomagale nerazvitim, marveč da jih še bolj izkoriščajo. Nerazvite države se ne morejo uveljaviti kot enakopravni partnerji, pa zato odlagajo za nedoločen čas reševanje problematike, ki je tako resna, da se bo nekega dne neusmiljeno usula na glavo tistim, ki hočejo danes biti gluhi za to. Kapitalisti izkoriščajo to konjunkturo svojih prednosti za to, da ublažijo razredne razlike v svojih deželah in jih prenesejo na mednarodno področje. Ne vidijo problema vse dotlej, dokler dela njihova industrija s polno ali skoraj polno zmogljivostjo, namerno pa ne uvajajo kibernetike in avtomatizacije. Uvajanje kibernetike bi povzročilo kapitalizem take socialne probleme (presežek delovne sile, tj. veliko brezposelnost), ki so v kapitalističnih okvirih neresljivi. Samo socialistično načrtovano gospodarstvo družbene lastnine je sposobno, da dobi ne le odločilno prednost pred kapitalizmom, ampak pripomore tudi k reševanju teh in podobnih problemov Afrike.

Od vseh zaposlenih Afričanov v 16 državah (brez kmetijstva) jih 5,285.931 dela v:

1. pridobivalni industriji	910.287
2. manufakturi	893.801
3. gradbeništvo	563.463
4. transportu	401.793
5. trgovini	365.137
6. domači obrti in raznih storitvenih dejavnostih	1,588.994
7. administraciji	562.465

Za administracijo manjkajo podatki iz raznih držav, medtem ko podatki iz tistih držav, odkoder so na voljo, kažejo, da dela v administraciji največ zaposlenih v Keniji, Ugandi, Tanganjiki, na Madagaskarju in drugod.

Od zaposlenih 4,668.200 jih je v kmetijstvu 1,122.000.

Zaposlenih (v 10 državah brez kmetijstva) leta 1938 je 2,219.678, leta 1955 pa 4,334.019.

Prebivalstvo	1910	1931	1955
Dakar	26.000	54.000	231.000
Konakri	6.600	6.800	78.000
Brazzaville	10.000	20.000	99.000

Stalno naseljeni domačini v Južni Afriki:

1921	508.000 ali 13 %
1951	2.312.000 ali 27 %
1960	3.500.000 ali 35 %

MEŽDUNARODNAJA ŽIZN' (5. štev. 1966)

Ko je general Eisenhower pred leti zapuščal položaj predsednika ZDA, je v poslovljni poslanici opozoril ameriško ljudstvo na nevarnost »vojaško industrijskega kompleta«, ki ogroža gospodarsko, politično in duhovno življenje v ZDA. Njegova izjava rabi za uvod v članek G. Gerasimova »Pentagonija 1966«, v katerem pisec analizira vzroke naraščajočega ameriškega militarizma. Avtor navaja zgodovinske, politične, ideološke, gospodarske in vojaško-tehnične dejavnike, ki so odločilno vplivali na vojaško usmeritev politike State Departmenta. Med glavnimi je po piščevem mnenju gospodarski faktor,

saj prinaša oboroževanje ameriškim monopolom letno 50 milijard dolarjev dobička, to pa presega letne državne proračune Anglije, Francije, ZRN in Italije skupaj. Pentagon je najpomembnejši delodajalec v ZDA in je od njega odvisna blaginja celih držav. To je izpovedal tudi predsednik Johnson, ko je ob neki priliki dejal: »Naraščajoče obrambne potrebe zvezne vlade so nova važna sila v gospodarstvu.« Pritrdil mu je tudi komentator revije »United States News and World Report«, ki je zapisal 16. VIII. 1965: »Če bo vojna v Vietnamu trajala, ste lahko prepričani, da bo poslovna aktivnost v 1966 še bolj porasla... Več topov... večji razcvet.« Tako je vojna v Vietnamu nazorno pokazala naravo ameriškega gospodarstva. Po prihodu MacNamare v Pentagon se je fetišizacija ameriške poslovnosti še posebno izkazala.

»Agresija v Vietnamu in doktrina malih vojn« je naslov članka J. Oleščuka, ki piše, da se je doktrina malih vojn rodila v letih, ko se je sorazmerje sil med kapitalističnim in socialističnim svetom začelo nagibati v korist zadnjega. Namen teh vojn je obdržati ogromne gospodarske in človeške rezerve Azije, Afrike in Latinske Amerike ter zatreti vsako antiimperialistično in narodnoosvobodilno gibanje.

J. K.

LEPOSLOVJE

ANDRIĆ, Ivo: Dela. I.—X. Uredniški odbor: Josip Vidmar, Grigor Vitez, Muharem Pervić in Petar Džadžić. 2. izdaja. — Prevajalci: Vladimir Kralj, Janko Moder, Pavle Flere, Tone Potokar, Mile Klopčič, Jože Stabej in Severin Sali. — Oprema: Uroš Vagaja. 1. Most na Drini. 304 str. — 2. Travniška kronika. Konzulski časi. 460 str. — 3. Gospodična. Roman. 200 str. — 4. Prekleta dvorišče. Roman. 112 str. — 5. Nemirno leto. Novele. 372 str. — 6. Žeja. Novele. 312 str. — 7. Jelena ženska, ki je ni. Novele. 259 str. — 8. Znamenja. Novele. 368 str. — 9. Otroci. Novele. 256 str. — 10. Poti — obrazi — pokrajine — (Potopis in eseji.) S študijo Petra Džadžića. Ivo Andrić — Življenje in delo. 236 str. Založila Državna založba Slovenije. Ljubljana 1966.

BULATOVIČ, Miodrag: Volk in zvon. Po svet o ognju, beguncih in še nekaterih ljudeh. (Vuk i zvono.) Prevedel Venio Taufer. Zepna izdaja Zenit 16. Urejuje Mira Miheličeva. Opremil Stefan Planinc. Mladinska knjiga. Ljubljana 1966. 156 + (III) str.

CARLETON, Jetta: Praznik cvetočega slaka. (The Moonflower Vine.) Roman. Prevedel inž. Jože Slajmer. Opremil Jože Brumen. Pomurska založba. — Murska Sobota 1966. 394 + (II) str.

JOYCE, James: Umetnikov mladostni portret. (A Portrait of the Artist as a Young Man.) Prevedel Jože Udovič. Študijo napisal Janko Kos. Opremil Jože Brumen. Zbirka Sto romanov (20). Cankarjeva založba. Ljubljana 1966. 288 str.

MEVLJA, Dušan: Noji. Zbirka satiričnih pesmi. Opremil Janez Vidic. Obzorja. Maribor 1966. 85 % (VI) str.

SOUBIRAN, Andrée: Dnevnik žene v bellem. (Journal d'une femme en blanc.) Roman. Prevedel Maks Veselko. Opremil Milan Arnež. Založba Lipa. Koper 1965. 524 + (III) str.

STENDHAL: Rdeče in črno. — 1. in 2. knjiga. (Le rouge et le noir.) Kronika leta 1830. — Prevedel Franc Sturm. Opremila Metka Krašovec. Študijo napisal dr. Dušan Pirjevec. Zbirka Sto romanov (16). Cankarjeva založba. Ljubljana 1965. 331 + 319 str.

WALTARI, Mika: Egibčan Sinuhe. (Sinuhe Egyptiläinen.) Prevedel M. B. Moderni roman. Urednik: Kajetan Kovič. Državna založba Slovenije. Ljubljana 1966. 702 + (II) str.

COPIČ, Branko: Doživljaji Nikolettine Bursača. Prevedel Lojze Mlinar. Ilustriral Zulfikar Džumhur. Opremil Aco Mavec. Moja knjižnica. 5. knjiga. Urednik: Bogomil Gerlanc. Mladinska knjiga. Ljubljana 1965. 147 + (IV) str.

HACE, Matevž: Iz komisarjevih zapisov. Skrajšana izdaja. Opremil Ivo Seljak — Čopič. Moja knjižnica. 1. knjiga. Mladinska knjiga. Ljubljana 1965. 162 + (II) str.

IZ velikih težkih dni. Izbral in uredil Leopold Suhodolčan. Opremil Milan Bizovičar. Moja knjižnica. 7. knjiga. Mladinska knjiga. Ljubljana 1965. 127 + (I) str.

OTROK med bojem. Spomini otroka na čas osvobodilne borbe. Izbor iz knjige Še pomnite, tovariši? Izbral in uredil Josip Ribičič. Moja knjižnica. 3. knjiga. Opremila Lidija Osterc. Mladinska knjiga. Ljubljana 1965. 158 + (II) str.

ŠENOVA, August: Nagelj s pesnikovega groba. (Karamfil s pjesnikova groba.) Anton Slodnjak: Ob Senoovi »dijaški zgodbi«. Prevedel Alojzij Bolhar. Moja knjižnica. 8. knjiga. Mladinska založba. Ljubljana 1965. 78 + (II) str.

BROMFIELD, Louis: Prišlo je deževje. (The Rains came.) Prevedla Mira Mihelič. Opremil Uroš Vagaja. Svet v knjigi 26. Obzorja. Maribor 1966. 703 + (I) str.

DANTE, Alighieri: Božanska komedija, (La Divina Commedia: L'Inferno, Il Purgatorio, Il Paradiso.) Izbral, prevedel in uredil Andrej Capuder. Knjižnica Kondor 78. Urednik Uroš Kraigher. Opremil Branko Simčič. Mladinska knjiga. Ljubljana 1966. 142 + (II) str. s 4 slikovnimi prilogami.

DEEPIING, Warwick: Sorrel in njegov sin. (Sorrell and Son.) Roman. Prevedel Vladimir Levstik. Prevod pregledal Janez Gradnik. Opremil Uroš Vagaja. Prizma — Izbrani romani iz svetovne književnosti 13. Obzorja. Maribor 1966. 475 + (I) str.

KELLER, Gottfried: Zeleni Henrik. II. knjiga. (Der grüne Heinrich.) Prevedel,

spremnno besedo in opombe napisal Jože Dolenc. Opremil Alojz Koprivec. Svetovni roman. Urednik: Lojze Krakar. Cankarjeva založba v Ljubljani 1965. 440 str.

MICHENER, James: Sayonara. Roman. Prevedel Jože Šircelj. Opremil Bronislav Fajon. Svet v knjigi 26. Obzorja. Maribor 1966. 234 + (II) str.

PANOVA, Vera: Povest srca. (Sentimental'nij roman.) Roman. Prevedl Franc Vogelnik. Opremil Bronislav Fajon. Knjižna zbirka Nova obzorja 52. Obzorja. Maribor 1966. 259 + (I) str.

SCHULMAN, Irving: Zgodba zahodnega predmestja. (West Side Story.) Roman. Prevedel Janez Bregar. Ljudska knjiga 75. Prešernova družba. Ljubljana 1966. 125 + (I) str.

VUGA, Saša: Zarjavele medalje. Opremil Marij Pregelj. Založba Lipa. Koper 1966. 179 + (IV) str.

BEVK, France: Kaplan Martin Čedermac. Opombe: Franc Koblar. (Klasje 41.) Državna založba Slovenije. Ljubljana 1966. 222 + (II) str.

CERVANTES, Saavedra Miguel de: Čudovite prigode don Kihota, bistrournega plemiča iz Manče. Za mladino prevedel in priredil Severin Šali. Ilustracije Nikolaja Pirnata. Opremil: Ivo Seljak-Čopič, Moja knjižnica. Urednik: Bogomil Gerlanc. Mladinska knjiga. Ljubljana 1965. 159 + (IV) str.

MOLNAR, Ferenc: Dečki Pavlove ulice. (A Pál-utsai fiúk.) Prevedel Štefan Barbarič. Opremil Savo Sovre. Moja knjižnica. Mladinska knjiga. Ljubljana 1965. 159 + (I) str.

BAKARIČ, Tomislav: Kako je umro grad. Nacrt za korice: Eugen Feller. Biblioteka »Prvijenac«. Urednik Mirko Andrič. Znanje. Zagreb 1966. 194 + (II) str.

DIZDAR, Hamid: Prolječe u Hercegovini. (pesniška zbirka). Biblioteka Horizonti. Urednik: Muris Idrizović. Svjetlost. Sarajevo 1965. 69 + (IV) str.

MORAVIA, Alberto: Svijetlosti Rima i druge nove rimske priče. Biblioteka »Džepna knjiga«. Svjetlost. Sarajevo 1965. 275 + (IV) str.

CERKEZ, Vladimir: Orlovi i vuci. Naslovna strana: Željko Marjanović. Biblioteka Horizonti. Svjetlost 1965. 313 + (II) str.

DIMOV, Dimitar: Duhan. (Dimit'r Dimir Vidović. Strani pisci. Urednik: Novak Držić i Momčilo Jojič. Likovna oprema: Damov: Tjutjuh.) S bugarskog preveli: dr. Leo Simić. Zora, Zagreb 1965. 740 + (III) str.

NOVIJA Jugoslavenska poezija. Antologija. Sastavili Dimitar Mitrev, Fran Petre, Vladimir Popović, Šime Vučetić. 2. dopunjeno izdanje. Predgovor: Šime Vučetić. Oprema Edo Vaič. Naprijed. Zagreb 1966. 845 + (II) str.

SARTR, Žan-Pol: Putevi slobode. I.—III. (Les chemins de la liberté I—III.) Predgovor Sreten Marić. Preveo sa francuskog Božidar Marković. Kolekcija Metamorfoze. Urednik: Vasko Popa. Amblen na koricama nacrtao Dušan Ristić. — 1. Zrelo doba. — 2. Odlaganje. — 3. Ubijene duše. — Nolit. Beograd 1965. I.: 362 + (II) str. — II.: 380 + (III) str. — III.: 306 + (I) str.

DRUŽBENE IN POLITIČNE VEDE

KOBAL, Stevo: Ocena obdobja po reformi in osnovni problemi ter naloge družbe pri uresničevanju gospodarske reforme v letu 1966. — Rudi Videtič: Regionalne grupacije, GATT in naš izvoz. Pogovori 66. (Zvezek 9.) Založba ČZP »Delavska enotnost«. Ljubljana 1966. 79 + (I) str.

CULIBRK, Svetozar: Želje i strahovanja naroda Jugoslavije. — Zlata Grebo: Želje i strahovanja jugoslovenske žene. Odeljenje za sociološke nauke. Institut društvenih nauka. Beograd 1965. 354 + (IV) str.

DRAGIČEVIĆ, dr. Adolf: Teorija i praksa socializma. Oprema: Zoltan Gabor. Naprijed. Zagreb 1965. 289 + (III) str.

ZGODOVINA

POGAČNIK, Bogdan: Povsod so ljudje. Opremil Vojko Fajt. Križem sveta 18. Obzorja. Maribor 1966. 425 + (VI) str. s številnimi slikami med tekstom.

BERBEN, Paul: Attentat na Hitlera. (20. srpanj 1944.) (L'attentat contre Hitler.) Biblioteka Vremenplov. Urednik: Fadil Hadžić. Preveo sa francuskog Ivo Klarič. Vanjska oprema: Ferdo Bis. Stvarnost. Zagreb 1966. 201 + (II) str.

SPLOŠNO

KAMNIŠKI zbornik: X. 1965. Izdal in uredil uredniški odbor. Odgovorni urednik: Zvone Verstovšek. Oprema: Tone Žnidaršič. (Muzej Kamnik.) Kamnik 1965. 172 + (III) str.

LOŠKI razgledi: XII. Uredil dr. Branko Berčič. Oprema platnic: Osvoboditev škofje Loke. Muzejsko društvo v Škofji Loki. 1965. 130 str.